

ZDENKO VINSKI

MARGINALIA UZ IZBOR KAROLINSKOG ORUŽJA U JUGOISTOČNOJ EVROPI

UDK 904:632.82(4-12/-13)-08*
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

Dr Zdenko Vinski
Y — 41000 Zagreb
Gundulićeva 34

I

O KAROLINSKOM ORUŽJU U HERCEGOVINI

U ovom poglavlju namjeravamo obraditi svo dosad otkriveno oružje karolinškog oblikovanja s teritorija Hercegovine. Većina toga oružja je, doduše, već objavljena, no uglavnom rastrkano u literaturi, ali ono nije nikad ukupno vrednovano. Povod nam je neobjavljen nalaz mača, pa njime započinjemo naše razmatranje, a zatim slijedi sustavno komentiranje ostalog fundusa.

Franjevačka muzejska zbirka u samostanu mjesta Humac, kod gradića Ljubuškog u južnoj Hercegovini, čuva dosad neobjavljen mač o kojemu ovdje raspravljamo. Podatke o tom maču, kao i njegovu skicu 1 : 1, dugujemo susretljivosti dr Đ. Baslera (Sarajevo) za priopćenu nam pismenu obavijest 1984. godine.

Mač (sl. 1, 1) kovan je od željeza, pronađen u depozitariju humačke muzejske zbirke u, nažalost, vrlo oštećenom stanju. Nedostaju mu jabučica i gornji dio drška; nakrsnica je ravna i relativno masivna, ali na završecima krnja, tj. odlomljena vjerojatno učinkom korozije, a ušćuvana je samo s jedne strane, dok je s druge strane nestala; dvo-sjeklo sječivo je od korozije sada istanjeno, ono je na rubovima suženo, te donekle nepravilno i znatno izjedeno od hrđe, na donjem dijelu sječiva nedostaje njegov šiljak, žlijeb na sječivu nije prepoznatljiv; ukupna ušćuvana dužina mača iznosi 68 cm, dužina ušćuvanog dijela nakrsnice pak cca 7,3 cm.

Položaj nalaza smješten je oko 100 m udaljen od humačkog samostana, i to u srednjovjekovnim ruševinama s preostacima kamene crkve sv. Mihajla. Mač je slučajem otkriven svakako odavna, bez registriranog nadnevka i stručnog nadzora; okolnosti nalaza nisu posve jasne, po svojoj prilici potječe iz uništenog groba do spomenute crkve, ili možda unutar nje. Navodno je ondje uočen i par ostruga, ali njima se zameo trag. Iako je mač oštećen i korodiran u tolikoj mjeri da zbog istanjena sječiva nije ostvariv valjan crtež njegova presjeka, došli smo do spoznaje

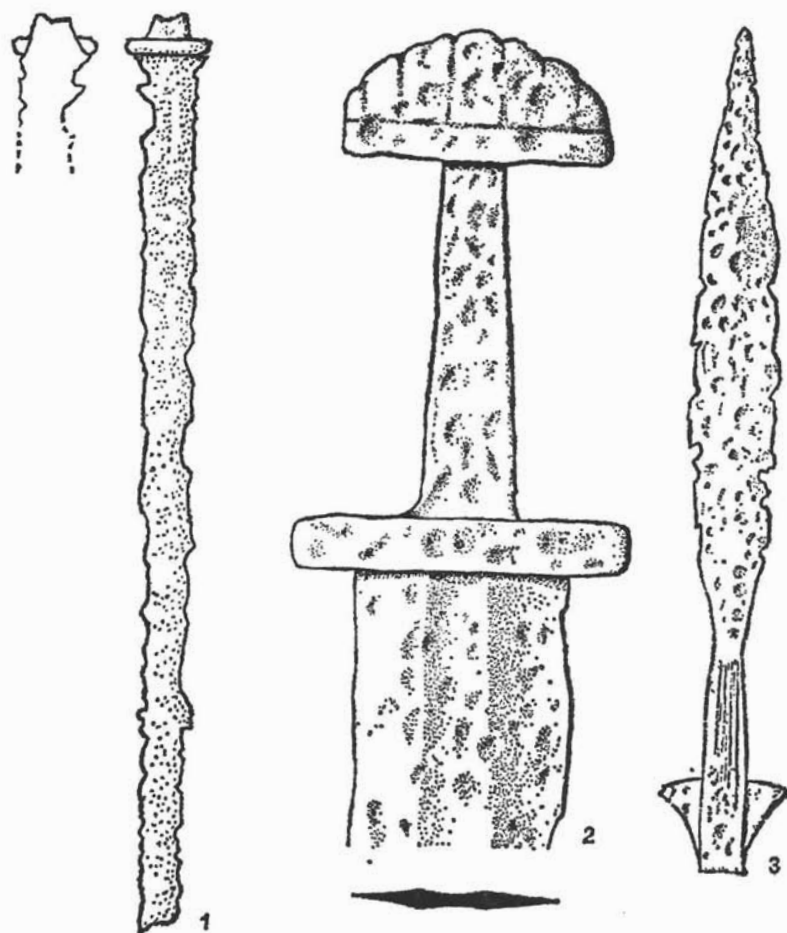
da taj primjerak oružja predstavlja po svojim preostalim značajkama karolinški mač, odnosno spatu. Kako maču nedostaje jabučica, kao najsignifikantnijem elementu za tipološku determinantu, nije moguće odrediti tip pripadnosti tog mača, čemu pridonosi, uostalom, krnje stanje njegove nakrsnice; ona je na završecima oštećena, što je pri opisivanju mača već rečeno, pa nije određiva iskonska dužina nakrsnice, čije sadašnje stanje optički podsjeća na ranokarolinško oblikovanje. Taj dojam može, no ne mora, jamčiti ranokarolinško vrijeme kovanja tog mača (druga polovica 8. stoljeća), jer se takvu opredjeljivanju protivi, barem po sadašnjem stanju tog oružja, nezamjetljiv žlijeb na sječivu. Valja imati na umu provjerenu činjenicu da na dvosjeklim sječivima ranokarolinških mačeva gotovo redovito postoji žlijeb, a taj je također vrlo česta pojava na dvosjeklim sječivima karolinških mačeva 9. stoljeća, odnosno i poslijekarolinških mačeva 10. stoljeća, premda se mjestimice mogu ustanoviti također i tadašnja sječiva nađena bez žlijeba.¹ Pripominjemo da nam nije bilo moguće ostvariti rendgensko snimanje mača čuvanog u humaćkom samostanu, nadalje nije njegovo sječivo moglo biti ispitano s obzirom na eventualno postojanje tragova tehnike damasciranja. Usprkos svim nedostacima, uočljivim na vrlo oštećenom maču s nalazišta Humac, u njegovu sadašnjem stanju, smatramo da je taj krnje ušćuvan primjerak (sl. 1, 1) vjerojatno kovan približno oko 800. godine ili poslije toga vremena, a dospio je u zemlju tijekom 9. stoljeća.

Imamo li na umu geografski smještaj nalazišta Humac, u Ljubuškom polju južne Hercegovine, valja uputiti na to da je ono locirano na naseobinskom području slavenskih Neretvana — nazvanih u povijesnim izvorima: Paganí (pogani), Arentani (Neretvani) i Mariani (primorci) — odnosno u blizini naseobinskog područja slavenskih Zahumljana, istočnih susjeda Neretvana.² Na području sadašnje Hercegovine evidentirana su dosad — izuzmemo li mač nađen u Humcu — samo tri primjerka karolinških mačeva, i to pojedinačno s nalazišta: Mogorjelo, Stolac—Čairi i Mostar—Vukodol.³

¹ Vidi npr. sječiva bez žlijeba na mačevima u knjizi J. Petersen, *De norske Vikingsverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben*, Videnskapsselskabetes Skrifter II. Hist.-filos. Klasse, No. I (1919), 77, fig. 62 (nalazište Vold); 78, fig. 65 (nalazište Strande); 121 sq., fig. 100 (nalazište Helgeim). — U ovoj se raspravi služimo ponajviše terminološkom nomenklaturom toga autora za tipološke skupine dvosjeklih mačeva, inače uobičajenom i mjerodavnom u evropskoj literaturi.

² O Neretvanima cf. N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* (1971), 212 sqq. — O topografiji Neretvana cf.: M. Barada, *Topografija Porfirogenitove Paganije*, *Starohrvatska prosvjeta*, nova ser. II, sv. 1—2, 1928, 37 sqq. — Z. Rapanić, *Arheološka topografija Paganije*, *Izdanja Hrv. arh. društva*, 5, 1980, 267 sqq. — O Zahumljanima cf.: F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara etc.* (1925), 452 sqq. — M. Vego, *Povijest humske zemlje (Hercegovine)*, I. dio (1937), 36, 39 sqq. — Sumarno cf. V. Čorović, *Prošlost Hercegovine u publikaciji Mostar i Hercegovina*, *Glasnik Jugoslov. prof. društva etc.*, 1937, 871 sqq.

³ Z. Vinski, *Zu karolingischen Schwertfunden aus Jugoslawien*, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*, 30, 1983, 481, 483, 489 sqq., 500 sq., no. 15, 19, 22 (s podacima i starijom literaturom), fig. 14, 1; 15, 2; 17, 1; fig. 1 (karta), cit. dalje o. c. Mainz. — Prethodno adekvatan nešto sažetiji rad na hrvat-

Sl. 1, 1, Humac; 2, 3, Mogorjelo. Mj.: 1, 1:5; 2, 3, 1:2. — 1, Humac; 2, 2, Mogorjelo. M.: 1, 1:5; 2, 3, 1:2

Glavnina ranokarolinških i karolinških mačeva pronađena je, na jugoslavenskom teritoriju unutar Hrvatske, i to sveukupno 18 primjeraka s 15 nalazišta, pretežno na Neretvanima susjednom području dalmatinske Hrvatske.⁴ Mačevi ove kategorije — kovani od željeza, dvosjekla sječiva katkad su damascirana, a rijetko od čelika, na mahove su im

skom jeziku, cf. isti, O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser., sv. 11, 1981, 38, no. 11, 12, 13, tab. VIII, 1; IX, 1; X, 1; tab. I (karta), cit. dalje o. c., Split.

⁴ Z. Vinski, o. c. Mainz (n. 3), *passim* (sa specifikacijom nalaza, reprodukcijama i kartom rasprostiranja fig. 1); poblize u popisu mačeva (498—501), no.: 1—9, 11—14, 16—18, 20, 23; mač no. 21 izostavili smo, jer se naknadno uočilo da je poslijekarolinški, razmotrit ćemo ga u poglavlju II ove rasprave.

jabučice i nakrsnice ukrašene tauširanjem ili platiranjem (mjed, pozlaćena bronca, srebro), osim tog pojedine jabučice i rovašenom ili usukanom žicom (srebro, mjed), dodanom kruni jabučice — registrirani u Jugoslaviji, potječu ponajviše iz ranosrednjovjekovnih slavenskih grobova ratnika, dok su pojedini primjerci nađeni u vodi doista rijetki. Slavenske grobne cjeline s priloženim mačevima ranokarolinškog i karolinškog tipološkog obilježja i radioničkog podrijetla nisu se često intaktno usčuvale, tj. samo njih 7 u Jugoslaviji,⁵ inače su to gdjekad oštećeni ili pak znatnim dijelom razoreni slavenski grobovi; primjerci mačeva iz potonjih smiju se vrednovati samo kao pojedinačni nalazi oružja. U neretvanskim i zahumljanskim su krajevima nalazi mačeva u Humcu i obližnjem Mogorjelu iz razorenih grobova, nalaz mača Stolac — Čairi potječe iz oštećenoga groba, a onaj u Mostar — Vukodolu predstavlja grobnu cjelinu;⁶ o tim nalazištima u Hercegovini raspravljati ćemo tijekom našeg daljeg izlaganja.

Ovakvo je iskonski zapadnoevropsko oružje dospjelo k Neretvanima i Zahumljanima najvjerojatnije preko njihova zapadnog susjedstva, tj. dalmatinske Hrvatske, gdje je adekvatno oružje, uostalom, znatno brojnije zastupano. Svi su ti mačevi importirani iz Karolinškog carstva, i to ponajviše iz franačkih oružarskih radionica, ubiciranih najvjerojatnije u srednjem Porajnju.⁷ Smjer kretanja tog oružja išao je po svoj prilici karolinškim trgovačkim putom s lotarinško-luksemburško-porajnskog areala, sveudilj bogatog kvalitetnom željeznom rudačom, preko gornjeg Dunava i prijevoja Alpa, sjeverne Italije, odnosno furlanske marke i Istre, liburnskom markom pored istočnojadranskog primorja, i to u dalmatinsko zaleđe. Karolinški kulturni utjecaj na Južne Slavene, tj. naročito na Hrvate, manifestiran, među ostalim, pojavom mačeva, zapravo je retroaktivan odraz započete kristijanizacije, provedene franačkim misionarstvom u netom nastaloj hrvatskoj kneževini, nakon 800. godine, tj. u prvim desetljećima 9. stoljeća, za vladanja Karlovića; karolinško oružje objašnjivo je kao darivanje vladajućem sloju, a u velikoj mjeri i zamjenom dobara, tj. kao trgovačka roba, poželjna dalmatinskim Hrvatima,⁸ te susjednim Neretvanima i Zahumljanima. Franačke su misionare neposredno slijedili u dalmatinsku Hrvatsku po svoj prilici trgovci oružjem, usprkos nekolicini zabrana izvoza oružja, proglašenim za vladanja cara Karla Velikog (768—814).⁹

Potrebno je podsjetiti se činjenice da su Neretvani — bizantski car Konstantin VII Porfirogenet (944—959) u svojem djelu »De administrando imperio«, pisanom oko sredine 10. stoljeća, češće ih naziva po

⁵ U zaleđu istočnojadranske obale šest grobnih cjelina (njih pet u dalmatinskoj Hrvatskoj i jedna u Hercegovini), i to dvije s ranokarolinškim mačevima, a četiri s karolinškim mačevima; nadalje u srednjoj Podravini jedna grobna cjelina s ranokarolinškim mačem, cf. Z. Vinski, Ponovno o karolinškim mačevima u Jugoslaviji, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., sv. XVI—XVII, 1983—1984 (1984), 188 sq., 193, n. 42.

⁶ Zasad za podatke o nalazima s nalazišta Mogorjelo, Stolac—Čairi i Mostar—Vukodol cf. ovdje n. 3.

⁷ Z. Vinski, o. c. Mainz (n. 3), 477, 494 sqq.

⁸ Z. Vinski, o. c. (n. 5), 195 sq.

⁹ Z. Vinski, o. c. (n. 5), 195 sq., n. 54, 57 (s literaturom).

predaji Pagani — kristijanizirani barem nekoliko desetljeća kasnije od Hrvata. Sva je prilika da se to zbilo u podmaklom 9. stoljeću, za vladanja bizantskog cara Bazilija I Makedonca (867—886), negdje nakon 870. godine.¹⁰ Zahumljane navodi također isti carski pisac u netom navedenom djelu oko sredine 10. stoljeća. Zahumljanska (humska) se zemlja prostire od obala rijeke Neretve istočno do blizu grada Dubrovnika, i to uz istočnojadransku obalu i duboko u njezino kopneno zaleđe. Zahumljani su djelomice pokršteni tad kad i Neretvani u nejasnim okolnostima, a djelomice, čini se, čak u ranijem 10. stoljeću, tih prije i za vladanja prvoga zahumljanskog pokrštenog kneza Mihajla Viševića (910—930).¹¹ Neretvansko naseobinsko područje na istočnojadranskoj obali s njezinim užim kopnenim zaleđem (između lijeve obale donjeg toka rijeke Cetine i doline donjeg toka rijeke Neretve), uključivši nekoliko srednjodalmatinskih otoka, smješteno je zapravo periferno na razmeđu utjecaja bizantske i karolinške državne moći. Povijesni izvori šute o tom jesu li Neretvani i Zahumljani bili kristijanizirani sa Zapada ili s Istoka, ali je moguće da je proces njihove kristijanizacije proveden posredništvom romanskih svećenika iz Neretvanima i Zahumljanima geografski najbližih dalmatinskih obalnih gradova, tada nominalno pod bizantskim vrhovništvom. Međutim, gotovo nikakvi kovinski arheološki nalazi, kao ni druga svjedočanstva romansko-bizantskog obilježja tog vremena, nisu se uočavali na neretvanskom i zahumljanskom kopnenom području.¹² Naprotiv, ondje je mjestimice uočljiv arheološki dokumentiran karolinški import 9. stoljeća, a taj je stigao tad poganskim Neretvanima i Zahumljanima, čini se, bez izravne prisutnosti franačkih mislija. Svi su ti arheološki nalazi (o njima raspravljamo u daljem kontekstu) stariji od 870. godine — spomenutog vremenskog roka početaka neretvanske i zahumljanske kristijanizacije — a sva je prilika da su dospjeli na neretvansko i zahumljansko područje, kako je već rečeno, posredno smjernicom susjedne hrvatske kneževine, i to u ovom slučaju poglavito zamjenom dobara, tj. trgovinom ili iznimno kao darovi vladajućem sloju, no možda i kao neretvanski gusarski plijen.

U prvom redu valja istaknuti vrlo značajno arheološko nalazište Mogorjelo blizu mjesta Čapljine — smješteno na istočnom rubu neretvan-

¹⁰ Cf. N. Klaić, o. c. (n. 2), 217.

¹¹ F. Šišić, o. c. (n. 2), 408, 452 sqq. — M. Vego, o. c. (n. 2), 39 sqq., 53. — Cf. ovdje n. 49, 50, 51 i njima prethodan tekst.

¹² To vrijedi uglavnom također za poluotok Pelješac, te za otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet, naseljene Neretvanima. — Izvan navedenog prostora moglo bi se upozoriti na rijedak i dragocjen srebrni relikvijar-kovčević, nađen u mjestu Lopudu, na istoimenom otoku (bližem zahumskom kopnu — iako ga Zahumljani nisu naselili — tad u vlasti grada Dubrovnika); taj je romanski sakralni spomenik, s izrazitom jadransko-ranobizantskom tradicijom, datiran približno u vrijeme 8./ranog 9. stoljeća (možda je datiranje suviše kasno?), поближе cf. V. Novak, Reliquarium Elaphitonense etc., *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LI, 1940, 165—196, tab. XXIV—XXVI. — Spomenuti poluotok Pelješac, sa središtem u gradiću Stonu, bio je navodno u 9. stoljeću neretvanski, cf. N. Klaić, o. c. (n. 2), 214, ali je već u 10. stoljeću pripadao Zahumlju, dok se ondje u kasnijem vremenu mijenjaju vlastodršci, поближе cf. Lj. Karaman, Crkvice sv. Mihajla u Stonu, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, nove ser., sv. XV, 1928, 103—106. — Cf. M. Vego, o. c. (n. 2), 45, 64. — Cf. ovdje n. 48, 49, 50 i njima prethodan tekst.

skog područja — u južnoj Hercegovini, poznato po prilično dobro ušćivanom kompleksu kasnorimskim građevina kasnoantičke utvrđene *villae*;¹³ oko tamošnje sjeveroistočne zaobljene kule i u njoj samoj, određivi su tragovi uništenih ranosrednjovjekovnih slavenskih grobova (prepoznatljivi po pojedinim nalazima nakita i keramike). Odatle potječu, uz ostalo, ranokarolinška dvodijelna garnitura pojasa (kopčica i jezičac) od pozlaćene bronce, ukrašena zoomorfnom ornamentikom tzv. inzularnog stila, te karolinški oblikovan pojedinačan veći jezičac od u vatri pozlaćene bronce, ukrašen floralnim motivima, služivši kao okrajak remena s korica karolinškog mača. Oba su karakteristična nalaza vrlo kvalitetni proizvodi umjetničkog obrta.¹⁴ Ti su nalazi dobro poznati pa ih ovdje ne reproduciramo. Spomenuta dvodijelna garnitura iz Mogorjela, nesumnjivo nekoliko desetljeća starija od pojedinačnog jezičca, zgotovljena je od ranokarolinškog zlatara negdje u sferi sjeverno od Alpa u drugoj polovici 8. stoljeća, no importirana je u neretvanski kraj (vjerojatno preko dalmatinske Hrvatske) ne prije ranog 9. stoljeća. Taj su interval uvjetovale povijesne mogućnosti, kako smo to, uostalom, mogli determinirati glede niza ranokarolinških profanih i sakralnih artefakata, zgotovljenih od različitih kovina, što smo ih ustanovili na području hrvatske kneževine i u njezinoj blizini.¹⁵ Naveden pojedinačan jezičac iz Mogorjela, s izričito karolinškom konturinom njegova oblikovanja, ne potječe iz spomenute sfere odakle je importirana dvodijelna garnitura, već je po svoj prilici proizveden u ranijem 9. stoljeću, ili u karolinškoj sjevernoj Italiji, ili u dalmatinskoj Hrvatskoj. Na takvu opravdanu pretpostavku upućuje floralni ukras

¹³ Cf. E. Dyggve, H. Vetters, Mogorjelo, ein spätantiker Herrnsitz im römischen Dalmatien, *Schriften der Balkankommission*, Österr. Akad. der Wiss., Ant. Abt., XIII, 1966, *passim*.

¹⁴ Poblize cf. J. Werner, Ranokarolinška garnitura iz Mogorjela etc., *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, nova ser., sv. XV—XVI, 1960—1961, 235—247, fig. 2, 1—2, tab. II, 1, 2; fig. 2, 3, tab. I, 3. — Za dvodijelnu garnituru cf. Z. Vinski, Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., sv. X—XI, 1977—78, 150, n. 31, tab. V, 1, 2. — Za pojedinačan jezičac cf. isti, O kasnim bizantskim kopčama etc. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., sv. VIII, 1974, 64 sq., n. 66, tab. III, 4.

¹⁵ To vrijedi za desetak ranokarolinških spata — cf. Z. Vinski, o. c. Split (n. 3), 26, 52, n. 110a. — i za parove ranokarolinških ostruga iz zatvorenih cjelina grobova 1, 4. i 7. s nalazišta Biskupija—Crkvena (kod Knina) — cf. isti, o. c. Split (n. 3), 24, 26, 48, 51 sq., n. 81, 101, 106 — što smo ih atribuirali i vrednovali; nadalje za u Evropi jedinačan nalaz ranokarolinške kadionice s nalazišta Cetina (Stara Vrljica, nedaleko Vrljice) — cf.: K. Vinski-Gasparini, Ranosrednjovjekovna kadionica iz Stare Vrljice, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser., sv. 6, 1958, 93—103, fig. 1, 2 i Z. Vinski, Zu einem singulären frühkarolingischen Thuribulum-Fund in Kroatien u djelu *Lebendige Altertumswissenschaft, Festgabe zur Vollendung des 70. Lebensjahres von H. Vetters etc.*, Wien 1985, 344—347, tab. XLII, 1, 2; zatim za poznati ranokarolinški relikvijar-bursa sv. Marcele, sv. Asele i sv. Ambrozija, donesen franačkom misijom u Nin poslije 800. godine (gdje se sveudilj čuva) — cf. M. Grgić, Zlato i srebro Zadra i Nina (1972), 151 sq., fig. 19; osim toga za nalaz ranokarolinške ostruge, te za vrlo rijedak nalaz ranokarolinškog velikog jezičca (okrajka remena za pojas ili možda za korice mača), i to s čitkim natpisom i imenom franačkog zlatara, s nalazišta Gornji Vrbljani (kod Ključa na rijeci Sani), smještenog u rubnoj regiji hrvatske kneževine — cf. Z. Vinski, o. c. 1977—78 (n. 14), 143—165, tab. VI, 1 (ostruga), tab. I, 1; II, 1 (jezičac). — Za povijesne mogućnosti cf. isti, o. c. (n. 5), 194—196, n. 58, 59.

jezičca, blizak po stilskoj kompoziciji pojedinim motivima svojstvenim predromaničkoj kamenoj skulpturi crkvenog namještaja 8. i 9. stoljeća u sakralnim građevinama Italije i mjestimice na dalmatinskoj obali.¹⁶ — S nalazišta Mogorjelo ističemo nadalje tipične nalaze karolinškog oružja, importiranog Neretvanima približno tijekom prve polovice 9. stoljeća, i to karolinški mač tipa K s damasciranim sječivom (sl. 1, 2), te na karolinško željezno damascirano koplje s krilcima (sl. 1, 3); ti su primjerci, iz razorenih grobova, prikazani u nekoliko navrata u literaturi.¹⁷ S tim se oružjem vremenski podudara netom naveden pojedinačan jezičac, pa nije isključena pretpostavka da je on pripadao nekoć vremenu korica mača tipa K — kovanog u ranijem 9. stoljeću — iz Mogorjela.

Na nalazištu u gradiću Stocu, na položaju Čairi, smještenu na prijelazu središnje u istočnu Hercegovinu, nesumnjivo u Zahumlju, otkriveni su (uz tamošnji potok) u oštećenom gotovo razorenom grobu karolinški mač (sl. 2, 1) i uza nj željezno koplje (sl. 2, 2) s krilcima, oblikovano po karolinškom uzoru.¹⁸ Taj je mač također tipa K i sva je prilika da je neznatno mlađi od onog iz Mogorjela, jer stolačkom je maču nakrsnica donekle duža i tanja. Mogorjelski mač bolje je kovan od stolačkog, što iskazuje i njegovo damascirano sječivo. Kruna jabučice mogorjelskog mača podijeljena je na 7 neizrazitih međusobno gotovo neodijeljenih režnjeva, prepoznatljivih na osnovi rendgenskog snimka, po kojemu je ona crtana, jer su režnjevi prostim okom jedva uočljivi.¹⁹ Ukupna dužina mogorjelskog mača iznosi 94,4 cm, a dužina njegove nakrsnice cca 9,4 cm. Stolačkom je maču kruna jabučice podijeljena na 5 međusobno odvojenih režnjeva, a nedostaju inače uobičajeni umetci srebrne rovašene žice u brazdama među režnjevima. Ukupna dužina stolačkog mača iznosi cca 89 cm, njegovo je sječivo upadljive širine, dužina njegove nakrsnice cca 11,6 cm. Za razliku od karolinškog kvalitetno kovanog i damasciranog, pravilno oblikovanog listolikog koplja s krilcima (dužine cca 24,4 cm) iz Mogorjela²⁰ i njemu tipološki analognog karolinškog željeznog također damasciranog koplja s krilcima (dužine cca 23,2 cm) s dalmatinsko-hrvatskog nalazišta u Žeževici Donjoj (kod Omiša),²¹

¹⁶ J. Werner, o. c. (n. 14), 238, 244, n. 9—12. — Z. Vinski, o. c. 1974 (n. 14), 65. — Za primjere floralnih motiva na predromaničkoj kamenoj skulpturi crkvenog namještaja cf. Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti* (1930), 96 sqq., fig. 34 (Bologna), 82b (Como), 82c (Split), 82d (Trogir), 55 (Zadar) etc.

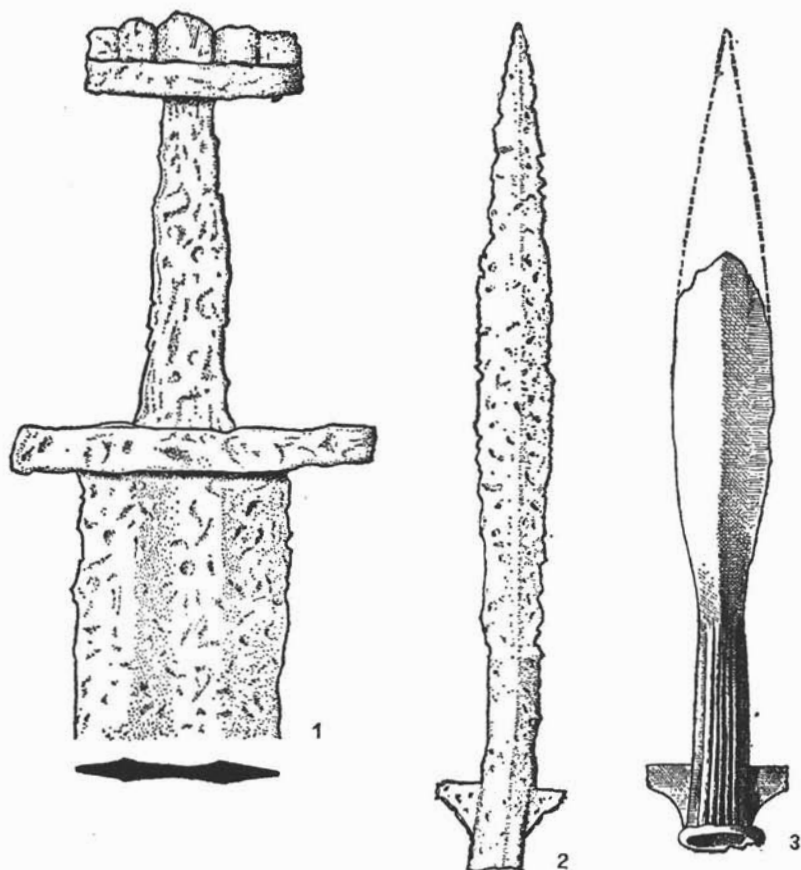
¹⁷ Posljednja literatura: Z. Vinski, o. c. Split (n. 3), 20, 49, n. 87. — Isti, o. c. Mainz (n. 3), 486, 500, no. 15, fig. 14, 1, 2. — Osim mača i koplja valja odanle uputiti i na neobjavljenu željeznu bojnu sjekiru kojoj se zameo trag u depozitarnju Zemaljskog muzeja u Sarajevu; ondje se čuvaju svi pokretni nalazi iz Mogorjela, cf. Z. Vinski, o. c. 1977—78 (n. 14), 185, n. 230.

¹⁸ Z. Vinski, o. c. Split (n. 3), 20, 43, 49, n. 15, 88. — Isti, o. c. Mainz (n. 3), 486, 500, no. 19, fig. 15, 1, 2. — Te nalaze čuva Muzej Hercegovine u Mostaru.

¹⁹ Za prvu ispravnu objavu mogorjelskog mača cf. Z. Vinski, *O primjeni rendgenskog snimanja pri istraživanju ranosrednjovjekovnih mačeva*, *Vesnik Vojnog muzeja*, 11—12, 1966, 80, 82, n. 30—34, fig. 10, 11.

²⁰ Poblje o koplju s krilcima iz Mogorjela cf. N. Miletić, *Ranosrednjovjekovno koplje iz Mogorjela*, *Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu*, IX—X, 1979, 145—151, tab. I, II, IV. — Cf. ovdje n. 17.

²¹ Radi se o oštećenom grobu ratnika u Žeževici Donjoj; odanle potječu dobro uočuvani nalazi: karolinško željezno koplje s krilcima i osobito kvalitetno kovan

Sl. 2. 1, 2, Stolac-Čairi; 3, Hatelj. Mj.: cca 1:2. — 1, 2, Stolac-Čairi; 3, Hatelj. M.: etwa 1:2

stolačko je koplje (dužine cca 25,4 cm), s oštećenim nejednakim krilcima i s izduženom oštricom prosječne kalivoće. Ono je očito nepravilnog oblika i kovao ga je po karolinškom uzoru, čini se, putujući oružar trgovac negdje u srednjoj Evropi, odakle je to po svom obličju franačko oružje stiglo u zahumljanske krajeve. Grob sa zahumljanskog

karolinški mač tipa K; kruna njegova jabučice podijeljena je na 5 režnjeva, međusobno odvojenih uskim brazdama bez umetaka srebrne žice; kruna i baza jabučice, te poduža masivna nakrsnica ukrašene su gusto tauširanom tankom srebrnom žicom; sječivo je damascirano; ukupna dužina žeževičkog mača iznosi cca 95 cm; po dužoj nakrsnici (njejina dužina je cca 12 cm) valja taj grob datirati na početak druge polovice 9. stoljeća. Mač je kovao vjerojatno u Porajnju i importiran u hrvatsku kneževinu oko sredine 9. stoljeća. Nalazište Žeževica Donja smješteno je na razmeci hrvatske kneževine sa zapadnim rubom neretvanskog područja. Mač i koplje čuva Arheološki muzej u Splitu. Cf. Z. Vinski, o. c. Mainz (n. 3), 483, 486, 500, no. 20, fig. 14, 3, 4.

nalazišta Stolac—Čairi potječe vjerojatno iz vremena oko sredine 9. stoljeća. Tamošnji nalaz mača je najistočniji primjerak karolinške spate 9. stoljeća dosad evidentiran u Jugoslaviji.

Sad želimo upozoriti dodatno na u našem dosadašnjem razmatranju nenavedeno nalazište Hatelj — smješteno u Dabar-polju, još istočnije od nalazišta Stolac—Čairi, no unutar bivšeg stolačkog kotara, tj. u istočnoj Hercegovini, dakako u Zahumlju. U Hatelju je već odavno otkriveno, kao slučajnan nalaz iz razorenog groba, karolinško željezno koplje s krilcima (sl. 2, 3), doduše oštećeno pri vrhu (ukupna ušćuvana dužina, bez šiljka, iznosi cca 26,5 cm)²² Ono je tipološki podudarno s navedenim kopljima iz Mogorjela i Žeževice Donje; sva tri primjerka imaju gotovo jednako oblikovane listolike oštrice i krilca — premda su ta koplja donekle nejednake ukupne dužine — dok su koplja iz Mogorjela i Žeževice Donje damascirana, ono (najduže) iz Hatelja nije ispitano u tom smislu. Osim tog se na tuljcima tih triju koplja razabire jednak vidno ubrazdan linearan ukras udubljenih paralelnih ortu, najjasnije prepoznatljivih na tuljcu hateljskog koplja. Prema iznesenim je podacima vrlo vjerojatno da su sva tri koplja kovana u istom radioničkom krugu pod franačkim vrhovništvom oko 800. godine ili kasnije, a importirali su ih, po svoj prilici Južnim Slavenima, na periferiji utjecaja karolinške moći, putujući trgovci oružjem, tijekom prve polovice 9. stoljeća.²³ Hateljsko koplje s krilcima predstavlja najistočniji nalaz karolinškog oružja na području Zahumlja.

Preostaje nam kao posljednje nalazište karolinškog oružja u Hercegovini ono u gradu Mostaru, na položaju Vukodol, nedaleko desne obale Neretve, na mostarskoj periferiji. Na tamošnjem položaju, gdje su već početkom 20. stoljeća ustanovljeni rimski grobovi s paljevinom,²⁴ naišlo se između 1963. i 1965. godine pri zemljanim radovima opet na rimsko

²² Za prvu objavu koplja iz Hatelja cf. W. Radimský, *Arhaeologische Tagebuchblätter, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Hercegovina*, III, 1895, 296 sq., fig. 32. — Cf. N. Miletić, *Nakit i oružje IX—XII veka u nekropolama Bosne i Hercegovine, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, nova ser., sv. XVIII, 1963, 160, fig. 7b. — Koplje čuva Zemaljski muzej u Sarajevu.

²³ O karolinškim željeznim kopljima s krilcima cf.: P. Reinecke, *Studien über Denkmäler des frühen Mittelalters, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, XXIX, 1899, 35—38 (spominju se putujući oružari, izrađivači koplja). — E. Salin, *La civilisation mérovingienne etc., les techniques*, III (1957), 18—23, fig. 5, 6. — L. Kovács, *Bemerkungen zur Bewertung der fränkischen Flügellanz im Karpatenbecken, Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*, 8/9, 1980, 97—119. — Pripominjemo da su karolinška koplja s krilcima i ubrazdanim ukrasima na tuljcima kvalitetni, pretežno damascirani kovački proizvodi, iako baš takvo oružje nije često zastupano u brojčanom odnosu na ostali dotičan fundus tog oružja 9. stoljeća. Tako je npr. u Karpatskoj kotlini evidentiran veći broj kopalja s krilcima, ali je samo njih 5 obilježeno ubrazdanim ukrasima na tuljcima, neubrojivši adekvatne nalaze u Jugoslaviji, cf. L. Kovács, *o. c.* (n. 23), 104 sq. — U jugoslavenskoj su se literaturi osvrnuli na koplja s krilcima i ubrazdanim ukrasima na tuljcima: N. Miletić, *o. c.* (n. 20), 147 sq., a nedavno podrobnije Z. Tomićić, *Prilog istraživanju karolinškog oružja u Međimurju i u varaždinskoj regiji, Starohrvatska prosvjeta*, III. ser., sv. 14, 1984, 223—226.

²⁴ Cf. K. Patšch, *Pojedini nalazi iz rimskog doba, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, XIV, 1902, 12 sq.

srednjocarsko groblje s paljevinom.²⁵ U njegovoj blizini otkrivena su 1964. godine dva groba s kosturima, i to dječji grob bez priloga, nezanimljiv u našem kontekstu, te grob odraslog muškarca (orijentiranog prema istoku) s nizom priloga što ćemo ih interpretirati. Grobna raka muškarca bila je donekle trapezoidno ograđena rustikalnim kamenjem.²⁶ Za našu su temu važni prilozi u grobu muškarca, odnosno oni sačinjavaju grobnu cjelinu, na koju smo se već prije bili osvrnuli. Sada slijedi uz potrebne dopune rekapitulacija tih grobnih nalaza, a ti se mogu naći sumarno prikazani u navedenoj literaturi s popratnom dokumentacijom.²⁷ Navodimo redom grobne nalaze u idućem kontekstu kako slijede.

Mač (sl. 3, 1) od željeza, karolinškog obilježja, oštećen ponajviše na balčaku a neznatno na vrhu osnove drška, djelomice na nakrsnici i na sječivu (ukupna ušćuvana dužina mača iznosi 79,7 cm, dužina nešto oštećene nakrsnice cca 9,3 cm); nedostaje mu jabučica, nesumnjivo uništena prije prilaganja mača u grob, pa je zbog toga nekad bio pričvršćen sekundarno drveni rukohvat (istrunuo u grobu), dokazan s 2 željezne (iščezle) zakovice, tj. vidljivim rupama za njih bušenim u željeznu osnovicu drška; mač je svojevremeno bio vjerojatno često u upotrebi, pa je zato nakon oštećenosti balčaka za nuždu popravljen i kao takav, s neušćuvanom jabučicom, stavljen njegovom imaoću u grob, položen uzduž lijeve strane mrtvaca. Kako su u Hercegovini dosad u dva slučaja ustanovljeni karolinški mačevi s jabučicama tipa K, a postojanje drugačijih tipova ondje nije primijećeno, nije isključena mogućnost pripisivanja i ovog primjerka tipu K; to dopušta i obličje njegove neznatno oštećene nakrsnice, iako se to ne bi smjelo tvrditi sa sigurnošću, zbog neušćuvane jabučice, tog najsignifikantnijeg tipološkog elementa, što smo već istaknuli povodom komentiranja vrlo oštećenog mača s nalazišta Humac.

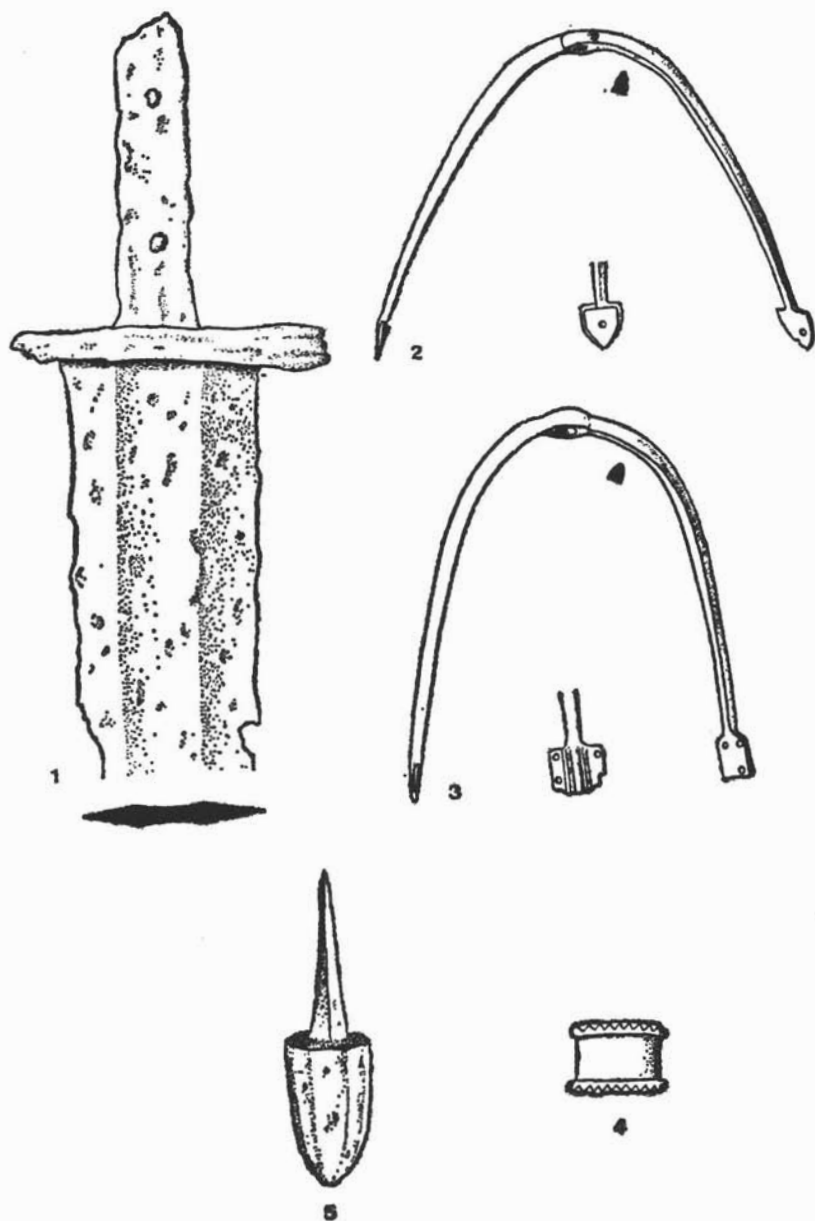
Dodatno valja podsjetiti na dokazanu činjenicu da su karolinški mačevi — i *mutatis mutandis* parovi karolinških ostruga — u intaktnom stanju uglavnom popraćeni kovinskim garniturama, a sastoje se od jezičaca, petlja s okovima, kopča itd., neukrašenih i različito ukrašenih. Te su garniture služile kao funkcionalni ukrasni elementi za pojas ratnika karolinškog vremena, odnosno i za remen korica spata, ili pak za remenje kojim se zakopčavalo ostruge o stopala nogu ratnika konjanika. Navodimo iz dalmatinske Hrvatske primjerice grobne cjeline 9. stoljeća s mačevima tipa K i s ostrugama s nalazišta Biskupija—Crkvina (grobovi 1, 4, 6, 7, 8) i Koljane—Crkvina,²⁸ redom popraćenim garniturama. Međutim, potrebno je upozoriti na u pojedinim slučajevima

²⁵ O tom prethodni izvještaj cf. V. Atanacković-Salčić, Vukodol, Mostar, Hercegovina etc., *Arheološki pregled*, 8, 1966, 159—162.

²⁶ Za kratak opis i smanjene nacрте grobova cf. V. Atanacković-Salčić, o. c. (n. 25), 160 sq., tab. XXXVI gore.

²⁷ Cf.: Z. Vinski, o. c. Split (n. 3), 24, 51, n. 98, tab. X, 1—5. — Isti, o. c. Mainz (n. 3), 489—491, 500 sq., no. 22, fig. 17, 1—5. — Isti, o. c. (n. 5), 189, n. 25.

²⁸ Cf. Z. Vinski, o. c. Split (n. 3), 48, n. 81, tab. V, 1—20 (Biskupija—Crkvina, grob 1); 51, n. 101, 101a, tab. XI, 1—9 (Biskupija—Crkvina, grob 4); 48, n. 82, tab. VI, 1—8 (Biskupija—Crkvina, grob 6); 52, n. 106 (Biskupija—Crkvina, grob 7); 48, n. 83, tab. VI, 9—14 (Biskupija—Crkvina, grob 8); 48 sq., n. 85, tab. VII, 1—12 (Koljane—Crkvina, grob).

Sl. 3. 1—5, Mostar-Vukodol, grobna cjelina. Mj.: 1:2. — 1—5, Mostar-Vukodol, Grabanzzeit. M.: 1:2

izuzetno pojavljivanje karolinških mačeva u grobnoj povezanosti bez popratnih, redovito uobičajenih, garnitura. Ističemo kao zoran primjer u tom smislu značajnu grobnu cjelinu sadržajno rijetkog obiteljskog groba 322 u velikom dalmatinsko-hrvatskom groblju na redove na nalazištu Ždrijac blizu gradića Nina, *nota bene* pomnivo iskopavanom pod nadzorom arheologa, a po mnogobrojnim i dijelom rijetkim priložima na kosturima i uz njih je u tom trojnom grobu pokopan plemić sa ženom i djetetom. Taj razmjerno izuzetan grob sadržava, pored ostalih ponekad raskošnih priloga sredozemno-italskog podrijetla, dobro u cijelosti ušćuvan karolinški mač, nesumnjivo tipa H (sl. 4, 1), no začudo bez pripadne garniture i koplje oblika poput lista vrbe, ponešto korodirano, te par karolinški oblikovanih, korozijom prilično oštećenih željeznih ostruga s ostacima željeznih garnitura, pripadnih ostrugama.²⁹ Neobično nedostajanje garniture mača nije u ovom konkretnom slučaju dosad u literaturi (uključivši autora citiranog u bilješci 29) igdje spomenuto, ako je uopće zapaženo. Navedeni je mač morao, kao karolinško oružje, iskonski imati i pripadnu mu garnituru, iako ta nije bila stavljena, po svoj prilici, plemiću u njegov grob, dok su uz par ostruga evidentirani ostaci njihovih garnitura. Smijemo, dakle, spekulativno pretpostaviti da je imalac toga mača možda došao u posjed tog dragocjenog karolinškog oružja trgovinom ili, vjerojatnije, mač predstavlja poklon — npr. darovan prilikom dolaska franačkih misionara u Nin, negdje u ranijem 9. stoljeću — no tad nesumnjivo s maču pripadnom garniturom, a ta je, čini se, tijekom intenzivne upotrebe, za života tog plemića, nestala, tj. nije nadomještena, pa je mač jamačno bez garniture bio stavljen u grob. Ovaj grob 322 datiramo (za razliku od autora citiranog u bilješci 29) u podmaklu prvu polovicu 9. stoljeća, svakako prije 850. godine.³⁰ Navedeni mač (balčak na jabučici i nakrsnici nije ukrašen tauriranjem, sječivo je damascirano, ukupno dužina mača iznosi 91,5 cm, a ona nakrsnica 9 cm) kovan je početkom 9. stoljeća,³¹ no tvrdimo da grob 322 nije i ne može biti datiran podudarno s vremenom proizvodnje mača u karolinškim radionicama srednjeg Porajnja i importiranog Hrvatima na dalmatinsko tlo, već je — imajući na umu makar kratkotrajan interval upotrebe mača — s obzirom na te čimbenike grob kasniji od početka 9. stoljeća,³² po netom navedenoj našoj dataciji groba.³³ Željezno koplje u grobu 322 ima doduše na tuljcu neznatan (čini se dijelom korodiran) izbojak, ali ono nije izrazito karolinško koplje s krilcima kakvim ga se pri njegovoj objavi proglasilo³⁴ i ono ne mora biti

²⁹ Poblize cf. J. Belošević, Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća (1980), 99 sqq., 103 sq., 106 sqq., tab. XXV, XXVI, 1—10, LXVI, 1—3, LXVII, 2. — Cf. Z. Vinski, o. c. Mainz (n. 3), 475—477, n. 65, fig. 6, 1—10.

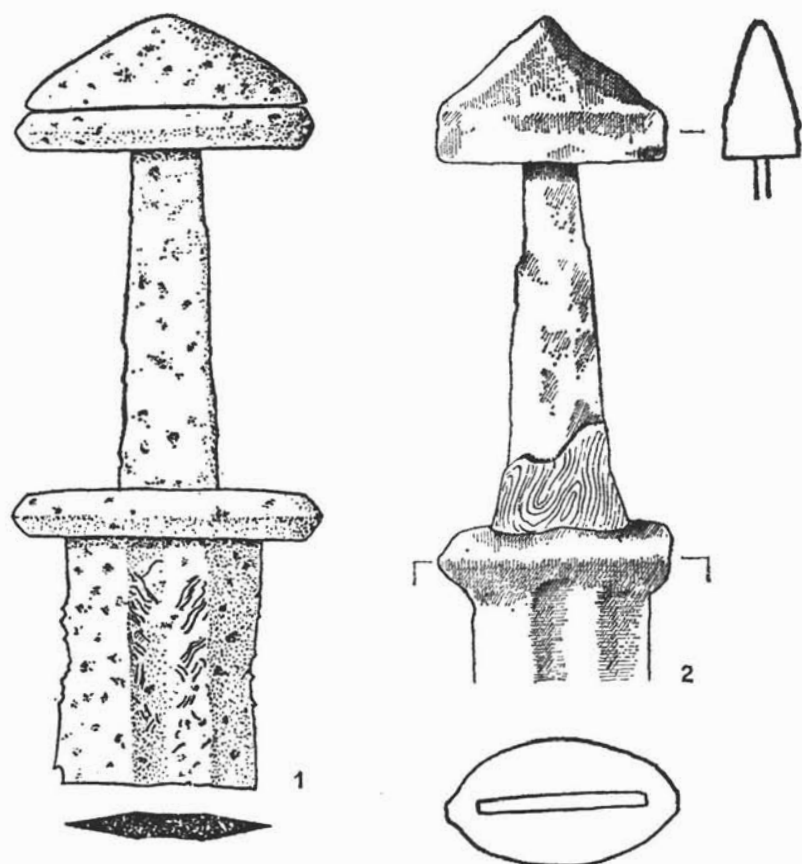
³⁰ Cf. Z. Vinski, o. c. Split (n. 3), 40.

³¹ Isto navodi (opravdano) J. Belošević, o. c. (n. 29), 99 sq. — Cf. ovdje n. 94.

³² Grob 322 datira J. Belošević, o. c. (n. 29), *ibidem*, također na početak 9. stoljeća.

³³ Cf. Z. Vinski, o. c. Split (n. 3), 39 sq.

³⁴ Cf. J. Belošević, o. c. (n. 29), 103 sq., tab. XXVI, 2, LXVII, 2. — Smatramo da ono nije »prvo uže datirano koplje s krilcima ... na području Jugoslavije ...« i ono samo po sebi ne »pruža nepobitan arheološki dokaz da su Hrvati ... u ranom IX stoljeću ... upotrebljavali i franačko koplje s krilcima« — cf. isti,

Sl. 4. 1, Nin-Ždrijac, grob 322; 2, Csánig. Mj.: cca 1:2. — 1, Nin-Ždrijac, Grab 322; 2, Csánig. M.: etwa 1:2

neposredan karolinški import, već je moglo biti kovano drugdje, moguće pod utjecajem karolinških uzora. U trojnom grobu 322 nađen (do nogu muškog kostura) par oštećenih ostruga od željeza — s brončanim zakovicama na pločicama i s manšetama od brončanog lima, te uz željezne ostatke ostružnih garnitura — ima karolinške tipološke značajke, a prilikom njihove objave pripisale su se izravnom karolinškom importu.³⁵ Zapravo treba upozoriti na to da je s područja dalmatinske

o. c. (n. 29), 104 — jer smo mišljenja da je koplje u grobu 322 tipološki nejasan nalaz s obzirom na autorovu pretpostavku o postojanju krilca na tuljcu. Izrazito su karolinška koplja s pravilnim krilcima npr. u oštećenim slavenskim grobovima s nalazišta Rudići kod Glamoča (prva polovica 9. stoljeća; datiranje po pripadnom maču tipa H) i Žeževica Donja (početak druge polovice 9. stoljeća, datiranje po pripadnom maču tipa K), cf. Z. Vinski, *o. c.* Mainz (n. 3), 447, 486, fig. 5, 3—4, fig. 14, 3—4.

³⁵ J. Belošević, *o. c.* (n. 29), 106 sqq. (posebice 108), tab. XXVI, 3, 4.

Hrvatske evidentiran doista velik fundus dosad samo djelomice objavljenih, no i brojnih neobjavljenih nalaza pretežno jednostavnih željeznih ostruga karolinškog tipološkog obilježja, bilo sa zakovicama na pločicama, bilo s ušicama, češće ukrašenih poput onih u grobu 322. Ne bi bilo razumno pomišljati na to da je sav taj fundus međusobno srodnih relativno skromno rađenih ostruga mogao biti importiran tijekom 9. stoljeća, pa se s pravom smatra u literaturi da su većinom baš takve ostruge proizvodi domaćih (lokalnih) dalmatinsko-hrvatskih radionica, dogotovljenih svakako po karolinškim uzorima, počevši od ranog 9. stoljeća dalje. Evidentirana je, doduše, također relativno manja količina nesumnjivo importiranih franačkih ostruga, ili ranokarolinških laganih primjeraka ponajviše od bronce i rijetko kada od srebra, kako sa zakovicama na pločicama, tako i s ušicama, izrađenih prije 800. godine, ili pak karolinških težih na mahove raskošno kićenih primjeraka pretežno od bronce i iznimno od mjedi, različito ukrašenih plemenitim kovinama, gotovo uvijek sa zakovicama na pločicama, proizvedenih uglavnom u prvoj polovici 9. stoljeća.³⁶ Spominjane su ostruge u grobu 322, po našem mišljenju, najvjerojatnije po svojim značajkama dalmatinsko-hrvatski, tj. lokalni proizvod ranoga 9. stoljeća.³⁷ Zadržali smo se opširnije i kritički na tumačenju priloga karolinškog obilježja u doista vrlo značajnoj i rijetkoj grobnoj cjelini, tj. grobu 322 s nalazišta Nin — Ždrijac, uzevši kao polazište upadljivo i dosad neprimijećeno nedostajanje garniture mača.

Nakon digresije o arheološkim artefaktima karolinškog obilježja u grobu 322 dalmatinsko-hrvatskog nalazišta Nin—Ždrijac, vraćamo se opet komentiranju grobne cjeline nalazišta Mostar—Vukodol. Odatle smo se osvrnuli dosad samo na karolinški mač, stavljen u grob u krnjem stanju, a taj je — što želimo naglasiti — smješten u grob bez garniture (analogan slučaj poput mača bez garniture u spomenutom grobu 322 nalazišta Nin—Ždrijac). Isto vrijedi, uostalom, za mostarsko-vukodolski nalaz (do nogu kostura) dviju brončanih laganih ostruga: one nisu par, iako su međusobno slične, i to s nejednako oblikovanim malenim pločicama, bez uščuvanih zakovica (sl. 3, 2, 3). Sva je prilika da su one, po svojim tipološkim značajkama, ranokarolinške (tj. rađene u kasnijem 8. stoljeću), dakle franački import ranijeg 9. stoljeća. Ondje na obali rijeke Neretve, tj. na jugoistočnoj periferiji karolinškog utjecaja, bile su te ostruge kroz izuzetno dugo vrijeme u

³⁶ Poblize cf.: Z. Vinski, *o. c.* 1977—78 (n. 14), 160 sqq., n. 111—116, tab. VI, 1; VII, 1—12, VIII, 1—4. — Isti, *o. c.* Split (n. 3), 9, 24—26, 40, n. 100—106, tab. X, 6—13; XI, 1—8; XII, 1—8. — U inozemnoj se literaturi upozorilo u više navrata na lokalnu proizvodnju ostruga karolinškog tipa u dalmatinskim Hrvata u 9. stoljeću, i to npr.: G. Bersu, D. M. Wilson, *Three Viking Graves in the Isle of Man. The Society for Medieval Archaeology. Monograph Series: No. I, 1966*, 38 sq. — J. Werner, *Sporn von Bacharach und Seeheimer Schmuckstück etc., u djelu Siedlung, Burg und Stadt etc. (1969)*, 499, 502, 506, fig. 3. — D. Bialeková, *Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim, Slovenská Archeológia*, XXV, 1, 1977, 123 sqq.

³⁷ Skepsa glede postojanja dalmatinsko-hrvatske proizvodnje ostruga karolinškog tipa u 9. stoljeću, koju ističe J. Belošević, *o. c.* (n. 29), 108, ne sadržava znanstvenu osnovicu, tj. skepsa je neargumentirana i suvišna. — Cf. ovdje n. 36.

upotrebi, kad su rasparene i bez očuvanih zakovica kao i bez garnitura dospjele u grob, iznimno zajedno s izričito kasnije zgotovljenim karolinškim, također često upotrebljavanim, krnjim (nekad na balčaku čak repariranim) mačem, kovanim tijekom ranijeg 9. stoljeća, i to približno negdje oko 850. godina ili nešto poslije. To vrijeme, naime, približno indicira interval upotrebe tog mača, po čemu nastojimo, odrediti datiranje grobne cjeline u ovom grobu s osobitim obilježjem.³⁸ Kao paralele ostrugama iz groba u Mostar—Vukodolu navodimo dosad nespomenutu grobnu cjelinu s nalazišta Biskupija—Mala Crkvina kod Knina, i to grob 88/1950, smješten nešto podalje od crkve sv. Marije na Crkvini, a taj sadržava kao jedine priloge par dobro uščuvanih izričito ranokarolinških brončanih laganih ostruga s pripadnim garniturama; na pločicama ostružnih lukova i na jezičcima garnitura vidne su gotovo intaktne brončane zakovice. Te su ostruge franački import, odmah poslije 800. godine, odnosno one su gotovo istovremene s kvalitetnije proizvedenim ranokarolinškim ostrugama (sa zakovicama na pločicama) u plemićkim grobovima 1 (pozlaćena bronca) i 4 (srebro) s položaja južno do crkve sv. Marije na istoimenom nalazištu.³⁹

U grobu nalazišta Mostar—Vukodol pronađeni su nadalje (uz lijevo rame kostura smješteni jedan tik do drugog): masivan željezni okov s facetiranim glavicom i dugim trnom, te kolut od srebrne pločevine (sl. 3, 5, 4), oba dobro uščuvana predmeta, naoko zagonetna, predstavljaju funkcionalno kovinske preostatke stijegu sličnog amblema, tj. vojničkog počasnog znaka. Taj je okov bio nekad usađen (zbog ravnoteže) u drvenu motku, na kojoj se nalazio i kolut, a motka je, zajedno s pretpostavljivom tekstilnom zastavicom (vrh motke), dakako u grobnoj zemlji minula.⁴⁰ Arheološki nalazi preostatka amblema nisu inače česti, iako se u Evropi mjestimice pojavljuju u grobovima 8. i 9. stoljeća drugačije oblikovani željezni okovi za ambleme, odnosno i za teža koplja; neposredna paralela za ovdje diskutirani primjerak pronađena je — ponovno na periferiji Karolinškog carstva — i to u geo-

³⁸ Podaci za našu proširenu interpretaciju grobnog inventara nalazišta Mostar—Vukodol mogu se naći u literaturi citiranoj ovdje n. 27. — Mostarsko-vukodolski slučaj predstavlja jedinu grobnu cjelinu ne samo na području Jugoslavije, što sadržava ranokarolinške (rasparene) ostruge u grobnoj povezanosti s u odnosu na njih mladim, tj. karolinškim (krnjim) mačem. Takvoj izuzetnoj kombinaciji nalaza suprotstavljamo, s jedne strane, nesumnjivo, ranokarolinšku kombinaciju (importiranih) nalaza mača i para ostruga u osobito važnom i poznatom ratničkom grobu 1, s dalmatinsko-hrvatskog nalazišta Biskupija—Crkvina, kod Knina te, s druge strane, svakako nekoliko stoljeća kasniju karolinšku kombinaciju nalaza mača (import) i para ostruga (potonje su lokalno, tj. slavensko oponašanje) u ratničkom grobu s dalmatinsko-hrvatskog nalazišta Koljane Gornje—Crkvina, kod Vrlike, cf. Z. Vinski, o. c. (n. 5), 189, n. 25. — Poblize za Biskupiju—Crkvinu, grob 1 i za Koljane Gornje—Crkvinu, grob, cf. odgovarajuće citate ovdje n. 28. — Opaska: Nalazište groba s mačem u Koljanima Gornjim navodi se češće u literaturi kao Koljane (Gornje)—Crkvina, što topografski nije posve točno jer taj ratnički grob nije iskopan na položaju Crkvina *proprie dictu*, već zapravo u blizini na položaju Vukovića most; usmeno priopćenje dr D. Jelovine (Split).

³⁹ Biskupija—Crkvina: poblize za grob 88/1950 (Mala Crkvina) cf. Z. Vinski, o. c. Split (n. 3), 24, 51, n. 100, tab. X, 6—12; za grobove 1 i 4 cf. isti, o. c. Split (n. 3), 24, 26, 48, 51, n. 81, n. 101, tab. V, 10—17; XI, 1—8.

⁴⁰ Cf. Z. Vinski, o. c. Split (n. 3), 24, 51, n. 98, tab. X, 4, 5.

grafske udaljenom starosaskom groblju na nalazištu Bendorf (sjeverna Savezna Republika Njemačka).⁴¹ Amblem, tj. stijeg (motika sa zastavicom), još je sitnoslikarski prikazan na pojedinim karolinškim minijaturama, dakle tad suvremenim oslikanim i pisanim dokumentima 9. stoljeća.⁴² Pripominjemo da su također više ili manje jasno ikonografski dokumentirani češći oslikani prikazi karolinških i poslijekarolinških mačeva u bogato ušćuvanoj sitnoslikarskoj ostavštini na minijaturama karolinškog i poslijekarolinškog (otonskog) stvaralaštva.⁴³

Grob slavenskog ratnika stijegonoše s nalazišta Mostar—Vukodol valja (kako je već rečeno) vremenski determinirati oko sredine 9. stoljeća ili nešto poslije; grobni inventar mu je doista jedinačan, zbog izuzetne grobne povezanosti iskonski ranokarolinških ostruga s karolinškim mačem.⁴⁴ Osim tog, grob sadržava dva osebujna kovinska nalaza (o njima smo raspravljali u prethodnom pasusu), a objašnjivi su kao preostaci u zemlji minulog amblema, *nota bene* bez paralela u jugoistočnoj Evropi. Ovo je nalazište smješteno na desnoj obali srednjeg toka rijeke Neretve, odnosno (kako je prije spomenuto) na jugoistočnoj periferiji karolinškog utjecaja, kamo su mogli tek sporadično doprijeti elementi karolinške materijalne kulture. Ponešto su drugačije okolnosti za ranog vremena u hrvatskoj kneževini, gdje je karolinški utjecaj bio relativno intenzivniji. On se manifestirao, s obzirom na započetu kristijanizaciju, vršenu franačkim misionarstvom nakon 800. godine, raznolikim importima, kako pojedinačno evidentiranim dragocjenim ranokarolinškim djelomice sakralnim kovinskim izrađevinama sitne umjetnosti, tako i vidno zamjetljivim grobnim fundusom ranokarolinškog i karolinškog oružja,⁴⁵ te ranokarolinških i karolinških ostruga. Sve je to (kako je već rečeno) dospjelo Hrvatima bilo kao darovi vladajućom sloju, bilo trgovinom.⁴⁶

Nosioca grobnog inventara s nalazišta Mostar—Vukodol (sl. 3, 1—5) smatrali smo, imajući na umu rijeku Neretvu, pripadnikom Neretva-

⁴¹ O uvriženim okovima za ambleme ili za teža koplja cf. F. Stein, *Adelsgräber des 8. Jahrhunderts in Deutschland etc.* (1967), 188 sq., 197 sq. — O okovu za motku amblema, čak s ostatkom drva na okovu, te s karolinškim ostrugama 9. stoljeća, s nalazišta Bendorf, grob B, cf. I. Gabriel, *Karolingische Reitesporen und andere Funde aus dem Gräberfeld von Bendorf etc.* *Offa etc.*, 38, 1981, 248, 257, fig. 8, 4.

⁴² Cf. E. A. Gessler, *Die Trutzwaffen der Karolingerzeit vom 8. bis zum 11. Jahrhundert* (1908), 76. — Za usporedbu navodimo oslikanog jahača koji nosi amblem, tj. stijeg sa zastavicom u vidu zmaja, prikazanog na karolinškoj minijaturi kasnijeg 9. stoljeća (scena opsada grada); nju sadržava znamenit Zlatni psaltir (*Psalterium aureum*), čuvan u benediktinskoj opatiji St. Gallen (Švicarska); za literaturu o toj minijaturi cf. Z. Vinski, *o. c.* Split (n. 3), 18, 47, 51, n. 76, 99. Na istoj je minijaturi također oslikana četa karolinških konjanika oboružanih kopljima s krilcima, što npr. spominje Z. Tomičić, *o. c.* (n. 23), 227.

⁴³ Za prikaze oslikanih mačeva na karolinškim minijaturama npr. cf. Z. Vinski, *o. c.* Split (n. 3), 18 sq., 47, n. 74—76, tab. XVI, 4—6. — Za prikaze oslikanih mačeva na poslijekarolinškim minijaturama, uglavnom otonskog vremena, npr. cf. isti, *Razmatranja o poslijekarolinškim mačevima 10. i 11. stoljeća u Jugoslaviji*, *Starohrvatska prosvjeta*, III. ser., sv. 13, 1983, 28, 36—39, 49 sqq., n. 104, 131—135, tab. XV, 1—5.

⁴⁴ Cf. ovdje n. 38 i njoj prethodan tekst.

⁴⁵ Cf. ovdje n. 15.

⁴⁶ Cf. Z. Vinski, *o. c.* (n. 5), 184, 195.

na,⁴⁷ što valja ispraviti podrobnijom analizom. Neretvansko područje nije po svoj prilici sezalo sve do srednjeg toka rijeke Neretve, čak na njezinoj desnoj obali. Neretvani su, naime, naselili (kako je prije spomenuto) na kopnu priobalni pojas, i to od okolice lijeve obale donjeg toka rijeke Cetine do uključivši lijeve obale na donjem toku rijeke Neretve i njezinog ušća, te veći dio srednjojadranskog arhipelaga.⁴⁸ Zahumljani — neposredni susjedi Neretvanima u istočnom smjeru — pretežno su naselili predjele sadašnje središnje i istočne Hercegovine,⁴⁹ a zapadna im je međa uglavnom bila rijeka Neretva. Za razliku od Neretvana, Zahumljani su obitali u krajevima daleko u zaleđu kopna, pa su boravili, među ostalim, na objema obalama gornjeg i srednjeg toka rijeke Neretve,⁵⁰ tj. i u kraju gdje je smješten sadašnji grad Mostar. Iz navedenih podataka izlazi točniji zaključak da je na nalazištu Mostar—Vukodol bio u grobu 9. stoljeća pokopan ratnik stijegonoša zahumljanske pripadnosti.

Rekapituliramo li sva nam dosad poznata nalazišta, obilježena specifično karolinškim oružjem, na području sadašnje Hercegovine, valja završno upozoriti na okolnosti kako slijede: Svo je to oružje — uključivši dijelove garnitura i ostruge — dospjelo onamo tijekom 9. stoljeća, tad još nekrštenim neretvanskim i zahumljanskim Slavenima, ali znatno ili barem nešto prije početaka njihove kristijanizacije, tj. prije 870. godine.⁵¹ Ostavština su Zahumljana: grobna cjelina nalazišta Mostar—Vukodol (sl. 3, 1—5), oštećen grob s nalazišta Stolac—Čairi (sl. 2, 1, 2) i pojedinačan nalaz s nalazišta Hatelj (sl. 2, 3); ostavština su Neretvana, zapravo, redom pojedinačni nalazi s nalazišta Mogorjelo (sl. 1, 2, 3, te bilješka 14) i pojedinačan nalaz s nalazišta Humac (sl. 1, 1). Taj potonji dao nam je povod za polazište naših razmatranja.⁵²

⁴⁷ Z. Vinski, *o. c.* Split (n. 3), 24. — Isti, *o. c.* Mainz (n. 3), 491. — Isti, *o. c.* (n. 5), 189.

⁴⁸ Cf. N. Klaić, *o. c.* (n. 2), 212—220, posebice 219 (karta). — Ista, *o. c.* (n. 2), *ibidem*, naziva neretvansku oblast kneževinom, iako su imena njihovih knezova uglavnom jedva poznata. — Cf. literaturu o Neretvanima navedenu ovdje n. 2. — O poluotoku Pelješcu cf. ovdje komentar u n. 12.

⁴⁹ Cf. ovdje n. 11 i njoj prethodan tekst.

⁵⁰ Cf. F. Šišić, *o. c.* (n. 2), 453. — Zahumljani nisu, čini se, boravili na jadranskim otocima, premda su obitali na jadranskoj obali od blizu ušća Neretve do okolice grada Dubrovnika; u 10. stoljeću pripadao je Zahumljanima i poluotok Pelješac, cf. ovdje n. 11 i njoj prethodan tekst, te komentar u n. 12.

⁵¹ Cf. ovdje n. 10 i 11, te njima prethodan tekst.

⁵² Statistika nalaza karolinškog (uključivši i ranokarolinškog) obilježja na području Hercegovine iznosi: a) mačevi (karolinški) — 4 primjerka; b) koplja s krilcima (karolinška) — 3 primjerka; c) ostruge (ranokarolinške) — 2 primjerka; d) dijelovi garnitura — 1 dvodijelna (ranokarolinška), 1 pojedinačna (karolinška); e) ostaci 1 amblema (karolinškog) — 2 primjerka.

II

OSVRT NA NEKOLIKO NALAZA KAROLINSKIH
I POSLIJEKAROLINSKIH MAČEVA U PANONSKOJ NIZINI

U jednom se dijelu novije arheološke literature o srednjem vijeku u Mađarskoj ističe gledište, kojim se nastoji što veći dio grobne ostavštine 10. i 11. stoljeća u Karpatskoj kotlini pripisati isključivo staromađarskom etnosu, dok se starosjedilačkom, pretežno slavenskom stanovništvu panonskog Podunavlja negira postojanje njihove materijalne kulture. To se jasno razabire po vehementno propagiranoj »sociološkoj« konstrukciji s obzirom na kulturnu diferencijaciju grobne ostavštine 10. i 11. stoljeća u Panonskoj nizini. Staromađarski »otmjeni« sloj predstavljaju prvenstveno konjanički grobovi s bogatim priložima, te staromađarski sloj »običnog« puka, tj. ranoarpadovsko mađarsko stanovništvo manifestira se, navodno, u grobljima na redove, a ona se po njihovom inventaru identificiraju s fundusom bjelobrdske kulturne pripadnosti. Starosjedilačko, ponajviše slavensko stanovništvo po navedenoj se »sociološkoj« konstrukciji ne bi moglo arheološki bliže odrediti, dok se sâm pojam bjelobrdske kulture smatra navodno zastarjelim i netočnim, posebice s obzirom na tobože arheološki anonimne panonske Slavene, barem prema tvrdnji nekolicine mađarskih arheologa koji preporučju ukidanje tog pojma.⁵³ Suvišno je upuštati se ovdje u polemičku diskusiju s predstavnicima takvih tvrdnja, jer su one plod nanovo oživjele »mađarske fascinacije«, zapravo tinjajućeg romantičarskog anakronizma niklog u 19. stoljeću.⁵⁴ Toliko orijentacijsko-sumarnih podataka glede bjelobrdske kulture 10—11. stoljeća i njezinim fenomenom involviranih arheopolitičkih pobuda, svojstvenih nekolicini mađarskih arheologa, odnosno njihova negiranja arheološkog odraza pa-

⁵³ Predstavnici »mađarske fascinacije« su npr.: B. Szőke, A bjelobrdoj kultúrálól, *Archaeológiai Értesítő*, 86, 1959, 32—47. — Isti, A honfoglaló és kora Árpádkori magyarság régészeti emlékei, *Régészeti Tanulmányok*, I (1962), 9—102. — Gy. Török, Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert, *Archaeologia Hungarica*, series nova, XXXIX, 1962, 63, 64, 115. — I. Dienes, Über Ergebnisse und Aufgaben unserer archäologischen Erforschung der Landnahmezeit, *A Móra Ferenc Múzeum Evkönyve 1964—65* (1965), 84 sqq. — A. Kiss, Zur Frage der Bjelo Brdo Kultur, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 25, 1973, 327—340. — Cs. Bálint, A magyarság és az ún. Bielo brdóí kultúra, *Cumania* etc., IV, 1976, 225—254. — Idejni začetnik tvrdnje, spomenute ovdje u tekstu, tj. »sociološke« konstrukcije kakvu je zastupao B. Szőke i njegovi sljedbenici (navedeni samo djelomice u ovoj bilješci), bio je zapravo Gy. László, cf. npr. njegovu knjigu A honfoglaló magyar nép élete (1944), *passim*. — Problemom tadašnjih mađarsko-slavenskih odnosa u Panonskoj nizini bavio se, iznimno u Mađarskoj, trijezno i bez arheopolitičkih natruha G. Fehér, Beiträge zum Problem des ungarisch-slavischen Zusammenlebens, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 8, 1957 (1958), 269—318, došavši do realnih posljedaka, bližih istini. — O bjelobrdskoj kulturi u smislu arheoloških datosti od 10. do u 12. stoljeće cf.: Z. Váňa, Mad'ari a Slované ve světle archeologických nálezů X.—XII. století, *Slovenská Archeológia*, II, 1954, 51—104. — J. Giesler, Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur, ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken, *Prähistorische Zeitschrift*, 56, 1981, 3—167.

⁵⁴ Za približno sličan tekst ovdje u dosadašnjem pasusu cf. Z. Vinski, O postojanju radionica nakita starohrvatskoga doba u Sisku, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., sv. IV, 1970, 61, 80.

nonskih Slavena u 10—11. stoljeću, iako su potonji povijesno zajamčeni u Panonskoj nizini već u 9. stoljeću.⁵⁵ Ta su stremljenja od izvjesnog značaja u sklopu konteksta tijekom našeg daljeg izlaganja. U ovoj se raspravi ne bavimo izričito bjelobrdskom kulturom *proprie dictu*, već vremenom njezina trajanja, uključivši također u znatnoj mjeri njoj prethodno vrijeme 9. stoljeća u Panonskoj nizini, i to s posebnim obzirom na izbor oružja, odnosno tadašnjih dvosjeklih mačeva, uglavnom zapadnjačkog podrijetla. Svo to karolinško i poslijekarolinško oružje nije karakteristično za inače rustikalno obilježenu bjelobrdsku kulturu, u kojoj statistički prevladavaju oblici nakita.

Valja se općenito podsjetiti činjenice da signifikantno oružje gotovo uvijek pruža mogućnost osjetljivog mjerila za vremensko određivanje i za kulturne ili povijesno-strateške promjene. To vrijedi, dakako, za u boju izbliza neophodno udarno oružje, tj. prvenstveno za željezne dvosjekle mačeve, odnosno spate, raznolike po svojim tipološkim značajkama i pojedinostima izradbe. U panonskom su Podunavlju od 9. do 11. stoljeća netom spomenuti mačevi ponajviše zapadnjačkog podrijetla (što je već rečeno) i predstavljaju import, kako iz ranokarolinškog i karolinškog Porajnja, tako i iz srednje, zapadne i sjeverne Evrope. Ubiciranje njihovih oružarskih radionica relativno je jasno za 8. i 9. stoljeće, ali je ono teže određivo za vrijeme \pm godine 1000, jer se tad uz nesumnjivo jak priljev iz porajnskih žarišta otonske epohe nazire također mogućnost proizvodnje poslijekarolinških mačeva na širem prostoru, uključivši Skandinaviju.

Preglednosti radi navodimo redosljed naših razmatranja. Komentiramo mačeve iz dviju publikacija mlađih mađarskih autora, i to u Bakayevoj raspravi⁵⁶ i u Kissovoj knjizi;⁷⁹ završno komentiramo osebujan mač nađen u Dravi, prikazan nedavno od mladog autora iz Hrvatske.¹²⁹

U mađarskoj se arheološkoj literaturi ističe rasprava (autor K. Bakay),⁵⁶ kojoj valja posvetiti veću pozornost, što činimo ne samo u ovom pasusu, iako tu nije prilika da Bakayevu raspravu recenziramo u cijelosti. Valja ukazati na to da je autor, nesumnjivo s mnogo truda, uspio marljivo prikupiti i predočiti katalošku evidenciju od ukupno 76 mačeva — među njima i malobrojne tzv. mačeve-sablje, što ih ne uzimamo u obzir u ovoj raspravi — sa 72 nalazišta, ponajviše na teritoriju Mađarske, od kojih sadržavaju 32 nalazišta mačeve u grobovima, s potpunim i nepotpunim popratnim podacima, dok ostala 44 nalazišta valja vrednovati samo kao pojedinačne nalaze mačeva. Autor datira mačeve uglavnom u 10. stoljeće i donekle na početak 11. stoljeća, iako su

⁵⁵ O panonskim Slavenima: T. Maretić, Slaveni u davnini (1889), 82—112. — J. Eisner, Rukovět slovanské archeologie (1966), 105 sq. — Z. Váňa, Einführung in die Frühgeschichte der Slawen (1970), 70 sqq. — Z. Kurnatowska, Słowiańszczyzna południowa (1977), 127 sqq. — Posebice je važna iscrpna publikacija A. Cs. Sós, Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert etc. (1973), *passim*.

⁵⁶ K. Bakay, Archäologische Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung, Angaben zur Organisation des fürstlichen Heeres, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 19, 1—2, 1967, 105—173 (s kartom rasprostriranja, brojnim slikama i tablama). — Rasprava je izvod iz autorove doktorske disertacije, pisane pod mentorstvom sveuč. prof. dra Gy. Lászlóa u Budimpešti.

pojedini među njima zacijelo stariji, kako ćemo to dokazati u kasnijem razlaganju. Bakay se koristi tom tipičnom skupinom udarnog oružja da u vezi s njom pokuša slijediti i tumačiti političko-društvene promjene unutar vladajućeg sloja u Mađarskoj tijekom kasnijeg 10. stoljeća. Autor nastoji usporediti rasprostranjenost dvosjeklih mačeva, pretežno tipološki odredivih okvirno od 9. do ranijeg 11. stoljeća, s proširenjem područja moći druge polovice 10. stoljeća u Karpatskoj kotlini. Tad je vladao arpadovski knez Géza (970?—997). Autor tvrdi da je pojavljivanje gotovo svih tih mačeva ujedno arheološki odraz oružane vojne pratnje ili družine imenovanog kneza. Ta mu vojska služi da učvrsti vlast i da njome skrši moć ostalih mađarskih rodovskih poglavica, ponajviše u sjeveroistočnoj Mađarskoj. Tu proceduru započetu za kneza Géze nastavlja i dovršava njegov sin i nasljednik Stjepan I (997—1038), pokršten i proglašen kraljem 1000. godine, širivši u ranijem 11. stoljeću dalje moć države Arpadovića. To je ukratko srž Bakajeve teze.

Valja imati na umu da je inače za vladajući sloj doseljenih Mađara bitno značajno oružje konjanička sablja, uz osebujno oblikovane stremene, ukrasne okove itd., a ti su rekviziti arheološki dokazani brojnim, često konjaničkim, grobnim nalazima, naročito na sjeveroistoku Karpatske kotline. Dok staromađarsko rodovsko plemstvo, po Bakayu navodno turskog (tj. ne ugrofinskog) podrijetla, upotrebljava sablje, vojna se pratnja kneza Géze regrutira od doduše slobodnog, no »običnog« pučka (tj. ne od »otmjernih« Mađara), oružanog mačevima u drugoj polovici 10. stoljeća. Ti su vojni pratioci, kako ističe Bakay, uglavnom Mađari, a pored njih germanske, varjaške i ponekad staroruske pridošlice plaćenici; svi potonji donijeli su češće mačeve sa sobom, no inače su mačevi dospjeli pretežno trgovačkim putovima u panonsko Podunavlje. Nije slučajnost da je znatan dio nalaza mačeva lociran u blizini trgovačkih putova.⁵⁷ Bakay nije zacijelo uspio objasniti ključno pitanje međusobnog odnosa rasprostiranja nalazišta mačeva s onim mađarske plemenske toponimije da time osigura pravovaljanost svoje teorije. Zadovoljio se (samom po sebi korisnom) kartom rasprostiranja mačeva i drugog tadašnjeg oružja u Karpatskoj kotlini, ali u njoj nije kartirao sablje, što je bitan nedostatak, pogotovo u navedenim okolnostima. Osvrnuo se, doduše, sumarno na pojavu mađarske sablje u zasebnom ekskursu,⁵⁸ ističući da je sablja izričito oružje konjanika — u izvjesnoj mjeri bili su i nosioci mačeva konjanici, dokazani u nekoliko slučajeva u Mađarskoj — ukazujući još na niz tehničkih pojedinosti glede sablje. Međutim, Bakay nije sustavno obradio i evidentirao nalaze mađarskih sabljâ 10. stoljeća u Karpatskoj kotlini, na isti način kako je to učinio s mačevima; usporedbom kartiranja jednih i drugih došao bi, naime, do definitivnih spoznaja koje nedostaju.

⁵⁷ Cf. Gy. László, N. Fettich, *L'épée de Saint Etienne du point de vue archéologique etc.* (recenzija), *Folia Archaeologica*, I—II, 1939, 233—235. — Autor ističe (*ibidem*) gustoću nalaza mačeva uz panonski srednji tok Dunava, napose oko grada Székesfehérvára (vjerojatno tadašnjeg staromađarskog središta gdje je obitavalo kneževsko pleme »Megyeri«), te uz gornje Potisje. — Cf. K. Bakay, o. c. (n. 56), 160, n. 78.

⁵⁸ Cf. K. Bakay, o. c. (n. 56), 141—144.

Pojavu konjaničke sablje smatra se s pravom specifičnim oružjem vladajućeg sloja Mađara već nešto prije njihove seobe u Karpatsku kotlinu, a ondje su pak sablje arheološki jasno određive u staromađarskom grobnom fundusu 10. stoljeća. Dok je dvosjekli mač (spata) evropsko kulturno dobro, sablja je nesumnjivo istočnjačkog podrijetla, svojstvena iskonski nomadskim konjanicima. Bakay nije uzeo u obzir statistiku, pa je navodimo zbog dopune i usporedbe. U Karpatskoj kotlini evidentiralo se dosad ukupno barem 107 nalaza staromađarskih sablja, i to njih 71 u grobnoj povezanosti, a njih 36 kao pojedinačne nalaze.⁵⁹ Bakay je registrirao i manje više detaljno opisao (kako smo već spomenuli) ukupno 76 dvosjeklih mačeva na istom arealu, i to njih 32 u grobnoj povezanosti, a njih 44 kao pojedinačne nalaze.⁶⁰ Po navedenim se statističkim pokazateljima očito može zaključiti da su sablje znatno brojnije zastupane, također kao neposredno grobni nalazi, u korelaciji s evidentiranim mačevima. Tu bitnu činjenicu valja zapamtiti, imajući na umu sve ono što je prije rečeno glede Mađarske 10. stoljeća. Najveća je gustoća sablja uočljiva u sjeveroistočnom dijelu Karpatske kotline, otkle su seobom nadošli Mađari zauzimali Panonsku nizinu, naseljenu starosjedilačkim, većinom slavenskim stanovništvom, što su ga nadvladali i postupno uspjeli donekle mađarizirati tijekom 11. i 12. stoljeća. U prvoj polovici 10. stoljeća vršili su nadošli Mađari vojno-pljačkaške pohode širom Evrope, no u drugoj polovici tog stoljeća započinju živjeti mirnije u novoj domovini, prilagodivši se (kako-tako tamošnjim prilikama. Poprimaju, pogotovo u Transdanubiji, u svojoj materijalnoj kulturi elemente slavenskih kulturnih dobara, kao i one srednjoevropskog svijeta, djelomice zapadnog postanka. Tad, tj. u 10. stoljeću, upoznaju nadošli Mađari upotrebu mača. Razumljivo je da pod navedenim okolnostima sablja gubi na važnosti, i netom sesilni Mađari, napose njihovo kneževsko središte, počinju davati prednost njima novom oružju, evropskom dvosjeklom maču.

Nadalje valja naglasiti da Bakay nigdje ne spominje pojavljivanje mača u Panonskoj nizini prije dolaska Mađara; trebao je odgovoriti na pitanje kakvo je udarno oružje za boj izbliza moglo poznavati ondje starosjedilačko, većinom slavensko stanovništvo, prije i za mađarske seobe u Karpatsku kotlinu, započete i prosljeđivane potkraj 9. stoljeća. Bakay je kratkim postupkom jednostavno prešutio postojanje panonskih Slavena, s obzirom i bez obzira na njihovo poznato transdanubijsko središte Blatograd ili Blatenski kostel, tj. Mosaburg, sada Zalavár do Blatnoga jezera.⁶¹ Osebužno je za Bakaya da i ne pomišlja na

⁵⁹ Podatke o sabljama crpimo iz sažetog novijeg rada, kako slijedi: L. Kovács, Die Waffen der landnehmenden Ungarn: Säbel, Kampfäxte, Lanzen, *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*, 10/11, 1980/81 (1982), 247, 254 sq. (popis nalazišta staromađarskih sablja u Karpatskoj kotlini).

⁶⁰ K. Bakay, o. c. (n. 56), 110—141 (katalog nalazišta mačeva), 146 sqq.

⁶¹ Cf. A. Sós, Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár, *Archaeologia Hungarica*, series nova, XLI, 1963, *passim*. — Ista, o. c. (n. 55), 84—169. — Pripominjemo da je sadašnji hidronim Balaton za Blatno jezero od Mađara preuzeta slavenska pozajmica, cf. F. Šišić, o. c. (n. 2), 342, n. 48.

mogućnost jesu li možda mogli sudjelovati i tamošnji Slaveni — inače poznavaoči karolinških mačeva već u 9. stoljeću — u vojnoj pratnji kneza Géze. Bakay navodi, doduše, iz ostalih slavenskih zemalja izvjesne usporedbe, i to potanko s tadašnjom Poljskom, te ukratko s Kijevskom Rusi, gdje u vojskama također sudjeluju pridošlice plaćenici.⁶² Valja reći da u Bakayevoj raspravi uopće ne postoje Slaveni 9. do 11. stoljeća u Panonskoj nizini, iako se takav stav kosi s istinom.⁶³ Taj je autor strastveno obuzet »mađarskom fascinacijom« i treba ga pribrojiti popisu njezinih pristalica, navedenih ovdje u bilješki 53.

Imamo li na umu sve ono što je dosad navedeno o Bakayevom odnosu prema Slavenima u sklopu njegove rasprave, nije iznenađan stav tog autora, prema kojem bi svaki mač registriran u kataloškom popisu⁶⁴ unutar te rasprave nužno morao i smio biti u upotrebi isključivo mađarskog etnosa. To pouzdano vrijedi zapravo za evidentirana 32 nalaza u staromađarskoj grobnoj ostavštini, ali to nije redovito zajamčeno za svaki od 44 pojedinačna nalaza. Nismo u mogućnosti ovdje analizirati pojedinačno sva ta 44 mača, ali namjeravamo upozoriti na autoru svojstvenu netom spomenutu apriorističku predrasudu povodom primjera što ga želimo objasniti u daljem kontekstu.

Iz Bakayevih se izlaganja razabire da su u Mađarskoj dotad otkrivena 4 nalaza iskonski karolinških mačeva tipa H s 4 nalazišta,⁶⁵ a ti bi navodno potekli iz staromađarskih grobova kasnog 10. stoljeća. Stvarno stanje je ipak drugačije, što slijedi iz naše analize. Samo su 2 primjerka tipa H *de facto* opredjeljiva u staromađarskim grobovima dvaju groblja kasnog 10. stoljeća, i to s nalazišta Székesfehérvár—Sárkeresztúri utca, grob 5 (mač čitav), te s nalazišta Hajdúdorog, grob 1 (mač u ulomcima);⁶⁶ nadalje slijedi nalazište Budapest—Tétény, pojedinačan nalaz, mač izgubljen, po nekadašnjem opisu autor naslućuje tip H,⁶⁷ iako to nije dokazano; četvrti mač potječe iz zapadne Transdanubije s nalazišta Csánig, možda pojedinačan nalaz, po Bakayu mač tipa H.⁶⁸ Taj posebice zanimljiv (doduše neukrašen) mač (sl. 4, 2) ima čunoliku nešto oštećenu jabučicu donekle trokutasta presjeka, na dršku su vidljivi ostaci drvene obloge, vrlo kratku nakrsnicu i relativno široko dvosjeklo sječivo sa širim i naglašenim žlijebom. Bakay je taj primjerak pogrešno atribuirao tipu H i posve je isključeno dovesti taj mač, po autoru-

⁶² K. Bakay, o. c. (n. 56), 150—156.

⁶³ Za suprotno, svakako objektivnije gledište u mađarskoj literaturi cf.: G. Fehér, o. c. (n. 53), 272—318. — A. Cs. Sós, o. c. (n. 55), 170—187, n. 29. — Prema tim autorima Slaveni su obitavali u 9—10. stoljeću u velikim naseljima Transdanubije, a u manjim naseljima istočno od Dunava do Potisja.

⁶⁴ Cf. ovdje n. 60.

⁶⁵ K. Bakay, o. c. (n. 56), 164.

⁶⁶ K. Bakay, o. c. (n. 56), 134 sq., no. 53, fig. 9, 1, tab. V; 126, no. 25 (mač nije reproduciran).

⁶⁷ K. Bakay, o. c. (n. 56), 119, no. 8 (mač nestao, navodno tipa H, što nije uvjerljivo. Po sumarnom opisu, *ibidem*, jabučica navodno slični piramidi, ali takve jabučice ne postoje! Jabučice mačeva tipa H uniformno su oblikovane donekle trokutasto sa zaobljenim rubovima).

⁶⁸ K. Bakay, o. c. (n. 56), 119, 164, no. 10, fig. 12, 1. Mač čuva Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. S mačem nađeno je željezno koplje i glinena posuda ukrašena valovnicom, što upućuje na tamošnji oštećen, odnosno razoren grob.

voj želji, kronološki u vezu sa znatno mlađim mađarskim pokapanjem, ponajviše kasnijeg 10. stoljeća, jer je mač s nalazišta Csánig svakako kudikamo stariji od dolaska Mađara u Panonsku nizinu; to je, po našoj tvrdnji, mač kontinentalnog oblička ranokarolinške atribucije, kovan nesumnjivo u drugoj polovici 8. stoljeća, i to tzv. tipa Immenstedt.⁶⁹ Njegova je pojava objašnjiva u Transdanubiji ratnim pohodima franačkog vladara Karla Velikog protiv Avara oko 800. godine, kojom je prilikom taj mač (sl. 4, 2) importiran i ondje jamačno dospio u panonsko-slavensku upotrebu.⁷⁰

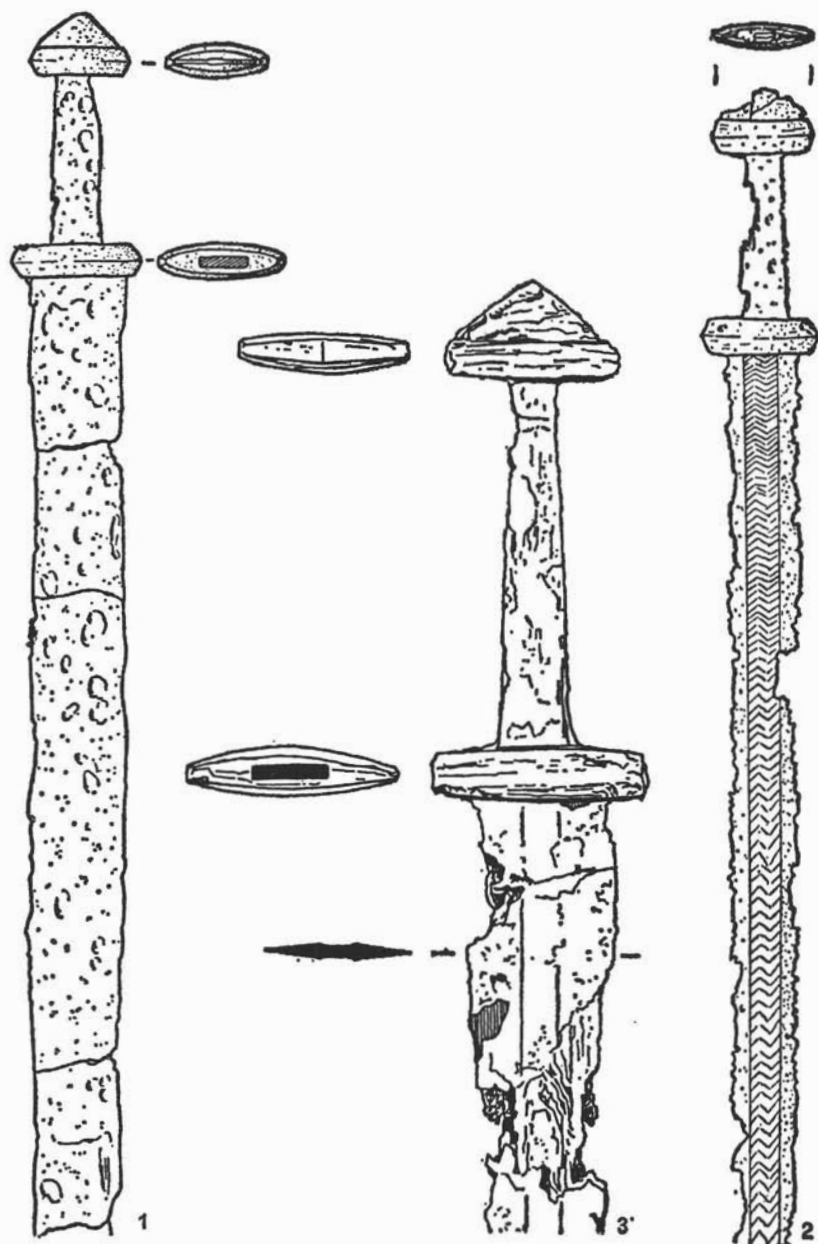
Kako u jugoslavenskoj literaturi nije išta poznato o specijalnom obliku ranokarolinškog mača tzv. tipa Immenstedt, navodimo o njemu sumarne podatke.⁷¹ Njegovo smo obličje skicirali maločas pri opisu mača Csánig; valja još primijetiti da su češće završeci baza jabučice i oni nakrsnice usko facetirani (što nije na onima mača Csánig malone prepoznatljivo), sječiva im nemaju uvijek žlijeb. Kronološki pripadaju ranokarolinški mačevi tog specijalnog oblika drugoj polovici 8. stoljeća, tj. unutar tog vremenskog intervala oni su kovani i ušli u upotrebu sve do poslije 800. godine. Nađeni su većinom u tadašnjim germanskim grobovima (popraćeni na mahove ranokarolinškim stremenima i drugim priložima), rasprostranjenim u sjeverozapadnoj Saveznoj Republici Njemačkoj, te u Nizozemskoj, dakle na ondješnjoj periferiji ranokarolinške države, tad kad je njezin vladar Karlo Veliki započinjao i u tom smjeru svojim osvajačkim pothvatima (osnovao je npr. tvrđu Hammburg, kolijevku sadašnjeg grada Hamburga). Spomenuti grobovi, djelomice ratničko-konjaničkog obilježja, imali su još poganski znamen, suprotno od groblja bez priloga unutar tadašnje relativno intenzivirano kristijanizirane franačke države. Dopune radi navodimo da na spomenutom arealu statistika nalaza mačeva tzv. tipa Immenstedt iznosi 13 primjeraka; izvan tog areala registriran je takav mač (14. primjerak) kao nalaz u vodi, jaružan u Dunavu kod Neuburga u Bavarskoj;⁷² mač s panonskog nalazišta Csánig najjužniji je i ujedno 15. primjerak. Ponovno naglašavamo da interpretiramo ranokarolinški, izričito kontinen-

⁶⁹ Prvi put navedena upravo takva atribucija mača Csánig: Z. Vinski, o. c. Split (n. 3), 46, n. 54, tab. XIV, 5.

⁷⁰ Mač s nalazišta Csánig potječe s obzirom na navodne okolnosti nalaza (cf. ovdje n. 68) iz, čini se, razorenog panonsko-slavenskog groba ranog 9. stoljeća. — O višegodišnjem ratovanju franačkih vojska protiv Avara približe cf.: A. Cs. Sós, o. c. (n. 55), 3 sqq., 193 sqq. — A. Avenarius, Die Awaren in Europa (1974), 182 sqq.

⁷¹ Za terminološki naziv tip Immenstedt približe cf. F. Stein, o. c. (n. 41), 78 sqq., 88 sqq., 108 sq. — Pripominjemo da treba ranokarolinške mačeve tzv. tipa Immenstedt očito razlikovati od ranokarolinških mačeva posebnog tipa 1 i posebnog tipa 2, onih tzv. tipa Mannheim itd. O potonjim trima tipovima mačeva približe cf.: W. Menghin, Neue Inschriftenschwerter aus Süddeutschland und die Chronologie karolingischer Spathen auf dem Kontinent. Vorzeit zwischen Main und Donau etc, *Erlanger Forschungen*, Reihe A, 26, 1980, 227—272. — M. Müller-Wille, Zwei karolingische Schwerter aus Mittelnorwegen, *Studien zur Sachsenforschung*, 3, 1982, 116—137.

⁷² Cf. F. Stein, o. c. (n. 41), 88 sqq., 108 sqq., 416 (popis mačeva, i to popis 18, no. 1—14), tab. 115 (karta rasprostiranja). — Cf. M. Müller-Wille, Ein frühkarolingisches Schwert aus Hamburg, *Beiträge zur Deutschen Volks- und Altertumskunde*, 13, 1969, 64, 67 (popis mačeva), tab. 2 (karta rasprostiranja).

Sl. 5. 1, Immenstedt; 2, Antum; 3, Hamburg-Baakenhafen. Mj.: 1, 2, 1:4; 3, cca 1:2. — 1, Immenstedt; 2, Antum; 3, Hamburg-Baakenhafen. M.: 1, 2, 1:4; 3, etwa 1:2

talan oblik udarnog oružja, kovanog u Porajnju, *nota bene* nepoznatog u Skandinaviji. Upozoravamo primjerice na 2 mača, i to: nalazište (eponimsko) Immenstedt (u regiji Süderdithmarschen, tj. sjeverno od ušća rijeke Labe, Sav. Rep. Njemačka), groblje 8. stoljeća, grobni humak L 9 (iskopavan 1879/1890. godine), mač nije ušćuvan, odljev u Muzeju Schleswig (sl. 5, 1);⁷³ nalazište Antum (u pokrajini Groningen, Nizozemska), groblje 8. stoljeća, djelomice nesustavno iskopavano (oko 1906. godine), u grobu ratnika konjanika (kosturi muškarca i konja), mač, kruna jabučice nešto oštećena, vidni bridovi posred baze jabučice i posred nakrsnice — ti se na onima mača odljeva Immenstedt jedva naziru, dok je na maču Csánig (oštećena jabučica) brid naglašen samo posred nakrsnice — sječivo damascirano, čuva Muzej Groningen (sl. 5, 2).⁷⁴

Mačevi tzv. tipa Immenstedt nisu bili u vikinškoj upotrebi, spomenuli smo već da ih nema u Skandinaviji. Njima su tipološki bliski i u Skandinaviji očito zastupani mačevi tipa B, napose po oblikovanju jabučice, no završeci baze jabučice i oni nakrsnice su na mačevima tipa B šire facetirani; većinom su uočljivi bridovi posred baze jabučice i posred nakrsnice. Petersen⁷⁵ je, određivši taj tip, vremenski ga opredijelio u kasno 8. i u rano 9. stoljeće, tj. u Skandinaviji tzv. mlađe vendelsko i starije vikinško vrijeme (uzevši u obzir inventare tamošnjih grobova). Izvan Skandinavije mačevi su tipa B rasprostranjeni pojedinačno na Baltiku, u Finskoj, u sjeverozapadnom području Sovjetskog Saveza, ponegdje u Njemačkoj Demokratskoj Republici, te u više navrata na sjeverozapadu Savezne Republike Njemačke, ondje većinom u grobovima 8. stoljeća.⁷⁶ U južnijim krajevima nisu evidentirani (osim primjerka jaružanog u rijeci Majni). Sva je prilika da su mačevi tipa B potekli vjerojatno iz ranokarolinškog Porajnja, a doprli su ranije od ostalih brojnih tipova mačeva u vikinšku Skandinaviju, gdje su se često ušćuvali u grobovima do u 9. stoljeće. Na takvu mogućnost kontinentalnog izvorišta ukazuje pojavljivanje češćeg damasciranja sječiva mačeva te skupine, tj. profinjene kovačke tehnike, iskonski antičkog podrijetla, udomaćene u oružarskim radionicama u Porajnju već zbog tamošnje osobito jake antičke tradicije.⁷⁷ Kao zoran primjer za mačeve tipa B

⁷³ Poblize cf. F. Stein, o. c. (n. 41), 348, tab. 58, 1. — Moguće pojedinosti na odljevu mača nisu bliže odredive; završeci baze jabučice i oni nakrsnice donekle bridoviti, sječivo bez vidnog žlijeba.

⁷⁴ Poblize cf. F. Stein, o. c. (n. 41), 380 sqq., tab. 66, 1. — Mač je kvalitetno kovan, završeci baze jabučice i oni nakrsnice usko su facetirani, umjesto žlijeba sječivo je posred damascirano motivom riblje kosti.

⁷⁵ J. Petersen, o. c. (n. 1), 61 sqq., fig. 53 (u Norveškoj ukupno 22 primjerka mačeva tipa B). — Mač s nalazišta Immenstedt (ovdje sl. 5, 1) priključen je ondje (o. c. 61, n. 4) skupini mačeva tipa B.

⁷⁶ Poblize cf. M. Müller-Wille, o. c. (n. 72), 63 sq., 67 (popis mačeva tipa B na sjeverozapadu Sav. Rep. Njemačke, ukupno 10 primjeraka, njih 6 u grobovima), n. 3—12, tab. 2 (karta rasprostiranja). Cf. F. Stein, o. c. (n. 41), 79.

⁷⁷ O porajnskom podrijetlu mačeva tipa B cf.: H. Arberman, Schweden und das karolingische Reich (1937), 217 sq. — A. N. Kirpičnikov, Meči Kievskoi Rusi (IX—XI vv.), *Sovetskaja Arheologija*, 4, 1961, 184. — O složenoj tehnici damasciranja na oružju, napose na sječivima mačeva, upućujemo na prikupljenu

navodimo ranokarolinški mač, s damasciranim sječivom, jaružan pri ušću rijeke Labe s nalazišta Hamburg—Baakenhafen (sl. 5, 3).⁷⁸

Nakon naše digresije o mačevima tzv. tipa Immenstedt i o njima neposredno bliskim mačevima tipa B, vraćamo se našoj glavnoj temi, tj. mačevima u Panonskoj nizini, i to u idućem kontekstu s posebnim obzirom na pojedine nalaze mačeva u jugoistočnoj Transdanubiji, odnosno u mađarskom dijelu pokrajine Baranje, dakle regije neposredno susjedne sjevernoj međi Jugoslavije. Povod našem razmatranju je novo i opsežno djelo u grobnim nalazima 10. i 11. stoljeća u županji Baranja (autor A. Kiss);⁷⁹ ondje su objavljena također dva dvosjekla mača, ali o njima raspravljamo kasnije, tj. nakon našeg komentiranja Kissova djela. Ono sadržava uglavnom sav dosadašnji fundus groblja navedenog vremena (ponajviše 11. stoljeća), sustavno evidentiran s popratnom dokumentacijom, uz pokušaj etničke analize. Valja odmah upozoriti na to da se gotovo kompletan grobni fundus podudara pojmovno i tipološki s elementima značajnim za bjelobrdsku kulturu,⁸⁰ jer su staromađarski nalazi *proprie dictu* u Baranji rijetki. Kiss izbjegava namjerno i konzekventno terminološku upotrebu pojma bjelobrdska kultura, jer i on je strastven sljedbenik »mađarske fascinacije«.⁸¹ Taj autor atribuirao grobnu građu s baranjskih nalazišta pretežno »običnom« puku mađarskog etnosa — u jednom slučaju velikog groblja čak »običnom« puku kazarskog etnosa (!) — budući da su u grobnom fundusu Baranje doista malobrojna nalazišta s izvjesnim odrazom »otmjjenih« Mađara, kao što su to npr. samo pojedini grobovi s nalazišta Mohač (Mohács).⁸² Valja istaknuti da je Kiss vrlo pomnivo objavio i obradio mnogobrojan fundus s nalazišta Majs (smješteno blizu Mohača), koje samo po sebi predstavlja najopsežnije groblje bjelobrdskog kulturnog obilježja (po našoj terminologiji) u Karpatskoj kotlini. Ono se sastoji od ukupno 1130 grobova, od njih 619 s prilozima. Kako je autor izbjegnulo, tj. nije htio atribuirati to golemo groblje — ponajviše bez specifično staromađarskih primjesa — panonskim Slavenima, on se brzopleto odvažio na čudnovato nastojanje atribuirati baš ovo groblje Majs tobože etnosu Kazara!⁸³ Dva od prije poznata groblja u Ba-

opsežnu literaturu (nju ovdje ne ponavljamo), cf. Z. Vinski, o. c. Split (n. 3), 49 sq., n. 90. Dodatno njoj cf. J. Ypey, Europäische Waffen mit Damaszierung, *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 12, 3, 1982, 381—388.

⁷⁸ Objavio M. Müller-Wille, o. c. (n. 72), 63, tab. 1. — Naslućuju se bridovi posred baze jabučice i posred nakrsnice. — Za značajna novija zapažanja o mačevima tipa B cf. W. Menghin, o. c. (n. 71), 256, 265, n. 92.

⁷⁹ A. Kiss, Baranya megye X—XI. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga, I (1983), *passim*. Djelu je priključen kratak njemački sažetak. — Za recenziju (A. Točik) o tom djelu cf. *Slovenská Archeológia*, XXXIII, 1, 1985, 224—226.

⁸⁰ Cf.: Z. Váňa, o. c. (n. 53), *ibidem*. — J. Giesler, o. c. (n. 53), *ibidem*.

⁸¹ Cf. rad A. Kissa citiran ovdje n. 53.

⁸² Cf. A. Kiss, o. c. (n. 79), 238—248. — Cf. ovdje n. 86.

⁸³ Cf. A. Kiss, o. c. (n. 79), 73—236, 303 sqq. (posebice 191—196). — Argumentacija glede kazarske pripadnosti groblja Majs nije pouzdano dokazana, tj. zapravo je subjektivno preveličana, a smjela bi se svesti na pretpostavljive kazarske utjecaje na slavenski etnos pokapan u groblju Majs. — Neočekivano je autor protumačio prsten s natpisom PAX (iz groba 220) kao mogući dalmatinski import, donijet od južnoslavenskih misionara u tad jedva pismenu Baranju (o. c. 91, 175

ranji, po inventaru srodna groblju Majs, izrazito bjelobrdske kulturne pripadnosti, i to s bliskih nalazišta Ellend I i II, Kiss opredjeljuje, dakako, »običnom« puku mađarskog etnosa,⁸⁴ premda su ova groblja smatrana slavenskim u donedavnoj mađarskoj literaturi,⁸⁵ neovisnoj o zanosu »mađarske fascinacije«. Toliko naših komentara o grobljima kasnog 10. i svog 11. stoljeća u županiji Baranja, u projekciji Kissova djela.

Sad namjeravamo pristupiti interpretaciji dvaju dvosjeklih željeznih mačeva, nađenih pojedinačno na području mađarskog dijela Baranje. Treba prethodno naglasiti da ti mačevi nisu, začudo, evidentirani u Bakayevoj raspravi.⁸⁶ Ta dva primjerka objavljuje Kiss mimogred od ostalog grobnog fundusa i posve sumarno (u navedenom djelu, cf. ovdje bilješku 79), vjerojatno s razloga što su oni nađeni u županiji Baranja i jer ih taj autor vremenski opredjeljuje kao nalaze 10—11. stoljeća, imamo li na umu sâm naslov djela (u naslovu se izričito navode nalazi 10—11. stoljeća!). Naša će analiza tih dvaju mačeva iskazati je li Kiss pravilno postupio, uvrstivši te primjerke uz grobni fundus navedenog vremenskog raspona. Oba su željezna dvosjekla mača (kako je rečeno) pojedinačni nalazi, bez popratnih podataka o postojanju tamošnjih grobova, kojima je to udarno oružje pripadalo. Jedan je primjerak nađen kod grada Pečuha — taj namjeravamo isprva razmotriti — a drugi primjerak potječe iz okolice gradića Sigeta. Navodimo te mačeve, s kritičkim opaskama u bilješkama 87 i 88, kako slijede:

Nalazište do Pečuha, tj. Pécs—Magyarürög: po Kissu Petersenov tip H, s ostacima okomitog tauširanja na jabučici i na nakrsnici⁸⁷ (sl. 6, 1).

Nalazišta Siget—okolica, tj. Szigetvár—környeke: po Kissu (tobože) Petersenov tip T, na jabučici trodjelno stavljeni žica⁸⁸ (sl. 6, 2).

sq., 304, fig. 87, 88). — Slavensko je stanovništvo inače obitavalo, po autoru, na jugozapadnom i zapadnom rubu Karpatske kotline (o. c. 305), tj. po autoru pretežno ne i u Baranji, gdje autor ipak Slavenima atribuirao 9 vrlo malenih nalazišta uz donju Dravu, s doista oskudnim nalazima (o. c. 306).

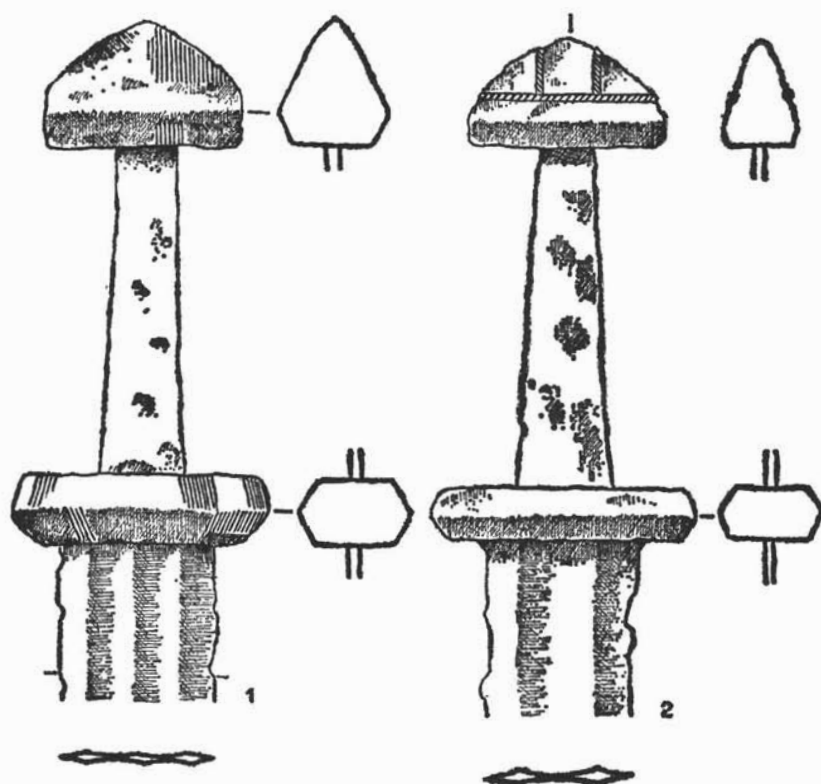
⁸⁴ Cf. A. Kiss, o. c. (n. 79), 58—60, 303.

⁸⁵ Cf. G. Fehér, o. c. (n. 53), 310, 317. — Sličan je slučaj vidljiv npr. pri groblju Pécs—Somogy (Somogyvasas), cf.: isti, o. c. (n. 53), 310. — A. Kiss, o. c. (n. 79), 262—265.

⁸⁶ K. Bakay, o. c. (n. 56), *passim*. — Pripominjemo da ovdje u našoj raspravi ne obuhvatamo tzv. mačeve-sablje, cf. isti, o. c. (n. 56), 172. — Na baranjskom nalazištu Mohács—Téglagyár evidentirana su u staromađarskim grobovima 2 primjerka željeznih mačeva-sablja, cf. A. Kiss, o. c. (n. 79), 240 sq., fig. 107, 7 (grob 1), 108, 3 (grob 4). Njih izostavljamo pri razmatranju udarnog oružja s baranjskog tla.

⁸⁷ A. Kissov je opis prekratak, pogotovo pri prvoj objavi tog mača; izostavio je navesti kovinu kojom je mač tauširan, kao i naglašen žlijeb (posred s bridom) na sječivu. Njegova objava sadržava još mjere mača (što ih ne ponavljamo) i vrlo sažet izbor literature s predloženim datiranjem: J. Petersen, 1919 (ovdje n. 1), 89—101: 800—950; A. M. Kirpičnikov, 1961 (ovdje n. 77), 185 (autor prešutio citat stranice): 10—11. stoljeće; K. Bakay, 1967 (ovdje n. 56 kod autora 1965 = isti tekst mađarski), 164; završetak 10. stoljeća. — Mač je nađen 1943. godine, čuva ga Janus Pannonius Múzeum, Pécs. — Cf. A. Kiss, o. c. (n. 79), 259 sq., 429, fig. 125, tab. 121, 1.

⁸⁸ A. Kissov je opis prekratak, pogotovo pri prvoj objavi tog mača; izostavio je navesti kovinu (možda rovašene ili usukane ili pletene) žice na jabučici, kao i

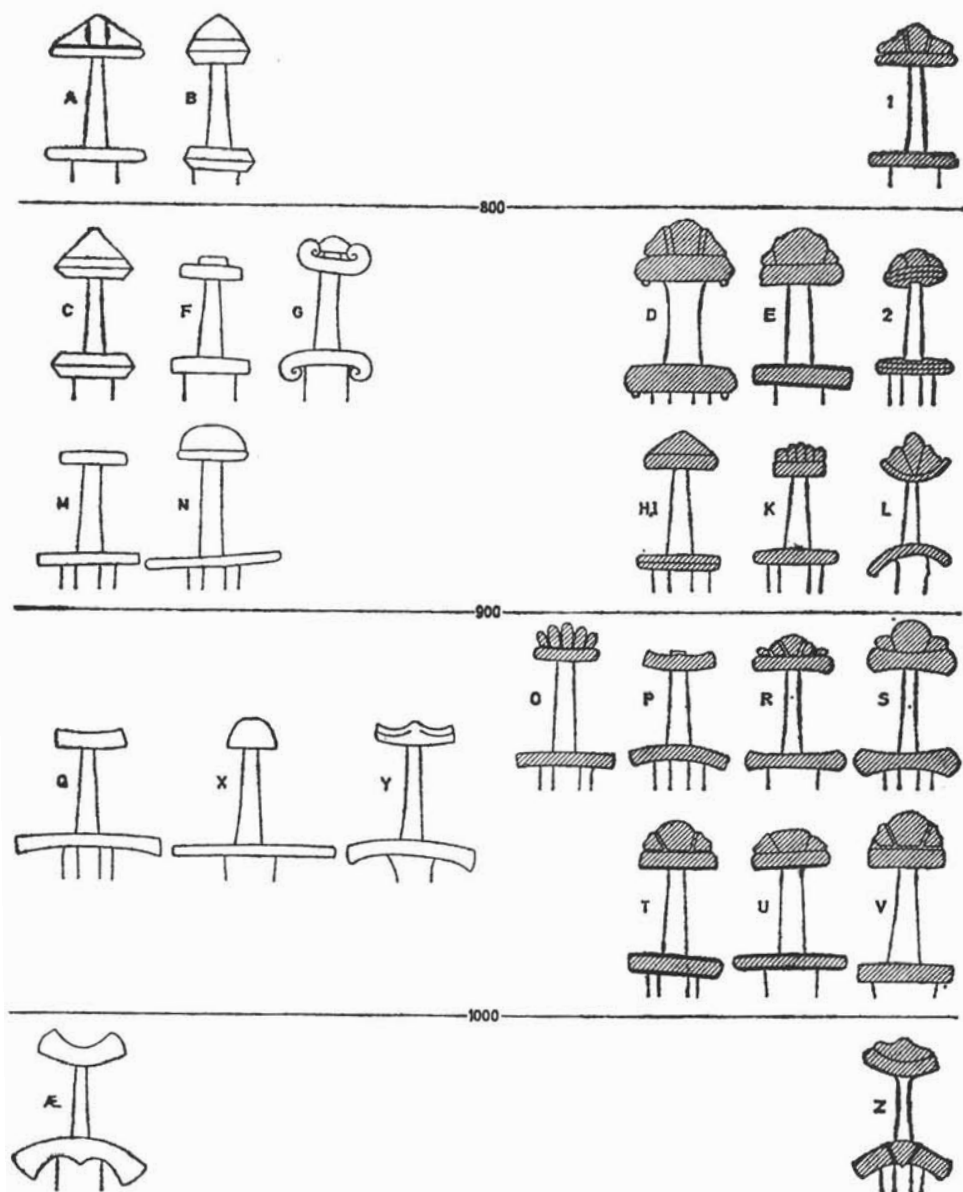

Sl. 6. 1, Pécs-Magyarürög, 2, Szigetvár-környeke. Mj.: cca 1:2. — 1, Pécs-Magyarürög; 2, Szigetvár-környeke. M.: etwa 1:2

Prije interpretacije navedenih mačeva, upozoravamo kratkom, za Kissa nezaobilaznom interpolacijom na glavne razvojne oblike signifikantnih balčaka ranosrednjovjekovnih, većinom dvosjeklih mačeva, svrstanih tipološki u približnom kronološkom slijedu širom Evrope:⁸⁹ Naort (sl. 7) shematski skiciranih balčaka karolinških, poslijekarolinških i vikinških mačeva, po kronološkom slijedu, prema J. Petersenu (knjiga navedena ovdje u bilješki 1); na sl. 7 su desno balčaci ukrašeni kovinom, a lijevo

žlijeb na sječivu. Njegova objava sadržava još mjere mača (što ih ne ponavljamo) i vrlo sažet izbor literature: J. Petersen, 1919 (ovdje n. 1), 150—153 (autor pogrešno opet navodi stranice 89—101); druga polovica 10— rano 11. stoljeće; A. N. Kirpičnikov, 1961 (ovdje n. 77) 187 (autor navodi pogrešno 194—195); 10— rano 11. stoljeće. — Mač je nađen između 1910. i 1914. godine, čuva ga Zriny Miklós Múzeum, Szigetvár. — Cf. A. Kiss, *o. c.* (n. 79), 289 sq., 429, fig. 156, tab. 121, 2.

⁸⁹ Taj bi kažiput bio od koristi pojedinim nedovoljno upućenim jugoslavenskim arheolozima, a također i A. Kissu, posebice zbog njegove posve netočne atribucije mača iz okolice Szigetvára, o čemu će poslije biti riječi.

Sl. 7. Nacrt J. Petersenovih tipova balčaka mačeva, po M. Müller-Willeu. — *Skizzen-entwurf J. Petersenscher Schwertgefässtypen, nach M. Müller-Wille*

balčaci bez ukrasa.⁹⁰ Nisu uzeti u obzir balčaci tzv. tipova Immenstedt,^{90a} oni tipa W, tipa a i tzv. mačevi-sablje. Toliko za opću orijentaciju.

Mač s nalazišta do Pečuha, tj. Pécs—Magyarürög (sl. 6, 1) je tipa H, kako ga je Kiss pravilno opredijelio, ali je taj primjerak kronološki pogrešno determinirao u 10—11. stoljeće (cf. ovdje bilješku 87 i njoj prethodan tekst). Za naš je kritičan stav potrebno opširnije objašnjenje o kojem raspravljamo u daljem kontekstu.

Skupina mačeva tipa H doista je mnogobrojna i vrlo rasprostranjena, iako nije dosad nigdje ukupno kartirana. Sva je prilika da se to u Evropi omiljeno oružje razvilo od vremenski uglavnom ranije skupine mačeva tipa B (cf. ovdje bilješke 75—78 i njima pripadan tekst).⁹¹ Tip H dobro je poznat i često spominjan u literaturi,⁹² sječiva tih mačeva (većinom sa žljebovima) pretežno su dvosjekla no gdjekad i jednosjekla.⁹³ Ukrašeni su često okomitim tauširanjem, od srebra, mjedi i bronce, na mahove plošno ukovanim, premda nisu rijetki neukrašeni primjerci.⁹⁴ Nalazišta mačeva tipa H rasuta su širom evropskog kontinenta, na zapadu od ušća rijeke Loire u Atlantik,⁹⁵ a prema istoku do gornjeg toka rijeke Volge.⁹⁶ Dandanas je sigurno da su mačevi tipa H nastali u Porajnju, već u drugoj polovici 8. stoljeća, odakle su se širili na više područja, mnogobrojno su nađeni i ušćuvani u Skandinaviji, gdje ih se u 9. i 10. stoljeću također kovalo, doprli su i na areal Sovjetskog Saveza; u zapadnom dijelu srednje Evrope odredi su u grobovima kasnijeg 8. stoljeća i traju ondje (na mahove kao nalazi u vodi) do u 9. stoljeće; u istočnom dijelu srednje Evrope postoje u grobovima (ponegdje i kao nalazi u vodi) 9. i 10. stoljeća — analogno Skandinaviji — u Sovjetskom Savezu u varjaškim i slavenskim kurganima ponajviše u 10. i čak 11. stoljeću; u slavenskim, tj. dalmatinsko-hrvatskim grobovima Jugoslavije pripadaju prvoj polovici 9. stoljeća, dok u Mađarskoj (po Bakayu) u staromađarskim grobovima kasnog 10. stoljeća.⁹⁷

⁹⁰ Ovdje predočen nacrt objavio M. Müller-Wille, *Zwei wikingerzeitliche Prachtschwerter aus der Umgebung von Haithabu, Offa etc.*, 29, 1972, 97 sq., fig. 36.

^{90a} Iz nacrta (cf. ovdje n. 90) isključeni su i drugi specijalni oblici mačeva 8. stoljeća, npr. tzv. tipova Schlingen, Aldenegg, Altjührden etc., cf. F. Stein, *o. c.* (n. 41), 9 sqq., 79.

⁹¹ Cf. A. N. Kirpičnikov, *o. c.* (n. 77), 185.

⁹² Mačevi tipa H obilježeni su donekle trokutastom jabučicom sa zaobljenim rubovima (cf. ovdje n. 67), kruna jabučice je čunolika u poprečnom presjeku, baza jabučice kao i više manje kratka relativno masivna nakrsnica su u uzdužnom presjeku slične obliku leće, cf. Z. Vinski, *o. c.* Split (n. 3), 15 sq., 45, n. 45, 47 (s glavnim literaturom).

⁹³ Npr. jednosječan mač tipa H iz rijeke Odre u Szczecinu (Poljska), cf. Z. Vinski, *o. c.* Split (n. 3), 16, 45, n. 46, tab. XIV, 6.

⁹⁴ Npr. netauširan mač tipa H (ovdje sl. 4, 1) u groblju Nin—Ždrijac, grob 322, cf. Z. Vinski, *o. c.* Split (n. 3), 16, 46, n. 59, tab. IV, 3. — Cf. ovdje n. 31 i njoj prethodan tekst.

⁹⁵ Cf. H. Arberman, *o. c.* (n. 77), 223, n. 7.

⁹⁶ Cf. A. N. Kirpičnikov, *Drevnerusskoe oružie 1 etc.*, *Arheologija SSSR etc.*, E 1—36, 1966, 27.

⁹⁷ Poblize cf. Z. Vinski, *o. c.* Split (n. 3), 15 sq., 45 sqq., n. 44—60 (s literaturom). — Porajnsko podrijetlo mačeva tipa H potkrijepljeno je činjenicom česte pojave damasciranih sječiva (npr. cf. isti, *o. c.* Split (n. 3), 45 sq., n. 52, tab. XIV, 7, 8, XV, 1). — Isto podrijetlo vrijedi za ukupno 15 čeličnih sječiva s porajnskom radioničkom signaturom ULFBERHT mačeva tipa H, rasutih po evropskim

Kako su mačevi tipa H dugotrajno opstojali, odvojio je Petersen njihovu stariju tipološku varijantu kasnijeg 8. i početka 9. stoljeća, obilježenu uočljivim bridovima posred baze jabučice i posred nakrsnice.⁹⁸ Takve se osobite tipološke značajke mogu zapaziti na iskonski ranokarolinškim mačevima tipa H, često s tauširanim balčacima, od kasnog 8. do u 9. stoljeće, ali nipošto na mlađim primjercima, kovanim potkraj 9. stoljeća i poslije u 10. stoljeću. Analogne osobite tipološke značajke vidne su, uostalom, na ranokarolinškim mačevima prije spominjanog tzv. tipa Immenstedt, kao i na onima tipa B, inače tipološkim pretходnicima mačeva tipa H (što je prije bilo rečeno).

U Mađarskoj se iz staromađarskih grobova kasnog 10. stoljeća ušćuvao *de facto* samo jedan čitav primjerak mača tipa H, o čemu smo već raspravljali (cf. ovdje bilješke 65—68 i njima pripadan tekst); taj nema tipološku osobitost starije varijante, jer je kovani negdje nakon 900. godine.⁹⁹ On nije po tipološkim pojedinostima njegova balčaka ni inače vremenski usporediv s mačem nalazišta Pécs—Magyarürög (sl. 6, 1) — iako su oba primjerk tipa H — potonji je, naime, jasno obilježen osobitostima starije varijante (s ukrasom tauširanja na balčaku) i, po našem mišljenju, znatno je stariji, tj. ranokarolinški primjerak oružja, kovani u drugoj polovici 8. stoljeća, poput mača Csánig (sl. 4, 2). Gdje se navode, dakle, podskupine H-1 i H-2.

Pri pojavljivanju mačeva tipa H u Karpatskoj kotlini valja voditi računa i o Slovačkoj, smještenoj geografski na tom arealu; ondje je evidentirano nekoliko primjerk tipa H, većinom iz slavenskih grobova 9. stoljeća.¹⁰⁰ Ti nisu, ukoliko su objavljeni, bliže usporedivi s mačem Pécs — Magyarürög. Izvan Karpatske kotline, npr. u obližnjoj Češkoj nedostaju mačevi tipa H, u Austriji su oni vrlo rijetko određivi, ali su zastupani brojnim primjercima u (Slovačkoj susjednoj) Moravskoj, opet ponajviše u slavenskim grobovima, zacijelo datiranim pouzdano u 9. stoljeće.¹⁰¹ S balčakom mača Pécs—Magyarürög (sl. 6, 1) u Moravskoj je donekle usporediv balčak (vidno tauširan) ranokarolinškog primjerk tipa H iz grobne cjeline (223/51) u velikom slavenskom groblju s nalazišta Staré Město, datirane u prvu polovicu 9. stoljeća.¹⁰² U

nalazištima, evidentirao ih je M. Müller-Wille, *Ein neues ULFBERHT-Schwert aus Hamburg, Offa etc.*, 27, 1970, 72 sq., fig. 5. — O značajkama i vremenu porajnske radioničke signature ULFBERHT cf.: Isti, *o. c.* (n. 97), 69—91 (s opširnim podacima). — Z. Vinski, *o. c.* (n. 43), 23 sq., n. 65—82. — Isti, *o. c.* (n. 5), fig. 3, 4 (karte rasprostiranja). — Za mačeve tipa H iz staromađarskih grobova kasnog 10. stoljeća u Mađarskoj cf. ovdje n. 65—67, 99 s pripadnim tekstom.

⁹⁸ J. Petersen, *o. c.* (n. 1), 99, 180 sqq. — Cf. F. Stein, *o. c.* (n. 41) 80, 109.

⁹⁹ Nalazište Székesfehérvár—Sárkeresztúri utca, grob 5, cf. Bakay, *o. c.* (n. 56), 134 sq., no. 53, fig. 9, 1, tab. V. — Cf. ovdje n. 66.

¹⁰⁰ Poblize, iako sumarno, cf. M. Kliský, *Územné rozšírenie a chronológia karolínskych mečov, Studijné zvesti etc.*, 14, 1964, 107 sq., 114, n. 51. — Cf. A. Ruttka, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II, Slovenská Archeológia*, XXIV, 2, 1976, 248 sqq.

¹⁰¹ Poblize cf. M. Kliský, *o. c.* (n. 100), 107, 115, n. 44—50.

¹⁰² V. Hrubý, *Staré Město etc.* (1955), 166, fig. 27, 1, tab. 80, 1. — U manjoj mjeri mač iz grobne cjeline (265) velikog slavenskog groblja Mikulčice, datirane u isto vrijeme, cf. J. Poulík, *Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti »Valy« u Mikulčic, Památky Archeologické*, XLVIII, 1957, 280 sqq., fig. 67, 68.

Moravskoj su, poput Slovačke, mačevi tipa H kronološki okvirno određeni samo u 9. stoljeće,¹⁰³ po novijoj evidenciji iznosi njihov broj ukupno čak 14 primjeraka,¹⁰⁴ dakle neusporedivo više nego u Mađarskoj. Navedeni podaci iskazuju, nesumnjivo, upotrebu mačeva tipa H u Slavena 9. stoljeća za cvata Velikomoravske države; ondje su, uostalom, evidentirani i drugačiji tipovi karolinških mačeva u slavenskim grobovima tog vremena.¹⁰⁵ Poznavanje i korištenje karolinških mačeva odnosi se barem sporadično i na panonske Slavene u Transdanubiji 9. stoljeća, povezano tad u izvjesnoj mjeri s moravsko-zapadnoslovačkim Slavenima Velikomoravske države, kao i sa Slavenima u Podravini i Posavini, kad su panonskim Slavenima vladali knezovi Pribina, Kocelj i Braslav (sjedište Blatograd),¹⁰⁶ i to pod karolinškim vrhovništvom.

U Jugoslaviji smo uspjeli dosad ustanoviti ukupno 4 mača tipa H, i to 3 s nalazišta u dalmatinskoj Hrvatskoj i 1 s nalazišta u njezinoj rubnoj regiji; među njima su 2 neukrašena karolinška primjerka (kovana nakon 800. godine) evidentirana u slavenskim grobovima podmakle prve polovice 9. stoljeća, i to: Nin—Ždrijac, grob 322 (sl. 4, 1) i Rudići, oštećen grob;¹⁰⁷ ostala su 2 primjerka, pojedinačni nalazi iz razorenih slavenskih grobova, ranokarolinška (kovana prije 800. godine) s manje-više vidnim obilježjem starije varijante, tj. bridovima posred baza jabučica i posred nakrsnica (tauširanih s mjedi također na krunama jabučica), i to s nalazišta Gradac¹⁰⁸ (sl. 8, 1) i Katuni¹⁰⁹ (sl. 8, 2). Navedena su 4 mača tipa H, poput ostalih, franački import iz Porajnja na dalmatinsko tlo u ranom 9. stoljeću, gdje su u slavenskim grobovima dospjeli u zemlju tijekom prve polovice 9. stoljeća. Valja se podsjetiti činjenice znatnog karolinškog utjecaja na hrvatsku kneževinu u 9. stoljeću, arheološki dokučivog nalazima franačkog oružja i konjaničke opreme, tj. ostruga.

Već smo spomenuli da je s balčakom mača Pécs—Magyarürög donekle usporediv balčak ranokarolinškog mača s moravskog nalazišta Staré Město (grob 223/51),¹¹⁰ međutim, bliže su paralele balčaci netom navedenih ranokarolinških mačeva s dalmatinskih nalazišta Gradac i Katuni (sl. 8, 1, 2, cf. ovdje bilješke 108, 109); dok je primjerak iz Gradca teži i širi od relativno vitkijeg iz Katuna, potonji je po svom balčaku

¹⁰³ Cf. A. Ruttkay, The organization of troops, warfare and arms in the period of the Great Moravian State, *Slovenská Archeológia*, XXX, 1, 1982, 177, tab. II (shema).

¹⁰⁴ Cf. Z. Vinski, o. c. Split (n. 3), 46, n. 53 (s literaturom).

¹⁰⁵ Cf. M. Kliský, o. c. (n. 100), 115 (popis). — Z. Klanica u publikaciji Grossmähren etc., *Ausstellungskataloge 1*, Röm.-German. Zentralmuseum Mainz (1966), 270—277 (potpuniji popis).

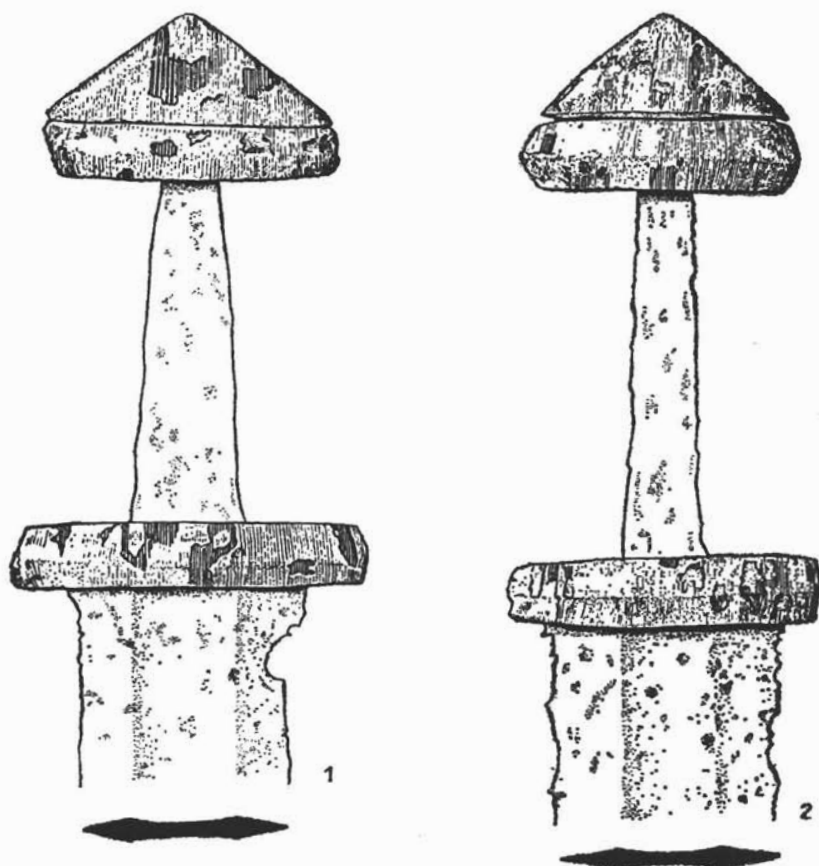
¹⁰⁶ Cf. F. Šišić, o. c. (n. 2), 324, 342 sqq., 370 sqq., 396 sq. — Cf. ovdje n. 61 i njoj prethodan tekst.

¹⁰⁷ Za nešto teži mač Nin—Ždrijac, grob 322 cf. ovdje n. 94 (sl. 4, 1). — Za relativno gracilniji mač iz Rudića (kod Glamoča) cf. Z. Vinski, o. c. Split (n. s), 16, 46 sq., n. 60, tab. IV, 4.

¹⁰⁸ Gradac (kod Drniša), cf. Z. Vinski, o. c. Split (n. 3), 16, 46, n. 58, tab. IV, 2.

¹⁰⁹ Katuni (kod Omiša), cf. Z. Vinski, o. c. Split (n. 3), 16, 46, n. 57, tab. IV, 1.

¹¹⁰ Cf. ovdje n. 102 s pripadnim tekstom.

Sl. 8. 1, Gradac; 2, Katuni. Mj.: 1:2. — 1, Gradac; 2, Katuni. M.: 1:2

najbliža paralela balčaku mača Pécs—Magyarürög (o njegovim osnovnim tipološkim značajkama cf. ovdje bilješku 92). Taj mač iz okolice Pečuha (sl. 6, 1) — povod našem razmatranju — ima sâm po sebi arhaičan i doista vitak biljeg, s naglašenim značajkama Petersenove starije varijante skupine mačeva tipa H, tj. bridove posred baze jabučice (brid oštećen dugom uporabom) i pogotovo posred nakrsnice (na takvu smo tipološku osobitost prije ukazali). Njegov tauširani ukras na kruni i bazi jabučice te na kratkoj i donekle masivnoj nakrsnici (Kiss je propustio navesti kovinu žice kojom je tauširan), iako oštećen, uočljiv je u dovoljnoj mjeri.¹¹¹ Mač je, kao što smo rekli, nesumnjivo ranokaro-

¹¹¹ A. Kiss je izostavio upozoriti na naglašen žlijeb (posred s bridom) na sječivu (cf. ovdje n. 87). Takvo sječivo je po svoj prilici rijetka inačica; analogije nismo tražili. — Nadalje A. Kiss šuti o tom postojе li na sječivu tragovi damasciranja?

linški, kovan je u Porajnju za druge polovice 8. stoljeća, tj. radi se o franačkom importu u Transdanubiju — vjerojatno je dospio u Panonsku nizinu oko ili nakon 800. godine za ratovanja Karla Velikog protiv Avara. U Transdanubiji je taj mač došao, kako tvrdimo, najvjerojatnije u upotrebu panonskih Slavena u prvoj polovici 9. stoljeća. Pripominjemo da pojedinačni nalazi ranokarolinških mačeva, mjestimice odredivih u Transdanubiji i u hrvatskoj Podravini, potječu iz razorenih slavenskih grobova (izuzevši jedan ušćuvan slavenski tadašnji grob s mačem u srednjoj Podravini, o kojem će kasnije biti riječi), a nipošto iz franačkih grobova, jer u 9. stoljeću (ondje samo sporadično prisutni) Franci (intenzivno kristijanizirani) već odavna nisu običavali stavljati priloge u svoje grobove. Treba, nadalje, upozoriti na to da su baš panonski Slaveni Transdanubije u 9. stoljeću sačinjavali — uz tamošnje romanizirane i kristijanizirane starosjedioce — ne mali dio urbanog stanovništva tadašnjeg Pečuha (Pécs), kojemu karolinško toponomastičko ime (po zapadnim povijesnim izvorima) glasi: *ad quinque basilicas*.¹¹² Proizvoljna Kissova atribucija ovdje razmatranog mača (sl. 6, 1) vremenu prisutnosti Mađara 10—11. stoljeća posve je tendenciozna, odnosno posljedica svojstvene mu »mađarske fascinacije«.

Sad pristupamo interpretaciji mača s bliže neodređenog nalazišta iz okolice Sigeta, tj. Szigetvár—környeke (sl. 6, 2). Kiss je taj mač opredijelio tipu T i vremenu 10—11. stoljeća (cf. ovdje bilješku 88 i njoj prethodan tekst), što ne odgovara realnom činjeničnom stanju, pa ćemo i taj mač razmotriti u daljem kontekstu.

Isprva slijedi kratak osvrt na mačeve tipa T. Petersen luči dvije tipološki bliske podskupine: T-1 i T-2, zajednička im je trogrba kruna (srednja grba povišena) dvodijelne jabučice, te većinom ravna, gdjekad lako povinuta, no uvijek vrlo masivna, poduža nakrsnica.¹¹³ Balčaci su češće bogato i raznoliko ukrašeni, što ovdje ne analiziramo. Na sječivima (bilo sa bilo bez žlijeba) susreću se natpisi radioničkih signatura porajnske pripadnosti, i to ULFBERHT i INGELRED; s obzirom na taj radionički čimbenik, te na složeni dekor na balčacima zapadnjačkog, tj. otonskog obilježja — doduše na mahove s primjesama sjevernjačkog stila (tzv. Mammenstil) — takvi su mačevi iskonski nastali na Zapadu evropskog kontinenta, iako se ondje nisu često ušćuvali. Najbrojnije su evidentirani na jugoistočnom području Baltika, mjestimice u Norveškoj, u Poljskoj i u Sovjetskom Savezu. Znatnim dijelom raskošni mačevi skupine T (T-1 i T-2) pripadaju vremenu druge polovice 10. i prve polovice 11. stoljeća.¹¹⁴ Kao osobito luksuzan primjer navodimo mač (sl. 9) čuvan u riznici katedrale sv. Vida u Pragu. Po legendarnoj predaji bio je nekad u vlasništvu sv. Stjepana, tj. mađarskog kralja

¹¹² Poblježe cf. A. Cs. Sós, o. c. (n. 55), 148, n. 96—100.

¹¹³ J. Petersen, o. c. (n. 1), 150—153, 207.

¹¹⁴ Izbor literature o mačevima tipa T: B. Nerman, Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit (1929), 79—82. — W. Sarnowska, Miecze wczesnośredniowieczne w Polsce, *Swiatowit*, XXI, 1955, 304 sq., 315, 317 sq. — A. N. Kirpičnikov, o. c. (n. 96), 28 sqq. — M. Kliský, o. c. (n. 100), 113 sq. — K. Bakay, o. c. (n. 56), 167. — M. Müller-Wille, o. c. (n. 97), 74. — A. Ruttkay, o. c. (n. 100), 250.

Sl. 9. Tzv mač sv. Stjepana. Mj.: cca 1:2. — *Sg. Schwert des Hl. Stephan. M.: etwa 1:2*

Stjepana I Arpadovića; taj mač nije služio za borbu, već kao reprezentativan znamen digniteta. Koštana mu je vrlo masivna, lako povinuta nakrsnica ukrašena tzv. Mammenstilom (zoomorfnim prepletom, udomačenom anglijskom pobudom na danskom poluotoku Jütlandu), čelično sječivo iskazuje porajnsku radioničku signaturu ULFBERHT. Mač je zgotovljen oko godine 1000. i o njemu postoji obilna literatura.¹¹⁵

¹¹⁵ Izbor literature o tzv. maču sv. Stjepana (ovdje sl. 9): P. Paulsen, *Wikingerrunde aus Ungarn etc.*, *Archaeologia Hungarica*, XII, 1933, 52—56 (sa starijom literaturom). — N. Fettich, A prágai Szent István-kard régészeti megvilátásban, *Emlékkönyv Szent István király halálának kilenszázadik évfordulóján*, III, 1938, 475—516 (s literaturom, mnogim podacima etc.; zastupa se danas zastarjela tzv. normanska teorija). Za prvu kritiku tzv. normanske teorije o mačevima cf. Gy. László, *o. c.* (n. 57), *ibidem*. — R. Pleiner, *Staré evropské kovárství etc.* (1962), 168, fig. 48 (odatle preuzeta ovdje sl. 9). — K. Bakay, *o. c.* (n. 56), *ibidem*. — M. Müller-Wille, *o. c.* (n. 97), *ibidem*. — Za porajnsku radioničku signaturu ULFBERHT cf. ovdje n. 97.

— Kao drugi primjer spominjemo kontinentalan nalaz raskošno ukrašenog (bojnog) mača iz rijeke Hornád kod mjesta Krásna (istočna Slovačka); nakrsnica je masivna i ravna, u žlijebu sječiva čitka ja porajnska radionička signatura INGELRII.¹¹⁶ Mač nađen u istočnoj Slovačkoj, kao nalaz u vodi, zapadnog je radioničkog podrijetla, otoskog vremena, kronološki se podudara s onim u praškoj riznici sv. Vida, ali nije s potpunim usporediv, s obzirom na stil ukrasa njihovih balčaka.¹¹⁷ Ograničavamo se na iznesene škrte podatke o mačevima tipa T.

Mač nađen u okolici Sigeta, tj. Szigetvár—környeke (sl. 6, 2), nije i ne može biti mač tipa T, kovan i korišten u 10. i 11. stoljeću, kako ga je obilježio Kiss (cf. ovdje bilješku 88 i njoj prethodan tekst), zacijelo s namjerom pronalazača još jednog (doduše skromnijeg) primjerka poput tzv. mača sv. Stjepana — Szent István korabeli kardot (sl. 9). Takva je netočna i proizvoljna atribucija sigetskog mača posljedica Kissove neupućenosti glede tipologije i kronologije mačeva ranoga i razvijenoga srednjega vijeka, te također svojstvene mu naivne fantazije. Savjetujemo Kissu da se upozna s oblicima balčaka mačeva, npr. na predočenom nacrtu ovdje sl. 7. — Sigetski je mač (sl. 6, 2) nesumnjivo znatno stariji u relaciji s mačevima tipa T, koji su posve drugačije oblikovani. Tvrdimo da je sigetski mač kovan u Porajnju u drugoj polovici 8. stoljeća, bio je u upotrebi oko 800. godine ili poslije, tj. i u prvoj polovici 9. stoljeća, dakle niz desetljeća prije dolaska Mađara u Panonsku nizinu; taj je mač po svojim tipološkim oznakama ranokarolinško oružje i determiniramo ga kao tipološki odrediv primjer franačkog mača posebnog tipa 1. Sigetskom je maču kruna jabučice, približno čunolikog presjeka, ukrašena žicom — Kiss nije naveo od kakve je kovine — njome je kruna razlučena na tri dijela (srednji je dio povišen) i omeđena prema bazi jabučice. Posred potonje i posred kratke nakrsnice jasno su prepoznatljivi bridovi, zapravo česta osobitost ranokarolinških mačeva (ne samo onih tipa 1). Na sječivu je naglašen širi žlijeb (neizvjesno je postoje li na sječivu tragovi damasciranja? Cf. ovdje komentare u bilješkama 77 i 111).

Mačevi posebnog tipa 1 nisu u dovoljnoj mjeri poznati u Jugoslaviji, zato slijedi naše tumačenje o njima. Petersen je prvi uveo u literaturu nazivlje tzv. posebnih tipova mačeva, odnosno stranih u vikinškoj Skandinaviji, odredivši njih u većem broju; u našem je kontekstu bitan samo poseban tip 1, Petersen ga je tek skicozno naznačio,¹¹⁸ no poslije je pomnivo obrađen u literaturi.¹¹⁹ Mačeve tog tipa obilježavaju često ali

¹¹⁶ O značajkama i vremenu porajnske radioničke signature INGELRED, koja se pojavljuje na sječivima češće varirana i kao INGELRII, cf. Z. Vinski, o. c. (n. 43), 24, n. 80—85.

¹¹⁷ Poblize cf.: A. Ruttkay, Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei I, *Slovenská Archeológia*, XXIII, 1, 1975, 152, no. 79, fig. 8, 2—4. — Isti, o. c. (n. 100), *ibidem*. — Autor navodi opširan opis mača s nalazišta Krásna nad Hornádom s nizom pojedinosti o složenom ukrasu balčaka, o signaturi u žlijebu sječiva, o drugim primjercima mačeva tipa T-1 i T-2 etc.

¹¹⁸ Cf. J. Petersen, o. c. (n. 1), 63—65, fig. 55, 56.

¹¹⁹ Izbor literature o mačevima posebnog tipa 1: G. Gjessing, *Studier i norsk merovingertid* (1933), 106 sqq. — H. Arbmán, o. c. (n. 77), 218 sqq. — H. Jankuhn, *Eine Schwertform aus karolingischer Zeit, Offa etc.* 4, 1939, 155 sqq.

ne uvijek trodijelna kruna jabučice, s povišenim srednjim dijelom i oba bočna dijela na mahove nešto uleknuta — uleknuća se nedovoljno naziru na bočnim dijelovima krune jabučice sigetskog primjerka — nadalje sveudilj ukrasi tauširanja na balčacima — to nedostaje sigetском maču — kao i ukrašavanje žicom (srebro, mjed i dr.); ravna, relativno kratka nakrsnica je u uzdužnom presjeku uglavnom slična obliku leće. Česti su bridovi posred baze jabučice i posred nakrsnice. Bočni dijelovi krune jabučice podsjećaju gdjekad na kasnomerovinsku tradiciju (oponašanje zoomorfni završetaka) na tom zacijelo iskonski frančkom oružju. Žljebovi na većinom damasciranim sječivima gotovo su uvijek nazočni. Valja naglasiti da mačevi posebnog tipa 1 nemaju uniformno oblikovanje jabučice, na njima se očituje mjestimice određena varijabilnost, gdjekad i na dekoru balčaka. Postoje, naime, mačevi tipološki uvjetno posebnog tipa 1, s izrazito otupljenim vrhom krune jabučice, odnosno i prijelazni oblici npr. prema tipu H, tipu K i dr. Svi su oni ranokarolinški, radionički datirani u drugu polovicu 8. stoljeća i katkad, najkasnije, u osvit 9. stoljeća. Kao zorne primjere navodimo ranokarolinške mačeve posebnog tipa 1 i one uvjetno posebnog tipa 1, te prijelazne oblike, kako slijede: Rijeka Maas kod Aalburga (sl. 10, 1),¹²⁰ Håheim (sl. 10, 2),¹²¹ Biskupija—Crkvina (sl. 11, 1)¹²² Medvedička (sl. 12, 1),¹²³ Prelog (sl. 11, 2).¹²⁴ Mač iz okolice Sigeta (sl. 6, 2) je u

— G. C. Dunning, V. I. Evison, The Palace of Westminster Sword, *Archaeologia*, XCVIII, 1961, 128 sqq. — M. Müller-Wille, Das Bootkammergrab von Haithabu, *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu*, *Bericht*, 8, 1976, 45 sqq., 152 sqq. (popis mačeva), fig. 23, 1 (karta rasprostiranja). — W. Menghin, o. c. (n. 71), 246 sqq., 272 (popis mačeva, škrtiji izbor), fig. 19 (karta rasprostiranja, škrtiji izbor). — M. Müller-Wille, o. c. (n. 71), 132 sqq., 152 (popis mačeva, i to popis 4, no. 1—15), fig. 11, 4 (karta rasprostiranja).

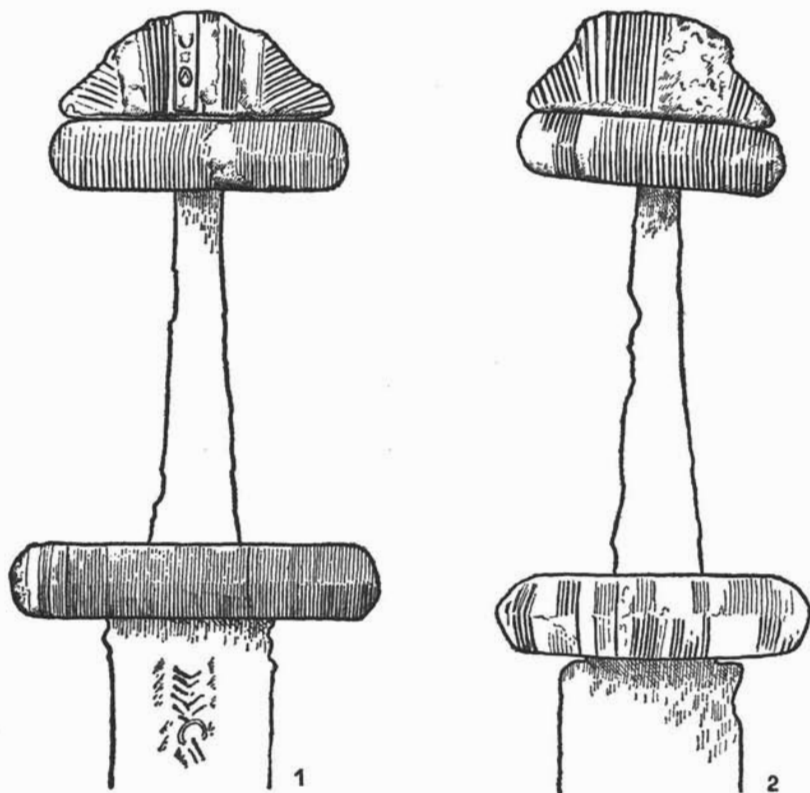
¹²⁰ Rijeka Maas kod Aalburga (Nizozemska), nalaz u vodi, cf. J. Ypey, *Vroeg-middeleeuwse wapens uit Nederlandse verzamelingen*, *Berichten van de Rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek*, 12—13, 1962—1963, 166 sqq., no. 9, fig. 22—25. — Cf. M. Müller-Wille, o. c. (n. 119), 153, no. 11. — W. Menghin, o. c. (n. 71), 246, fig. 17, 2. — Mač je izrazito posebnog tipa 1 (školski primjer).

¹²¹ Håheim (Norveška), grob, cf. G. C. Dunning, V. I. Evison, o. c. (n. 119), 133 sq., no. 12, fig. 3, 9, tab. 37a. — Cf.: M. Müller-Wille, o. c. (n. 119), 154, no. 18. — W. Menghin, o. c. (n. 71), 272, fig. 17, 3. — Mač je izrazito posebnog tipa 1, vrh krune nešto otupljen.

¹²² Biskupija—Crkvina (Jugoslavija), pojedinačan nalaz u groblju, cf. Z. Vinski, o. c. Split (n. 3), 12 sqq., 44, n. 32, tab. III, 2. — Cf.: W. Menghin, o. c. (n. 71), 246, 272 (popis mačeva), fig. 18, 3. — M. Müller-Wille, o. c. (n. 71), 134, 152 (popis mačeva 5, no. 1). — Mač je uvjetno posebnog tipa 1, kruna otupljena, jabučica mača tendira prema prijelaznom obliku tipa H.

¹²³ Medvedička (Jugoslavija), grob, cf.: Z. Vinski, o. c. 1977—78 (n. 14), 166 sqq., tab. X, 1, 2, XI. — Isti, o. c. Split (n. 3), 12, 44, n. 30, tab. II, 1. — Cf.: W. Menghin, o. c. (n. 71), 246, 265, n. 92, fig. 20, 1. — M. Müller-Wille, o. c. (n. 71), 133 sq., 152 (popis mačeva 5, no. 6), fig. 20, 1. — Mač je uvjetno posebnog tipa 1, otupljena kruna jabučice mača prijelazan je oblik prema tipu H. — Posred baze jabučice i posred nakrsnice naglašeni su bridovi.

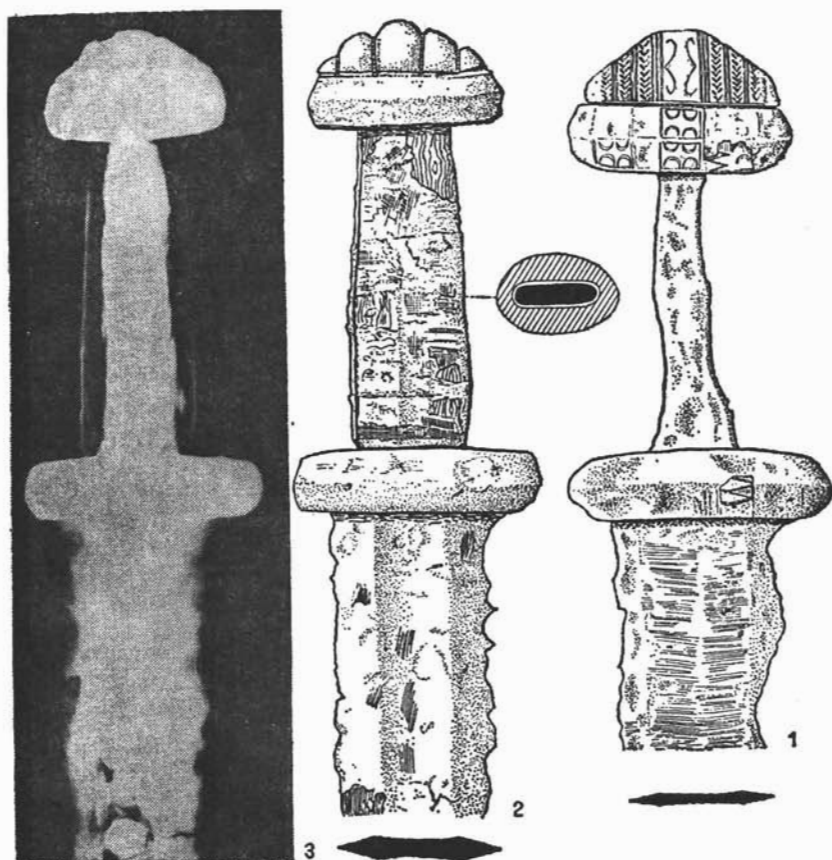
¹²⁴ Prelog, tj. nedavno Cirkovljan—Diven (Jugoslavija), pojedinačan nalaz možda u razorenom groblju, cf.: Z. Vinski, o. c. Split (n. 3), 12, 15, n. 36—38, tab. III, 1. — Isti, o. c. Mainz (n. 3), 469, n. 39—42, 125, fig. 3, 1. — Z. Tomičić, o. c. (n. 23), 209—216, fig. 2, 3 (s opširnim podacima o mjestu i okolnostima nalaza i o tipološkim pojedinostima mača, naročito njegova damasciranog sječiva). — Mač je uvjetno posebnog tipa 1, petodijelna kruna jabučice mača je prijelazan oblik prema tipu K.

Sl. 10. 1, rijeka Maas kod Aalburga; 2, Hâheim. Mj.: cca 1:2. — 1, *Maas-Fluss bei Aalburg*; 2, *Hâheim. M.: etwa 1:2*

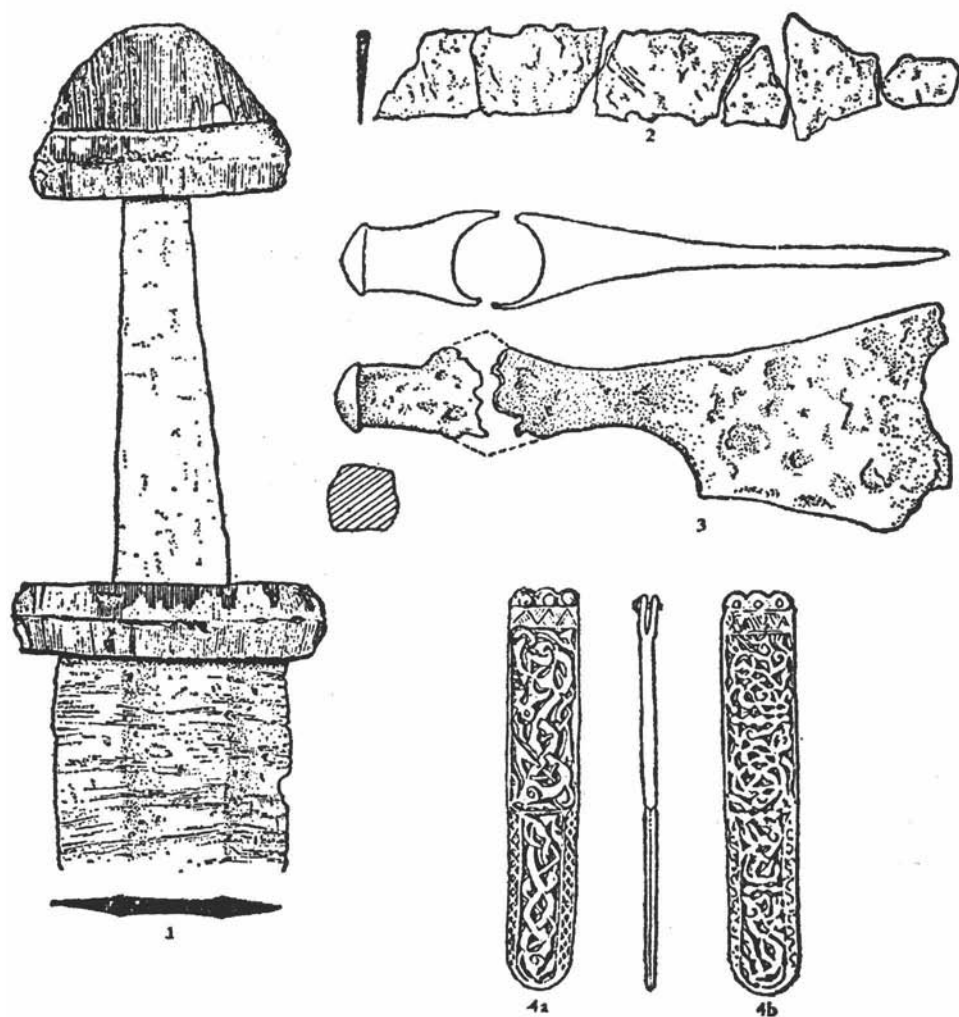
usporedbi s navedenim primjercima prilično skromno ukrašen žicom (kao i onaj iz Preloga), nije tauširan, ali je očito posebnog tipa 1.

U našem prethodnom razmatranju (cf. tekst uz bilješku 64) ukazali smo na Bakayev preuzetan stav, tj. njegovo gledište, zacijelo kongruentno s Kissovima — uvjetovano naočnjacima »mađarske fascinacije« — prema kojem bi svaki dvosjekli mač nađen u Mađarskoj nužno morao biti samo u upotrebi mađarskog etnosa. Trijeznim rasuđivanjem došli smo do drugačije spoznaje. U fundusu dvosjeklih mačeva, evidentiranih u Mađarskoj, naišli smo na zasad barem tri primjerka (sl. 4, 2; 6, 1, 2) koji nisu nikako mogli biti povezani s prisutnošću Mađara — kako to tvrdoglavo svojataju Bakay i Kiss — jer smo dokazali opširnom argumentacijom da se u ovim slučajevima radi o kudikamo starijem ranokarolinškom oružju, dospjelom u Panonsku nizinu oko 800. godine, ili nakon toga, dakle približno jedno stoljeće prije dolaska Mađara u Karpatsku kotlinu. U Panonskoj su se nizini tim franačkim mačevima mogli koristiti samo panonski Slaveni, najvjerojatnije u pr-

Sl. 11. 1, Biskupija-Crkvina; 2, 3 (rendgenski snimak), Prelog. Mj.: cca 1:2. — 1, Biskupija-Crkvina; 2, 3 (Röntgenphoto), Prelog. M.: etwa 1:2

voj polovici 9. stoljeća, kad su, po svoj prilici, pokopani tijekom toga stoljeća i imaoći mačeva, tj. tad kad je Transdanubija bila pod franačkim vrhovništvom. Ti mačevi ne mogu biti iz franačkih grobova, jer Franci tad nisu više stavljali priloge u svoje grobove, na što smo već prije upozorili. Dotični mačevi su pojedinačni nalazi, jamačno iz razorenih grobova; slavenske grobne cjeline s oružjem nisu se u ovim slučajevima ušćivale, što je, uostalom, usud mnogih pojedinačnih nalaza, kako mačeva, tako i drugih ruktvorina, bilo u Transdanubiji, bilo drugdje. Konkretno su to, u ova tri slučaja, mačevi s nalazišta Csánig u zapadnoj Transdanubiji, te Pécs—Magyarürög i Szigetvár—környeke, oba u južnoj Transdanubiji. Ponavljamo da su s navedenih nalazišta sva tri mača (sl. 4, 2; 6, 1, 2) nesumnjivo ranokarolinško oružje, a ono nije moglo biti još u funkciji oko 900. godine kad su Mađari zaposjeli

Sl. 12. 1—4, Medvedička, grobna cjelina. Mj.: cca 1:2. — 1—4, Medvedička, Grabganzeit. M.: etwa 1:2

Panonsku nizinu. Dvosjekli mačevi u staromađarskim grobovima ponajviše su kasnokatoličko i poslijekatoličko-otonsko oružje, kako se to jasno razabire listajući slikovnu građu u Bakayevoj raspravi.

Izvan Mađarske, na južnopanonskom tlu podravske Jugoslavije (ono se neposredno nadovezuje na Transdanubiju) valja upozoriti na dva značajna nalaza dvosjeklih mačeva, kronološki približno komplementarnih netom navedenih triju u Transdanubiji. Ti su: mač (sl. 11, 2) s nalazišta Prelog, do lijeve obale Drave u Međimurju (cf. ovdje bilješku 124) i mač (sl. 12, 1) s nalazišta Medvedička, do desne obale Dra-

ve u srednjoj Podravini (cf. ovdje bilješku 123). Dok je ranokarolinški mač nađen kod Preloga pojedinačan nalaz u šljunku, možda iz razorenog (avarsko-slavenskog) groblja kasnog 8. stoljeća, ranokarolinški mač u Medvedički potječe iz iskopavanjem provjerenog pojedinačnog groba ratnika slavenskog etnosa, s dragocjenim priložima (sl. 12, 1—4).¹²⁵ Oba su mača dospjela u zemlju, po svim pokazateljima, oko 800. godine, povodom ratovanja franačke vojske Karla Velikog protiv avarskog kaganata, pri čemu su Francima pomagale i slavenske čete. Pripominjemo da je grob u Medvedički zapravo najstariji dosad otkriven slavenski grob s mačem u Panonskoj nizini, ušćuvan kao grobna cjelina.

Maločas navedena tri mača (sl. 4, 2; 6, 1, 2), nađena u Transdanubiji — o kojima smo kritički raspravljali — i oba mača (sl. 11, 2; 12, 1), nađena u Međimurju i u srednjoj Podravini, pripadaju, kako se nazire, ranijem vremenu panonsko-slavenskog horizonta, završetka 8. i prve polovice 9. stoljeća.¹²⁶ Taj horizont (odredila ga je Sós raznolikim fundusom, iako bez mačeva) inače obuhvaća svo 9. stoljeće u Transdanubiji,¹²⁷ uvjetovan je slavenskom prisutnošću u okviru povijesnih datosti, nakon sloma avarske dominacije od oko 800. godine do dolaska Mađara u Panonsku nizinu oko 900. godine. Arheološki fundus realno postojećih panonskih Slavena, napose u Transdanubiji, te u međuriječju Save i Drave, nije, doduše, toliko poznat i mnogobrojan, u relaciji s bogatom grobnom i arhitektonskom ostavštinom tadašnje velikomoravske kneževine na sjeveru i onom dalmatinsko-hrvatske kneževine na jugu, međutim, taj se fundus, uključivši njegove slavenske nosioce, ipak ne smije zaobilaziti ili čak prešutjeti opstojanje Slavena prije i poslije dolaska Mađara u Panonsku nizinu, kako to namjerno nastoje ne samo Bakay i Kiss, već isto čini također ne mali broj sadašnjih arheologa u Mađarskoj, za posljednjih dvadeset pet godina djelatnosti (cf. ovdje bilješku 53 i njoj prethodan tekst, te bilješke 56, 79).

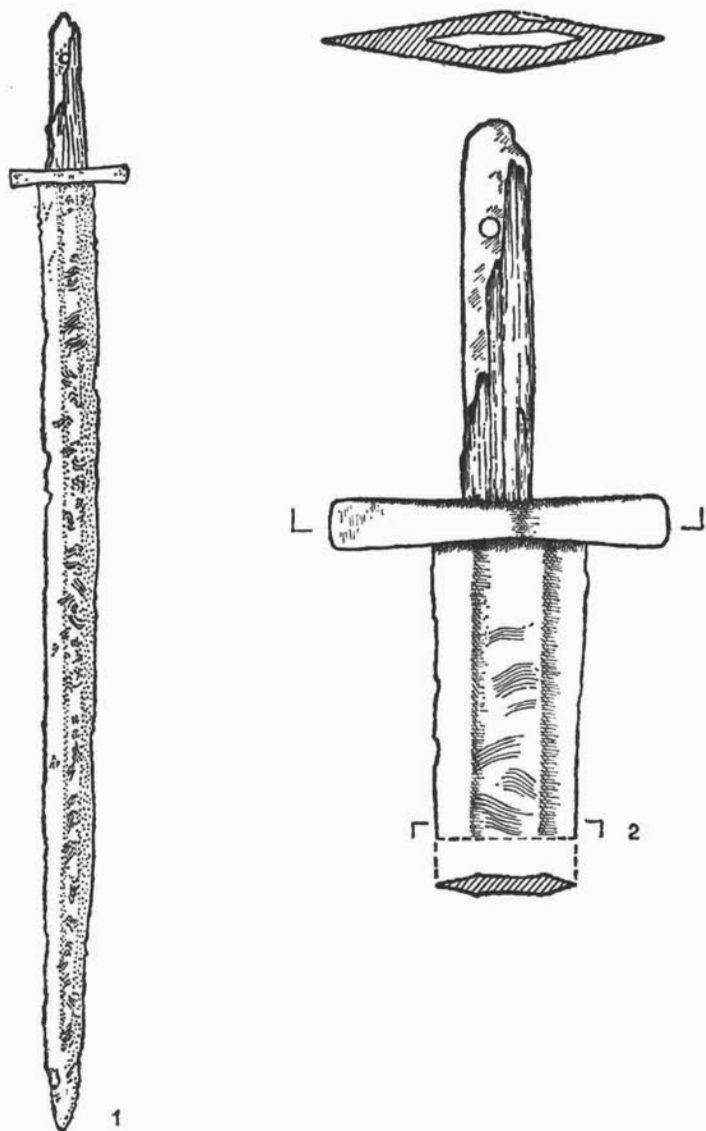
Kako se u poglavlju II bavimo mačevima u Panonskoj nizini, smatramo potrebnim razmotriti поближе još jedan zanimljiv mač (sl. 13, 1), koji smo već prije registrirali u kratkoj predobjavi kao slučajan i pojedinačan nalaz u vodi, tj. naplavljen u šljunku na desnoj obali Drave, na potezu između mjesta Legrad i grada Koprivnice (ondje se mač čuva).¹²⁸ U međuvremenu tiskan je rad o nekim srednjovjekovnim mačevima, nađenim ondje u Podravini, također naplavljenim u neposrednom susjedstvu spomenutog, tj. opet u šljunku desne obale Drave, a priklju-

¹²⁵ Poblіže (s rezultatima iskopavanja) cf. Z. Vinski, o. c. 1977—78 (n. 14), 165—185, fig. 4 (plan iskopavanog terena s ubiciranim grobom), tab. X, 1, 2; XI; XVI, 1; XVII, 1—3.

¹²⁶ Istom horizontu moglo bi se priključiti — izvan Panonske nizine — npr. ranokarolinški mač posebnog tipa 1 s nalazištima Hohenberg, u jugoistočnoalpskoj, gornjoštajerskoj Austriji (groblje s kasnoavarskim i slavenskim, karantansko-ketlaškim fundusom), nadalje možda i korozijom uništen mač s tamošnjeg obližnjeg nalazišta Krungl (groblje s fundusom sličnim onom iz Hohenberga); oba su nalazišta datirana po njihovu inventaru u kasno 8. i ranije 9. stoljeće, cf. Z. Vinski, o. c. 1977—78 (n. 14), 168, n. 151, tab. XII, 2 (mač Hohenberg).

¹²⁷ Cf. A. Cs. Sós, o. c. (n. 55), *passim* (s brojnim arheološkim i povijesnim podacima). — Cf. literaturu ovdje n. 55, 70, 112.

¹²⁸ Mač je tad crtan prije njegove konačne konzervacije, pa pojedinosti na nakrsnici nisu bile posve jasne, cf.: Z. Vinski, o. c. Mainz (n. 3), 488, 500, no. 21, fig. 16, 2. — Isti, o. c. (n. 5), 198 sq., no. 20, fig. 6.

Sl. 13. 1, 2, rijeka Drava između Legrada i Koprivnice. Mj.:
1, 1:6; 2, 1:2. — 1, 2, *Drau-Fluss zwischen Legrad u. Kopriv-*
nica. M.: 1, 1:6; 2, 1:2

čena su im i dva primjerka iz Pokuplja (Karlovac i Ozalj); svi su oni, kao i spomenuti, opširno objavljeni u tom radu inače narcisoidnog obilježja (autor Ž. Demo).¹²⁹ To je ponajviše kudikamo mlađe oružje podmaklog i izmaka srednjeg vijeka, svakako izvan interesne sfere naše teme, pa glavninu primjeraka tog oružja izostavljamo iz našeg razmatranja.

Postoji ipak jedan izuzetak, tj. netom navedeni mač (sl. 13, 1, cf. ovdje bilješku 128), a njemu je Demo posvetio znatnu pažnju.¹³⁰ Taj osebujan primjerak pripada našoj temi, pa zaslužuje potanku analizu. Demo, nakon opširnog opisa tog krnjeg mača — nedostaje mu jabučica — insistira na konkavnom obliku nakrsnice mača, opredjeljuje mač po toj tipološkoj osobitosti skupini mačeva tipa S, s datiranjem u drugu polovicu 10. stoljeća i dovodi ga u vezu s nekoliko nalaza mačeva tipa S u Mađarskoj, za vremena kneza Géze i kralja Stjepana I, tj. druge polovice 10. i možda s početka 11. stoljeća, kad je njihova vojna pratnja bila (po Bakayu) oružana mačevima.¹³¹ S navedenom Demovom atribucijom tog podravskog mača mi se ne slažemo, te smatramo da njegovo tipološko opredjeljivanje nije održivo, i to zbog nekoliko razloga, što ih objašnjavamo u daljem kontekstu. Prethodno treba spomenuti da smo u našoj kratkoj predobjavi (cf. ovdje bilješku 128) preliminarno odredili podravski mač kao karolinški (nakrsnica nije bila tad dovoljno preparirana), što nije točno, jer je Demo naknadno primijetio da je nakrsnica poslijekarolinški oblikovana.

Podravski mač (sl. 13, 1, ukupna dužina iznosi 99 cm, dužina nakrsnice 9,9 cm) predočit ćemo ovdje opet, i to njegov balčak (sl. 13, 2, mj. 1 : 2) za točnije prosuđivanje. Demo je pri svojem opširnom opisu propustio sagledati značajnu pojedinost, tj. na željeznoj osnovici drška prepoznatljiva je rupa za zakovicu, koju on ne registrira.¹³² Upozoravamo *per analogiam* na adekvatnu pojavu rupa na osnovici drška krnjeg mača s nalazišta Mostar—Vukodol (sl. 3, 1), o kojem smo raspravljali u poglavlju I. Na balčaku podravskog mača (sl. 13, 2) djelomice je ušćuvana drvena obloga (zbog smještaja mača u vodi, ona konzervira drvo), dok je ta na mostarsko-vukodolskom primjerku minula u zemlji groba. Sva je prilika da je nekad i na balčaku podravskog mača, vjerojatno dugo i intenzivno rabljenog, nestala jabučica, pa je sekundarno zakovicama (dokaz: rupa za zakovicu na osnovici drška) bila pričvršćena drvena obloga rukohvata, kad je mač još bio u funkciji, nesumnjivo prije nego što je dospio u vodu Drave. Upozoravamo na provje-

¹²⁹ Ž. Demo, Srednjovjekovni mačevi u Muzeju grada Koprivnice, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., sv. XVI—XVII, 1983—1984 (1984), 211—240, fig. 1, 2, tab. 1—7.

¹³⁰ Ž. Demo, o. c. (n. 129), 214, 216—218, n. 7—25, fig. 1 (regionalna karta nalaza mačeva u tom dijelu srednje Podravine s topografskim ispravkom položaja nalaza mača ovdje sl. 13, 1), tab. 1, 1 (nov crtež mača), tab. 3, 1 (foto mača s pojedinostima).

¹³¹ Cf. Ž. Demo, o. c. (n. 129), 216—218, n. 11, 18.

¹³² Rupa bušena u željeznu osnovicu drška radi stavljanja zakovice vidna je na našim crtežima podravskog mača (sl. 13, 1, 2), no Demov crtež i fotografija rađeni su, čini se, prema suprotnoj strani mača na kojoj vjerojatno drvo prekriva rupu, cf. Ž. Demo, o. c. (n. 129), tab. 1, 1 (crtež), tab. 3, 1 (foto).

renu činjenicu da intaktni balčaci mačeva nikad nemaju rupe na svojim željeznim osnovicama držaka (što se lako može provjeriti na foto-reprodukcijama balčaka u literaturi), a kao poseban dokaz u tom smislu ukazujemo na foto-rendgenski snimak balčaka iznimno u cijelosti ušćivanog, već spomenutog mača s nalazišta Prelog (sl. 11, 3), nađenog u šljunku blizu lijeve obale Drave. Na osnovici drška tog balčaka nema, dakako, traga rupama za zakovice.

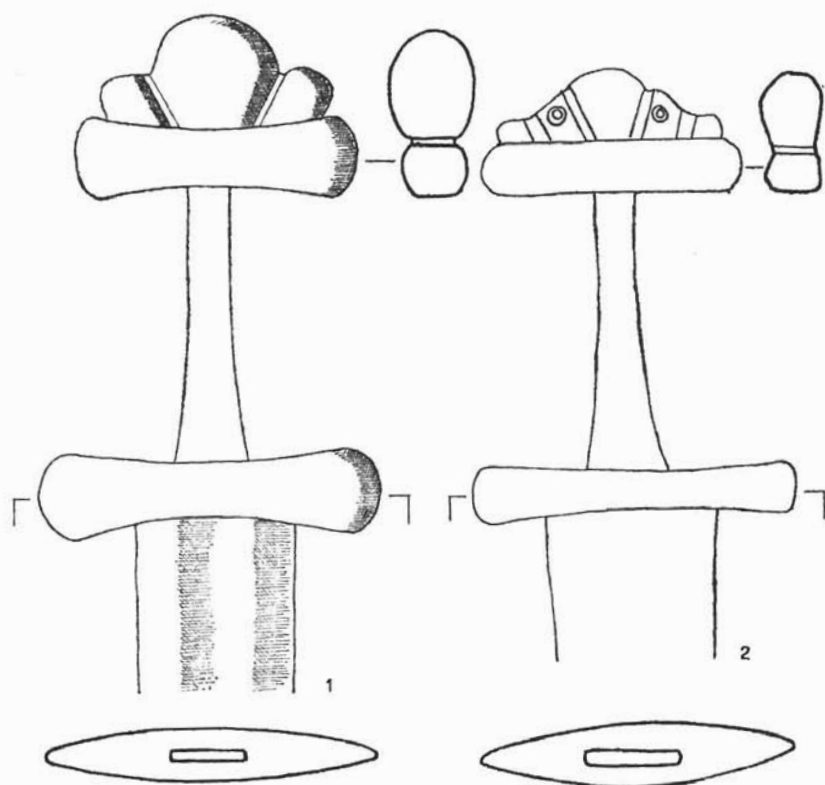
Nakrsnica podravskog mača (sl. 13, 2) nije u toj mjeri konkavno oblikovana, kako to ističe Demo;¹³³ ona je zapravo neznatno konkavna i nije dovoljan tipološki kažiput za atribuciju toga mača skupini tipa S, jer su nakrsnice mačeva tipa S znatno naglašenije konkavne i osim tog masivnije od one na podravskom primjerku. Nakrsnica podravskog mača je, po našem mišljenju, očito sličnija nenaglašeno konkavnim i relativno laganijim nakrsnicama mačeva tipa R i samo je s njima donekle usporediva, a nipošto s onima tipa S. Navodimo radi zornog uvida paradigme, kako za tip S, tako i za tip R Petersenovih prototipova mačeva (reproduciranih shematskim crtežima, bez raskošnog dekora tzv. Jellingestila na balčacima tipa S i tauširanog ukrasa na onima tipa R) sa skandinavskih nalazišta: Aarhus (sl. 14, 1) = tip S, Hedemarken (sl. 14, 2) = tip R.¹³⁴ O tim tipovima mačeva ograničavamo se na najsumarnije podatke i upućujemo, uz nacrt balčaka mačeva ovdje sl. 7, također na literaturu o tom oružju 10. stoljeća.¹³⁵ Mačevi tipa S (kruna jabučice većinom trogrba, gdjekad petogrba, povišena srednje grba, nakrsnica teška i naglašeno konkavna) ukrašeni su na balčacima motivima prepleta od srebra i drugih kovina, na sječivima su mjestimice porajnske radioničke signature ULFBERHT i INGELRED, a imaju veliku rasprostranjenost u Skandinaviji i djelomice na kontinentu. Mačevi tipa R (na kruni jabučice posred grba i dva bočna stilizirano oblikovana dijela, nakrsnica lagana i nenaglašeno konkavna) ukrašeni su tauširanjem balčaka, na sječivima je gotovo uvijek porajnska radionička signatura ULFBERHT, evidentirani su češće u Norveškoj, rijetko na kontinentu, npr. pri ušću rijeke Labe u Hamburgu;¹³⁶ na njihovo kontinentalno podrijetlo upućuju spomenute radioničke signature sječiva.

¹³³ Za nakrsnicu se navodi pri sječivu visina 9 mm, pri završecima visina 14 mm — cf. Z. Demo, o. c. (n. 129), 216, tab. 3, (foto) i ovdje sl. 13, 2 — tj. razlika iznosi 5 mm.

¹³⁴ Cf. J. Petersen, o. c. (n. 1), 142 sqq., fig. 114 (tip S), 140 sqq., fig. 113 (tip R). — Autor je prvi odredio te tipove mačeva, datira ih okvirno u 10. stoljeće i smatra da su podrijetlom s kontinenta, iako postoje često u vikinškoj Skandinaviji.

¹³⁵ Opširno o mačevima tipa S cf.: M. Müller-Wille, o. c. (n. 90), 72 sqq., 102 sqq. (popis mačeva), fig. 20, 21 (karta rasprostiranja). — Za sličan još opširniji tekst isti, *Das archäologische Fundmaterial II der Ausgrabung Haithabu. Ausgrabungen in Haithabu, Bericht*, 6, 1973, 62 sqq., 79 sqq. (popis mačeva), fig. 20 (karta rasprostiranja). — O izboru nalaza mačeva tipa S, s literaturom, referira također Z. Demo, o. c. (n. 129), 217 sq. — O manje rasprostranjenim mačevima tipa R, relativno rijetko spominjanim u literaturi cf. M. Müller-Wille, o. c. (n. 97), 68 sq., 74, 84 sq. (popis nalazišta).

¹³⁶ Cf. M. Müller-Wille, o. c. (n. 97), 65 sqq., fig. 1—3 (mač tipa R).

Sl. 14. 1, Aarhus; 2, Hedemarken. Mj.: cca 1:2. — 1, Aarhus; 2, Hedemarken. M.: etwa 1:2

Podravskom krnjem maču (sl. 13, 1, 2) nedostaje jabučica, po kojoj bi se pouzdano mogla odrediti tipološka pripadnost toga primjerka s damasciranim, dobro uščuvanim sječivom. Suprotno Demovoj tvrdnji, nakrsnica mača nije tipa S, već je tipološki usporediva s onima tipa R, iako ona nije ukrašena kovinskim tauširanjem poput ostalih primjerala tipa R. Po navedenoj spoznaji podravski je krnji mač uvjetno blizak mačevima tipa R, koji su poslijekarolinški, jer su kovani i bili u uporabi — poput poslijekarolinških mačeva tipa S — tijekom 10. stoljeća do poslije godine 1000. Mačeva tipa R nema u Mađarskoj ni inače u srednjoj i u jugoistočnoj Evropi, kao što nedostaju također na navedenom arealu i poslijekarolinški mačevi tipa Z; usprkos toj činjenici otkrili smo u Panonskoj nizini izoliran dobro uščuvan mač pouzdano tipa Z s podunavskog nalazišta Kovin u južnom Banatu, što smo ga nedavno objavili.¹³⁷ Izoliranost ne bi, prema tom precedent-

¹³⁷ Cf. Z. Vinski, o. c. (n. 43), 25 sqq., 49, n. 87—96, tab. III, 3 (mač valja datirati od kasnog 10. do barem prve polovice 11. stoljeća).

nom pokazatelju, bila zapreka da se krnji mač nađen u šljunku Drave uvjetno atribuirá kao blizak tipu R. Doista se čudimo što je Demo taj krnji mač — ne opazivši da mu je rukohvat sekundaran u smislu stare reparature dugo rabljenog oružja — kategorički odredio kao tobože tipa S. Demo navodi, uostalom, uz noviju literaturu, Petersenovu knjigu,¹³⁸ ali specifičnosti po Petersenu definiranih mačeva tipa S i tipa R Demo nije shvatio.

Povod Demovu insistiranju na atribuciji podravskog mača (sl. 13, 1, 2) tipu S zacijelo je postojanje mačeva tipa S u Mađarskoj, djelomice u staromađarskim grobovima kasnog 10. stoljeća.¹³⁹ Demo nastoji, naime, imaoća podravskog mača priključiti mađarskoj vojsci kneza Géze, posljednje četvrtine 10. stoljeća.¹⁴⁰ To je htijenje netočno, jer je knez Géza boravio s vojskom samo u sjevernim predjelima Panonske nizine, usmjerivši svoje djelovanje uglavnom prema gornjem Potisju,¹⁴¹ ali ne u južne krajeve Panonske nizine, odnosno u srednju Podravinu. Uostalom, svih 5 nalazišta mačeva tipa S u Mađarskoj smještena je u sjevernijim krajevima Panonske nizine (cf. ovdje komentar u bilješci 139). Čak ni strastveni sljedbenici »mađarske fascinacije« (njih nekolicina registrirana je ovdje u bilješkama 53 i 56) ne pomišljaju na boravak mađarskih vojnih jedinica kneza Géze u 10. stoljeću na Dravi (cf. ovdje bilješku 141). Naivno je Demovo domišljanje glede pripadnika mađarske vojske kneza Géze čak u srednjoj Podravini, prema nalazu podravskog mača, smatrajući taj primjerak tobože pripadan tipu S. Zaključno valja ipak reći još i to: Demo je ispravno zapazio da je mač (sl. 13, 1, 2), nađen u šljunku na desnoj obali Drave, poslijekarolinško oružje 10. stoljeća, međutim, po našoj tvrdnji, nikako tipa S, već uvjetno blisko mačevima tipa R. Neizvjesna je etnička pripadnost imaoća tog mača i o njoj bi se moglo samo spekulativno nagađati.

¹³⁸ J. Petersen, *o. c.* (n. 1), 142 sqq. (mačevi tipa S). — Cf. Ž. Demo, *o. c.* (n. 129), 217, n. 16 (pogrešan citat stranice).

¹³⁹ Cf. Ž. Demo, *o. c.* (n. 129), 217, n. 17, 18. — Za točnu evidenciju 5 mačeva tipa S u Mađarskoj (njih 3 u staromađarskim grobovima, 1 je nalaz u vodi i 1 pojedinačan nalaz) — preglednije no u Bakayevoj raspravi — cf. M. Müller-Wille, *o. c.* (n. 135), 84, no. 64–68 (sa svim nužnim podacima i literaturom). — Svih je 5 nalazišta mačeva tipa S smješteno u sjevernijim krajevima Panonske nizine, i to njih 4 uz tzv. dunavsko koljeno, 1 uz gornji tok Tise, cf. M. Müller-Wille, *o. c.* (n. 90), fig. 20 (karta rasprostiranja).

¹⁴⁰ Cf. Ž. Demo, *o. c.* (n. 129), 216 sq., n. 11, 18. — O vojnoj družini kneza Géze, tj. mađarskoj vojsci i njezinom kretanju cf. K. Bakay, *o. c.* (n. 56), 159–162.

¹⁴¹ Cf. K. Bakay, *o. c.* (n. 56), *ibidem*.

Zusammenfassung

MARGINALIA ZUR AUSWAHL VON KAROLINGISCHEN WAFFEN IN SÜDOSTEUROPA

I

Zu karolingischen Waffen in der Herzegowina

In diesem Kapitel sollen sämtliche bislang auf herzegowinischem Territorium entdeckten Waffen karolingischer Formgebung erörtert werden. Als Anlass gilt der unveröffentlichte Einzelfund eines Schwertes, das vorerst bekanntgegeben wird, worauf das übrige Fundgut, mit verstreuter Begleitliteratur, vorgelegt werden soll.

Das Franziskaner-Kloster des Ortes Humac, unweit vom Städtchen Ljubuški (Süd-Herzegowina) verwahrt ein beschädigtes Schwert, vorgefunden in den mittelalterlichen Steinruinen der Michaelskirche, neben dem Kloster, ohne Angaben der Fundumstände u. des Fundjahres. Es stammt wohl aus einem zerstörten Grab bei oder in der Kirche. Dem arg beschädigten zweischneidigen Eisenschwert (Abb. 1, 1) mangelt der Knauf, bzw. der Gefäßoberteil; die optisch scheinbar kurze Parierstange, mit durch Korrosionseinwirkung verkürzten Endungen, blieb nur einerseits erhalten; die vom Rost zerfressene Klinge ist deswegen verdünnt, sie hat keine erkennbare Blutrinne. Trotz seinem recht beschädigten Erhaltungszustand beurteilt Vf. das Schwert (Spatha) als karolingische Waffe, die ungefähr um oder nach 800 geschmiedet wurde u. im Laufe des 9. Jh. in den Erdboden gelangte.

Hinsichtlich der geographischer Lage des Fundorts Humac, sei darauf hingewiesen, dass sich derselbe in Siedlungsgebiet der slawischen Narentaner, bzw. in der Nähe des Siedlungsgebietes der den Narentanern östlich benachbarten slawischen Zachumlianer, befindet.² Im Bereich der jetzigen Herzegowina hat man bisher — abgesehen vom Schwert von Humac — gesamt 3 karolingische Schwerter festgestellt, u. zw. einzelweise von den Fundorten: Mogorjelo, Stolac—Cairi u. Mostar—Vukodol,³ die nachher erörtert werden.

Den Hauptbestand an frühkarolingischen u. karolingischen Schwertfunden Jugoslawiens bilden nach wie vor diejenigen in Kroatien, eigens im den Narentanern benachbarten Binnenland des dalmatinischen Kroatien. Aus Kroatien sind bislang insgesamt von 15 Fundorten 18 einschlägige Exemplare veröffentlicht.⁴ Es handelt sich vorwiegend um Funde aus slawischen frühmittelalterlichen Kriegergräbern, öfters in gestörten oder zerstörten Zuständen; die älteste Grabanzahl wurde allerdings in der kroatischen Drauebene ermittelt, dann 5 Grabanzahlen im dalmatinischen Kroatien, sowie eine in der Herzegowina (Mostar—Vukodol).^{5, 27} Sämtliche Schwerter sind zweifellos karolingischer Import zu den Südslawen, vornehmlich in das um 800 entstandene kroatische Fürstentum, das etwa bis kurz vor 878 vom fränkischen Kaiserreich lose abhängig war u. von Norditalien aus von fränkischer Missionstätigkeit nach 800 allmählich zum Christentum bekehrt wurde. Den karolingischen Kultureinfluss bezeugen u. a. importierte karolingische Waffen u. Sporen, bei den Kroaten als retroaktiver Widerschein der von fränkischen Missionaren ausgeübten beginnenden Christianisierung deutbar. Den Missionaren folgten unmittelbar Waffenhändler, trotz der Waffenausfuhrverbote Kaiser Karls des Grossen (768—814).⁹ Schwerter waren damals Geschenke an die kroatische Adelschicht, aber gleichfalls von den Kroaten, sowie den benachbarten Narentanern u. Zachumlianern begehrte Handelsware im Ablauf des 9. Jh.

Notwendig ist zu erwähnen dass die Narentaner — der byzantinische Geschichtsschreiber Kaiser Konstantin VII. Porphyrogenetos (944—959) bezeichnet sie mehrmals (Mitte des 10. Jh.) mit dem Namen Pagani (Heiden) — etliche Jahrzehnte später als die Kroaten christianisiert wurden. Dies erfolgte nach 870, zur Zeit des byzantinischen Kaisers Basilius I. (867—886).¹⁰ Der kaiserliche Geschichtsschreiber führt ebenfalls die Zachumlianer an; deren Siedlungsgebiet reicht von den Ufern des Neretva (Narenta)-Flusses in östlicher Richtung etwa bis zur Stadt Dubrovnik, entlang der ostadriatischen Meeresküste u. tief in das Binnenland. Die Zachumlianer wurden teils gleichzeitig mit den Narentanern, teils scheinbar erst anfangs des 10. Jh. christianisiert.¹¹ Das narentanische Siedlungsgebiet, westlich von dem der Zachumlianer, entlang der ostadriatischen Küste, mit einem enger umgrenzten Binnenlandteil — zwischen dem linken Ufer des Unterlaufs des Flusses Cetina u. dem Tal des Unterlaufs der Neretva (Narenta) — einschliesslich einiger ostadriatischen mitteldalmatinischen grossen Inseln, befindet sich eigentlich im peripheren Grenzbereich des byzantinischen u. karolingischen Machtgefüges. Die Geschichtsquellen sagen nicht aus ob Narentaner u. Zachumlianer vom Westen oder vom Osten aus bekehrt wurden; es ist durchaus möglich dass sie von romanischen Priestern aus wohl naheliegenden dalmatinischen Küstenstädten (damals nominell unter byzantinischer Oberhoheit) getauft worden sind. Es blieben allerdings nahezu keinerlei zeitgenössischen Metallfunde u. sonstige Gebilde romanisch-byzantinischen Gepräges am narentanischen u. zachumlianischen Festland erhalten.¹² Dagegen ist ebendort karolingischer Import des 9. Jh. stellenweise nachweisbar, der zu den ungetauften Narentanern u. Zachumlianern scheinbar ohne Anwesenheit fränkischer Missionare gelangte. Alle entsprechenden Funde — die einzelweise besprochen werden sollen — sind älter vom Jahr 870, d. h. dem Anfangsdatum narentanischer u. zachumlianischer Bekehrung. Es ist anzunehmen dass diese Fundstücke mittelbar aus der Richtung über das kroatische Fürstentum dorthin gebracht wurden, u. zw. vorerst als Tausch, bzw. im Handel, kaum als Geschenke an die dortige Adelsschicht, vielleicht noch als narentanische Seeräuberbeute. Nun folgen die einschlägigen Exemplare, nach Fundorten geordnet.

Bedeutsam ist die Fundstätte Mogorjelo, bei Čapljina (Süd-Herzegowina), am östlichen Saum narentanischen Gebietes, wegen dem spätrömischen Bautenkomplex einer spätantiken befestigten Villa;¹³ um u. in dem dortigen nordöstlichen Rundturm fand man Spuren frühmittelalterlicher slawischer Gräber. Vf. erinnert nebenbei an zwei berühmte Metallfunde,¹⁴ die dort u. a. aufgelesen wurden: Frühkarolingische Gürtelgarnitur (zweiteilig, bronzevergoldet, zoomorphe Motive vom insularen Stil aus dem Bereich nordwärts der Alpen, hergestellt im späteren 8. Jh.); karolingische grosse Riemenzunge wohl von der Schwertscheide (feuervergoldet, florale Motive, hergestellt anfangs des 9. Jh. in Norditalien oder im dalmatinischen Kroatien, Stilvergleiche an vorromanischer Inneneinrichtung von Kirchenbauten¹⁵). Beide Fundstücke erreichten die Narentaner, entsprechend einer Anzahl von frühkarolingischen Metall-Kleinkunstdenkmälern¹⁶ im kroatischen Fürstentum, nicht vor dem früheren 9. Jh. An karolingischen Waffen sind von Mogorjelo folgende Einzelfunde aus zerstörten Gräbern zu vermerken: Schwert vom Typ K (Abb. 1, 2) u. Flügellanzenspitze (Abb. 1, 3).¹⁷ Die Knaufkronen des Schwertes ist siebenteilig (Furchen nur nach Röntgenphoto erkennbar¹⁸), die Klinge ist damasziert. Die Flügellanzenspitze ist gleichfalls damasziert,²⁰ als nächste Parallele sei diejenige aus dem dalmatinisch-kroatischen Kriegergrab (mit Schwert vom Typ K) von Zeževica Donja (bei Omiš) angeführt.²¹ Es ist denkbar dass die vorerwähnte karolingische Riemenzunge etwa zur Schwertscheide der im frühen 9. Jh. geschmiedeten Spatha (Abb. 1, 2) von Mogorjelo angehört haben dürfte. Beide Waffen erreichten die Narentaner etwa vor 850.

Am Übergang der mittleren zur östlichen Herzegowina, im Gebiet der Zachumlianer, befindet sich das Städtchen Stolac; in der Flur Čairi entdeckte man ein gestörtes Grab des 9. Jh., enthaltend: Schwert vom Typ K (Abb. 2, 1) u. Flügellanzenspitze (Abb. 2, 2), beides karolingische Waffen.¹⁸ Die Knaufkrone des Schwertes ist fünfteilig, in den Furchen fehlt der übliche Silberdraht, die Klinge ist breit. Die Lanzenspitze weist ein langes Blatt u. unregelmäßige, etwas beschädigte Flügel auf. Zum Unterschied zu der weitaus besser angefertigten Lanzenspitze von Mogorjelo, ist die Lanzenspitze von Stolac—Čairi nach karolingischem Vorbild vermutlich von einem wandernden Waffenschmied²³ hergestellt worden. Das gestörte Grab von Stolac—Čairi ist wohl um 850 anzusetzen, das Schwert ist übrigens der östlichste Spathafund des 9. Jh. in Jugoslawien.

Zusätzlich sei auf den bisher nicht erwähnten Fundort Hatelj verwiesen, in der östlichen Herzegowina, im Gebiet der Zachumlianer. Es handelt sich um den Einzelfund einer karolingischen Flügellanzenspitze (Blattspitze abgebrochen), aus einem zerstörten Grab (Abb. 2, 3).²² Typologisch stimmt dieses Exemplar mit den Lanzenspitzen von Mogorjelo u. Žeževica Donja überein, an deren Tüllendellenartige Ziermuster vorkommen. Solche Lanzenspitzen wurden um 800 geschmiedet, die betreffenden Exemplare brachte der Waffenhandel etwa im Laufe der ersten Hälfte des 9. Jh. zu den Südslawen.²³ Die Flügellanzenspitze von Hatelj ist zugleich der östlichste karolingische Waffenfund in der Herzegowina.

Nun folgt der letzte Fundort an karolingischen Waffen im herzegowinischen Bereich, u. zw. vom Stadtrand von Mostar, in der Flur Vukodol, am rechten Flussufer der Neretva (Narenta). Ebendort wurde eine römische mittelkaiserzeitliche Nekropole mit Brandbestattung gegraben.^{24,25} In der Nähe entdeckte man u. a. ein frühmittelalterliches Körpergrab in Steinsetzung (Or. O),²⁶ dessen Beigabeninventar Vf. bereits vorgelegt hat,²⁷ um es hier nochmals zu kommentieren; es enthält folgende Funde: Knaufloses Schwert, zwei Nietsporen, silbernen Reif, eisernen Lanzenschuh (Abb. 3, 1—5); dies ist eine gut beobachtete Grabanzahl.

Das beschädigte Schwert karolingischer Form weist an der Griffstange 2 Nietlöcher auf, die einst Eisennieten enthielten, zwecks damaligen Anbringens eines Holzgriffs (Nieten u. Holzgriff vergangen); es wurde offenbar lang u. intensiv benutzt, dabei kam der Knauf abhanden u. damals hat man das Gefäß notdürftig repariert. In einem solchen Zustand (Abb. 3, 1) wurde das Schwert, ohne Spathagarnitur, dem Toten beigelegt. Mutmasslich könnte es dem Typ K angehört haben, mit Entschiedenheit darf man dies nicht behaupten. Im dalmatinischen Kroatien bestehen als Grabanzahlen einige slawischen spathaführenden Kriegergräber, der ersten Hälfte u. Mitte des 9. Jh., die u. a. übliche Spathagarnituren beinhalten (Fundorte Biskupija—Crkvina u. Koljane—Crkvina).²⁸ Als Sonderfall ist zwar die genau überprüfte Grabanzahl des überaus reichen Familiengrabes 322 von Nin—Zdrijac anzugeben;²⁹ dessen karolingisches Schwert vom Typ H (Abb. 4, 1) — geschmiedet etwa anfangs des 9. Jh.³¹ — war sicherlich ohne Spathagarnitur beigelegt (das beigefügte Eisensporenpaar karolingischer Form, wohl lokal hergestellt, führte Begleitgarnituren³²). Grab 322 datiert Vf. in die vorgerückte erste Hälfte des 9. Jh.³³ Das Fehlen der Spathagarnitur lässt intensive Nutzung der Waffe vermuten, Vf. erwähnt dies als etwaigen Vergleich zum Ausnahmefall von Mostar—Vukodol. Dessen Schwert (Abb. 3, 1) dürfte etwa zeitgleich mit dem letzterwähnten (Abb. 4, 1) sein.

Aus dem Kriegergrab von Mostar—Vukodol sind zwei Nietsporen (Abb. 3, 2, 3) zu vermerken (keine Paarstücke); es sind das schlichte, leichte Bronzesporen mit verschieden geformten kleinen Nietplatten, ohne zugehörige Begleitgarnituren, u. zw. keine Erzeugnisse dalmatinischer Werkstätten, sondern eher fränkischer Import frühkarolingischer Typenbildung. Ebendort, an der Neretva (Narenta) dürften die seltenen Sporenfunde wohl recht lang benutzt worden sein, bevor sie nicht mehr als Paar, ohne Nieten u. Begleitgarnituren — ebenso wie das repa-

rierte Schwert — etwa um oder geringfügig nach 850 in die Erde gelangten. Das Kriegergrab von Mostar—Vukodol ist übrigens eine singuläre Grabanzahl in Jugoslawien u. im übrigen Südosteuropa, in der frühkarolingische Sporen mit einer karolingischen *Spatha* kombiniert sind.^{38,39}

Beachtung verdienen der eiserne Lanzenschuh, bzw. Bannerschuh (Abb. 3, 5) sowie der breite Silberreif (Abb. 3, 4) — beide nebeneinander bei der linken Schulter des Skeletts vorgefunden — als Überreste eines Emblems, bzw. standardartigen Feldzeichens (Holzstange u. Wimpel vergangen).⁴⁰ Solche Funde sind ausserordentlich selten auffindbar, als entlegene Parallele ist der Bannerschuh (mit Holzrest) aus dem sächsischen Gräberfeld des 9. Jh. von Bendorf (sporenführendes Grab B) anzugeben.⁴¹ Entsprechungen gibt es mitunter in der Form vom Drachenfeldzeichen in der karolingischen Miniaturmalerei des 9. Jh. (z. B. im *Psalterium aureum* von St. Gallen).⁴² Bannerschuh u. Silberreif (Abb. 3, 5, 4) sind wohl einzigartige karolingische Funde in Südosteuropa.

Das slawische Grab des Kriegers u. Bannerträgers von Mostar—Vukodol ist (wie schon gesagt) um oder geringfügig nach 850 datierbar, allenfalls vor 870. Den Toten bezeichnete Vf. seinerzeit als Narentaner,⁴⁷ hinsichtlich auf den Fluss Neretva (Narenta), an dessen Mittellauf sich die Stadt Mostar befindet. Genauere Überprüfung der geschichtlich-topographischen Gegebenheiten^{48,49} verlangt eine veränderte Zuweisung insofern: Narentaner siedelten östlich nur am Unterlauf der Neretva (Narenta), Zachumlianer jedoch am oberen u. mittleren Lauf dieses Flusses, an beiden Ufern, also auch im jetzigen Stadtbereich von Mostar.⁵⁰ Demnach wurde in der Flur Vukodol ein adliger Zachumlianer bestattet.

Die Rekapitulation ergibt bezugnehmend auf die Herzogowina folgende Angaben: Sämtliche Waffen, einschliesslich Garnituren u. Sporen, erreichten im Ablauf des 9. Jh. die narentanischen u. zachumlianischen, damals heidnischen Slawen vor 870, als deren Christianisierung begann. — Hinterlassenschaft der Zachumlianer: Die Grabanzahl vom Fundort Mostar—Vukodol (Abb. 3, 1—5), das gestörte Grab vom Fundort Stolac—Cairi (Abb. 2, 1, 2) u. der Einzelfund vom Fundort Hatelj (Abb. 2, 3); Hinterlassenschaft der Narentaner: Alles Einzelfunde vom Fundort Mogorjelo (Abb. 1, 2, 3, Anm. 14) u. der Einzelfund vom Fundort Humac (Abb. 1, 1).⁵²

II

Zu etlichen karolingischen und postkarolingischen Schwertfunden in der Pannonischen Ebene

In einem Teil der neueren archäologischen Literatur in Ungarn ist man bemüht den möglichst grössten Anteil der Gräberfelder-Hinterlassenschaft des 10.—11. Jh. im Karpatenbecken ausschliesslich dem altungarischen Ethnos zuzuweisen, wobei man der altsässigen, vorwiegend slawischen Bevölkerung im pannonischen Donauraum das Bestehen ihrer materiellen Kultur abzustreiten für notwendig hält. Erkennbar ist dies entsprechend der in Ungarn dzt. vehement propagierten »soziologischen« Konstruktion, etwa folgendermassen: Die altungarische »vornehme« Schicht besteht zumeist aus Reitergräbern mit reichen Beigaben, die Schicht des altungarischen »gemeinen« Volkes, bzw. die früharpadische ungarische Bevölkerung manifestiert sich angeblich in Reihengräbern, deren Beigaben dem Inventar der Bijelo Brdo-Kultur (10. u. 11. Jh.) entsprechen würde. Begrifflich sei ebendiese Kultur als angeblich irrig u. überholt abzulehnen, eigens im Hinblick auf das als archäologisch anonym bezeichnete pannonische Slawentum, zumindest laut den archäopolitisch untermalten Behauptungen einer Anzahl ungarischer Archäologen die Vf. Anm. 53 anführt. Es ist überflüssig sich in polemische Diskussion mit den Verfechtern solcher Meinungen⁵³ einzulassen, deren Standpunkt als eine eigentlich anachronistische Folgeerscheinung »unga-

rischer Faszination« erklärbar ist.⁵⁴ Soweit summarische Angaben bezugnehmend auf zielstrebige Bemühungen in Ungarn hinsichtlich pannonischer Slawen des 10.—11. Jh., obwohl Slawen bereits im 9. Jh. in Pannonien bezeugbar sind.⁵⁵ Vf. setzt sich in seiner Abhandlung nicht mit der Bijelo Brdo-Kultur auseinander, aber mit dem Zeitrahmen des 10.—11. Jh., einschliesslich dem vorangehenden 9. Jh., u. zw. mit besonderer Berücksichtigung von Schwertern, die sonst nicht in der grösstenteils vom Schmuck gekennzeichneten Bijelo Brdo-Kultur vorkommen.

In seinen weiteren Ausführungen beschäftigt sich Vf. mit zwei Publikationen jüngerer ungarischen Autoren, u. zw. mit der Abhandlung von Bakay⁵⁶ u. mit dem Buch von Kiss.⁷⁹ Die Bakaysche Abhandlung beinhaltet zweischneidige Schwerter westlicher Herkunft des 10.—11. Jh. zumeist in Ungarn; das umfangreiche Buch von Kiss enthält eine katalogmässige Bekanntgabe von Grabfunden des 10.—11. Jh. im Komitat Baranya sowie von zwei unbekanntem dortigen Schwertern. Letztens überprüft Vf. die Bestimmung eines merkwürdigen Schwertes aus der Drau, seitens eines jungen kroatischen Autors.¹²⁹

Bakay⁵⁶ hat mit Mühe u. Fleiss insgesamt 76 Schwerter von 72 Fundorten gesichtet u. vorgelegt, davon 32 Schwerter in altungarischen Gräbern mit genügenden u. mangelhaften Begleitangaben; die übrigen 44 Exemplare sind Einzelfunde. Chronologisch bestimmt Bakay diese Waffen in das 10. u. an den Anfang des 11. Jh., er versucht daraus die Machtverhältnisse im Karpatenbecken der zweiten Hälfte des 10. Jh. zu deuten; damals regierte in Ungarn der arpadische Fürst Géza (970?—997). Nach Bakay wäre das Vorhandensein sämtlicher Schwerter westlicher Herkunft zugleich der archäologische Niederschlag der bewaffneten Heeresgefolgschaft des Fürsten Géza, womit Géza seine Machtstellung festigte, um diejenige anderer ungarischer Häuptlinge, überwiegend in N—O Ungarn zu brechen. Diese Aufgabe vollendete Gézas Sohn u. Nachfolger König Stephan I. (997—1038), der die Macht des Arpadenstaates erweiterte. Die Heeresgefolgschaft rekrutierte sich, nach Bakay, von freien Angehörigen des ungarischen »gemeinen« Volkes — d. h. nicht von reitersäbelführenden »vornehmen« Ungarn — aber auch von fremden Söldnern.

Der altungarische Reitersäbel ist bekanntlich die spezifische Waffe der landnehmenden Ungarn, bezeugbar im Grabbestand des 10. Jh., besonders in N—O Ungarn. Bakay widmete dem Säbel zwar einem Exkurs, jedoch er evidentierte nicht diese Waffe entsprechend den Schwertern. Ein vergleichendes Kartenbild beider Waffengattungen würde richtige Folgerungen erzielen, die aber ausstehen. Nützlich ist die, bei Bakay fehlende, Fundstatistik von Säbeln, welche Kovács⁵⁹ zu verdanken ist: Im Karpatenbecken gibt es insgesamt 107 altungarische Säbelfunde, davon 71 in Gräbern, 36 sind Einzelfunde. Vergleicht man dies mit der vorher angegebenen Bakayschen Zahl von Schwertern, ergibt sich dass in Ungarn des 10. Jh. der Säbel weitaus öfters vorkommt, eigens in Grabverbindungen, als das Schwert. Diese Tatsache ist recht bemerkenswert. Als die Altungarn in der zweiten Hälfte des 10. Jh. in Transdanubien sesshaft wurden, verliert der Säbel als östlich-nomadische Reiterwaffe seine Vormachtsstellung, um allmählich dem neueingeführten europäischen zweischneidigen Schwert zu weichen, eigens im u. um den arpadischen Fürstensitz. Die meisten Säbel- u. Schwertfunde sind in den nördlichen Gegenden des Karpatenbeckens feststellbar.

In der Bakayschen Abhandlung wird das Vorkommen von Schwertern in der Pannonischen Ebene vor der ungarischen Landnahme überhaupt nicht erwähnt, ausserdem verschweigt Bakay die Existenz pannonischer Slawen im 9. Jh., sowie ihr transdanubisches Zentrum Blatograd, bzw. Mosaburg (Zalavár nebst dem Plattensee),⁶¹ das bis um 900 unter karolingischer Oberhoheit stand. Im 10.—11. Jh. konnten diese Slawen, wenn auch unter ungarischer Herrschaft, nicht spurlos verschwunden sein. In der Bakayschen Abhandlung bestehen keine Slawen vom 9. bis 11. Jh. in der Pannonischen Ebene, obzwar Bakays tendenziöser Stand-

punkt (im schroffen Gegensatz zu Fehér u. Sós) nicht der Wahrheit entspricht.⁶³ Bakay ist leidenschaftlich von der »ungarischen Faszination« befallen, so dass man ihn deren eifrigen Gefolgsleuten (angegeben Anm. 53) beifügen muss. Nach Bakay's zielstrebigem Überzeugung müssten u. dürften alle von ihm verzeichneten Schwerter⁶⁴ notwendigerweise nur in ungarischer Benützung gewesen sein; dies gilt zuverlässig für die 32 vermerkten Grabfunde, nicht aber für jeden der 44 Einzelfunde, wie das Vf. an einem Beispiel darzulegen beabsichtigt.

Bakay's Darlegungen ist zu entnehmen dass aus Ungarn angeblich 4 Schwerter vom Typ H von 4 Fundorten vorliegen,⁶⁵ die, nach Bakay, aus altungarischen Gräbern des späten 10. Jh. herkommen. Der wahre Sachverhalt ist jedoch anders: Nur 2 Exemplare (eines erhalten, das andere fragmentiert) gehören altungarischen Gräbern an,⁶⁶ das dritte Exemplar ist ein verloren gegangener Einzelfund, seine flüchtige Beschreibung beweist nicht den Typ H.⁶⁷ Das vierte Exemplar (nach Bakay vom Typ H) aus Westungarn, vom Fundort Caánig (Abb. 4, 2), stammt aus einem zerstörten Grab;⁶⁸ Vf. beschreibt das Exemplar in seinem kroatischen Text. Dieses Schwert ist nicht vom Typ H, wie Bakay behauptet, es ist bedeutend älter in Beziehung auf ungarische Anwesenheit in der Pannonischen Ebene, Vf. beurteilt es als eine frühkarolingische Waffe vom Typ Immenstedt.⁶⁹ Die Spatha von Csánig (Abb. 4, 2) erreichte etwa um 800 pannonischen Boden im Zusammenhang mit den Feldzügen Karls des Grossen gegen die Awaren, um dort wohl im früheren 9. Jh. in pannonisch-slawische Nutzung zu geraten.⁷⁰

Im kroatischen Text erläutert Vf. die frühkarolingischen Schwerter vom Typ Immenstedt u. die mit ihnen eng verwandten vom Typ B, dem jugoslawischen Leser gänzlich unbekanntes Waffen, vgl. Anm. 71—78, Abb. 5, 1—3 (nach Stein u. Müller-Wille). In der Zusammenfassung wird davon Abstand genommen.

Im weiteren Verlauf seiner Darlegungen konzentriert sich Vf. auf S—O Transdanubien, d. h. auf das Komitat Baranya (unmittelbar angrenzend an N Jugoslawien). Den Anlass hierzu bietet das umfangreiche Buch von Kiss,⁷¹ das, wie bereits gesagt, einen Katalog von sämtlichen Gräberfeldern u. Einzelfunden des 10.—11. Jh. (so im Buchtitel zeitlich determiniert) im angeführten Komitat beinhaltet. Zusätzlich (ohne Verbindung mit dem Grabfundgut) veröffentlicht Kiss erstmals zwei Schwerter, je Streufunde von zwei Fundorten im Komitat Baranya, die er buchtitelgemäss in das 10.—11. Jh. datiert; in der Abhandlung von Bakay kommen diese beiden Schwerter nicht vor.⁶⁸

Hier sei zum Grabfundstoff (überwiegend des 11. Jh.) aus dem Komitat Baranya nur kurz vermerkt dass derselbe typologisch grösstenteils mit dem Formenschatz der Bijelo Brdo-Kultur übereinstimmt.⁶⁹ Kiss vermeidet konsequent die terminologische Nutzung dieses Begriffs — als zielbewusster Verfechter »ungarischer Faszination«⁸¹ — ethnisch attribuiert er den Grabfundstoff oft dem ungarischen »gemeinen« Volk, einesfalls das grösste Gräberfeld von Majs sogar den Chasaren.⁸³ »Vornehme« Ungarn sind spärlich, z. B. einzelne Gräber in Mohács.^{82, 88} Das ausführlich u. sorgfältig vorgelegte Gräberfeld von Majs ist übrigens das umfangreichste im Karpatenbecken des 11. Jh. (1130 Gräber, davon 619 mit Beigaben). Die beiden Gräberfelder Ellend I u. II (deren Inventar entspricht demjenigen von Majs), nach Kiss dem ungarischen »gemeinen« Volk angehörig, wurden schon von Fehér als slawisch gedeutet,⁸⁵ allerdings unabhängig vom neuerwachten Enthusiasmus »ungarischer Faszination«. Soweit der Kommentar zum Standpunkt von Kiss bezugnehmend auf den Gräberfeldfundstoff.

Es folgt nun die kritische Analyse des Vf. zur Bekanntgabe der beiden Schwerter-Streufunde, die Kiss nebenher veröffentlichte. Begleitangaben zu beiden Exemplaren fehlen, mutmasslich kommen sie aus zerstörten Gräbern her. Die Zeitstellung beider Waffen in das 10.—11. Jh., nach Kiss, ist verfehlt, deren Beschreibung dürftig (ergänzt soweit möglich vom Vf. Anm. 87, 88).

Fundort Pécs—Magyarürög, nach Kiss Petersens Typ H, mit vertikaler Streifentauschierung am Gefäss,⁸⁷ Metallart der Streifen nicht angegeben (Abb. 6. 1).

Fundort Szigetvár—Umgebung, nach Kiss (angeblich) Petersens Typ T, am Knauf dreiteilig angebrachter Draht,⁸⁶ Metallart des Drahtes nicht angegeben (Abb. 6, 2).

In einer Interpolation verweist Vf. vorerst auf die Petersenschen Haupttypen von Schwertgefässen in chronologischer Folge, nach einem schematischen Entwurf (rechts die metallverzierten, links die unverzierten), der Müller-Wille zu verdanken ist⁹⁰ (Abb. 7). Der Entwurf ist sowohl für den jugoslawischen Leser auch zur Orientierung von Kiss zweckdienlich.

Das Schwert vom Fundort Pécs—Magyarürög (Abb. 6, 1) hat Kiss richtig als Typ H atribuiert,⁸⁷ jedoch zeitlich fehlerhaft determiniert. Im kroatischen Text wird, nebst diesem Exemplar, der langdauernde Typ H (vgl. Anm. 91—97) ausführlich dargestellt (seine Kennzeichen Anm. 92), was hier nicht erfolgt. Lediglich sei auf die frühkarolingische, ältere Variante des Typs H (nach Petersen u. Stein⁸⁸) aufmerksam gemacht, Merkmale: erhöhter Mittelgrat an der Knauf- u. Parierstange. Solche Besonderheiten weisen nur die älteren, zumeist tauschierten H-Schwerter auf — sowie frühkarolingische Exemplare: Immenstedt, Typ B, Sondertyp 1 usw. — nicht aber die jüngeren H-schwerter des 10. Jh., so z. B. das einzige komplett erhalten gebliebene H-Schwert aus altungarischen Gräbern.⁹⁰ Das Schwert von Pécs—Magyarürög (Abb. 6, 1) ist relativ weitaus älter, d. h. frühkarolingisch, also vor 800 geschmiedet, etwa zeitgleich mit dem Schwert von Csánig (Abb. 4, 2).

Auf dem Areal des Karpatenbeckens befindet sich auch die Slowakei, woher in slawischen Gräbern des 9. Jh. einige H-Schwerter vorliegen,¹⁰⁰ die mit dem diskutierten Schwert (Abb. 6, 1) zwar nicht näher vergleichbar sind. In Böhmen gibt es keine H-Schwerter, in Österreich sind sie selten, jedoch in Mähren oftmals in slawischen zuverlässig datierten Gräbern des 9. Jh.¹⁰¹ Mit dem Gefäss des Schwertes Abb. 6, 1 ist in Mähren das tauschierte Gefäss eines frühkarolingischen Exemplars vom Typ H des grossen slawischen Gräberfeldes von Staré Město (Grabanzahl 223/51) einigermaßen vergleichbar, das in die erste Hälfte des 9. Jh. datiert wird.¹⁰² In Mähren, sowie in der Slowakei, sind H-Schwerter chronologisch nur für das 9. Jh. belegbar,¹⁰³ gemäss neuerer Evidenz beträgt ihre Gesamtzahl sogar 14 Exemplare,¹⁰⁴ also verhältnismässig viel mehr als in Ungarn. Die angeführten Angaben erweisen zweifellos die Benutzung von H-Schwertern bei den Slawen im 9. Jh., zur Blütezeit Grossmährens, wo übrigens auch andere Typen an karolingischen Schwertern in slawischen Grabverbindungen dieser Zeit gesichert sind.¹⁰⁵ Die Kenntnis u. Nutzung karolingischer Schwerter bezieht sich höchstwahrscheinlich, zumindest sporadisch, auch auf pannonische Slawen Transdanubiens des 9. Jh., damals in Verbindung mit den mährisch-westslowakischen Slawen Grossmährens, sowie mit den Slawen des Drau—Save Zwischenstromlandes, als die pannonischen Slawen, unter karolingischer Oberhoheit, von den Fürsten Pribina, Kocelj u. Braslav (Sitz Blatograd-Mosaburg⁶¹)¹⁰⁶ je angeführt wurden.

In Jugoslawien hat Vf. bislang 4 H-Schwerter feststellen u. begutachten können, davon 3 im dalmatinischen Kroatien u. 1. in unmittelbarer Nähe; 2 unverzierte Exemplare, nach 800 geschmiedet, gehören slawischen Gräbern der vorgeückten ersten Hälfte des 9. Jh. an, u. zw. Nin—Ždrijac, Grab 322 (Abb. 4, 1) u. Rudići, beschädigtes Grab,¹⁰⁷ die übrigen beiden Exemplare sind Einzelfunde aus zerstörten slawischen Gräbern, vor 800 geschmiedet, mit ziemlich gut sichtbaren Mittelgraten an den Knauf- u. Parierstangen ihrer messingtauschierten Gefässe, von den Fundorten Gradac¹⁰⁸ (Abb. 8, 1) u. Katuni¹⁰⁹ (Abb. 8, 2). Alle 4 Schwerter sind, entsprechend den anderen Exemplaren, fränkischer Import, wohl aus dem Rheinland, im frühen 9. Jh. in das dalmatinische Binnenland, wo sie in slawischen Gräbern im Ablauf der ersten Hälfte des 9. Jh. in die Erde gelangten.

Mit dem Gefäss des Schwertes Abb. 6, 1 sind sowohl das vorhin erwähnte Gefäss des frühkarolingischen H-Schwertes vom mährischen Fundort Staré Město, als auch die Gefässe der frühkarolingischen H-Schwerter von den dalmatinischen

Fundorten Gradac u. Katuni einigermaßen vergleichbar. Das Exemplar von Gradac (Abb. 8, 1) ist schwerer u. breiter, verglichen mit dem schlankeren von Katuni (Abb. 8, 2), letzteres dürfte als relativ nahestehende Parallele gelten. Das Schwert von Pécs—Magyarürög (Abb. 6, 1) hat eine ausgeprägt archaische, recht schlanke Formbildung, mit betonten Petersenschen Merkmalen der älteren Variante, d. h. erhöhtem Mittelgrat eigens an der kurzen Parierstange, an der Knaufstange durch Abnutzung abgeschwächt; die Zier-Tauschierung am Gefäß ist trotz Beschädigung gut sichtbar.¹¹¹ Es handelt sich bestimmt um eine frühkarolingische, wohl in der zweiten Hälfte des 8. Jh. im Rheinland geschmiedete Spatha, also um fränkischen Import in die Pannonische Ebene, die dorthin um oder nach 800 gebracht wurde, also zur Zeit der Feldzüge Karls der Grossen gegen die Awaren. In Transdanubien geriet das Schwert Abb. 6, 1 in der ersten Hälfte des 9. Jh. in Benutzung, folglich Grablegung pannonischer Slawen, denn dort sporadisch anwesende Franken übten damals nicht mehr den Grabbeigabenbrauch aus. Angefügt sei noch dass eben pannonische Slawen Transdanubiens, neben romanisierten Altsässigen, im 9. Jh. einen nicht geringen Bestandteil der urbanen Bevölkerung von Pécs (Fünfkirchen) ausmachten; nach westlichen Geschichtsquellen lautet dessen karolingischer Ortsname: *ad quinque basilicas*.¹¹² Die Zuweisung der Spatha hier Abb. 6, 1 seitens Kiss der Zeit ungarischer Anwesenheit des 10.—11. Jh. ist durchaus tendenziös, bzw. eine Folgeerscheinung der Kiss eigenen »ungarischen Faszination«.

Nun erörtert Vf. das Schwert aus der Umgebung von Szigetvár (Abb. 6, 2) das Kiss dem Typ T u. danach zeitlich dem 10.—11. Jh. zuordnet.⁸⁸ Dies entspricht typologisch nicht der Wahrheit, somit muss der reale Sachverhalt dargelegt werden.

Im kroatischen Text behandelt Vf. in Kurzfassung die postkarolingischen Schwerter vom Typ T (10.—Anfang 11. Jh.), sowie ihre Klingenbeschriftung, vgl. Anm. 113—117; als kontinentale Prunkbeispiele werden das sog. Schwert des Hl. Stephan (Abb. 9) im Prager Domschatz¹¹⁵ u. dasjenige aus dem ostslowakischen Fluss Hornád bei Krásna,¹¹⁷ beide Exemplare mit rheinländischer Klingenbeschriftung vergegenwärtigt. Dies wird hier nicht wiederholt.

Es ist absolut unmöglich das Schwert von Szigetvár—Umgebung (Abb. 6, 2) dem Typ T zuzuweisen, wie das Kiss eigenwillig behauptet, vermutlich mit der Absicht noch ein (zwar bescheideneres) dem Hl. Stephan-Schwert (Abb. 9) entsprechendes Exemplar zu eruieren. Naive Phantasie ist Kiss eigentümlich, er sollte künftig hier Abb. 7 studieren.

Die Szigetvárer Waffe (Abb. 6, 2) ist sicherlich bedeutend älter, Vf. beurteilt sie als eine frühkarolingische, in der zweiten Hälfte des 8. Jh. im Rheinland geschmiedete Spatha, die um oder nach 800 genutzt wurde — demnach viele Jahrzehnte vor der ungarischen Ankunft in der Pannonischen Ebene; es ist das eine fränkische Waffe des Sonderstyps 1. Von der im kroatischen Text angeführten Beschreibung der Spatha Abb. 6, 2 — mit deutlichem Mittelgrat an Knauf- u. Parierstange — sowie von der für den jugoslawischen Leser u. eigens für Kiss bestimmten Darlegung des Sondertyps 1 (vgl. Anm. 118—121, Abb. 10, 1, 2) wird in der Zusammenfassung Abstand genommen. Allerdings weist Vf. auf die nicht uniforme Gestaltung der Knäufe des Sondertyps 1 hin. Es bestehen mitunter Knäufe mit Übergangstendenz zum Typ H, sogar zum Typ K u. a., eigens noch solche bedingt dem Sondertyp 1 zuweisbare Exemplare, mit abgestumpfter Knaufkronen, alles frühkarolingische Waffen. Vf. führt einige Beispiele an: Maas bei Aalborg (Abb. 10, 1), Schulbeispiel für Sondertyp 1;¹²⁰ Häheim (Abb. 10, 2), Sondertyp 1, Knaufkronen leicht abgestumpft;¹²¹ Biskupija—Crkvina (Abb. 11, 1), bedingt Sondertyp 1, Knaufkronen abgestumpft, tendiert zum Typ H;¹²² Medvedička (Abb. 12, 1), bedingt Sondertyp 1, Knaufkronen abgestumpft, Übergangstendenz zum Typ H;¹²³ Prelog (Abb. 11, 2), bedingt Sondertyp 1, Knaufkronen fünfteilig,

Übergangsform zum Typ K.¹²⁴ Das Schwert aus der Umgebung von Szigetvár (Abb. 6, 2) ist verhältnismässig bescheiden, nur mit Draht am Knauf verziert (ebenefalls das Exemplar Prelog Abb. 11, 2), seine Klinge, sowie diejenige Abb. 6, 1, ist nicht auf Damast hin untersucht worden.

Bereits vorhin (vgl. den Text bei Anm. 64) verwies Vf. auf Bakays ammassenden Standpunkt, kongruent mit dem von Kiss — bedingt durch Scheuklappen »ungarischer Faszination« — wonach jedes in Ungarn gefundene Schwert notwendigerweise nur in ungarischer Benutzung gewesen sein müsste u. dürfte. Nüchterne Beurteilung bringt zu anderer Erkenntnis. Im Fundbestand der in Ungarn evidentierte Schwerter bestehen einstweilen zumindest drei Exemplare die keinesfalls mit ungarischer Anwesenheit verbunden werden sollten; Vf. beweist mit Fachargumentation dass die drei frühkarolingischen Waffeneunde (Abb. 4, 2; 6, 1, 2) etwa ein Jahrhundert älter sind. In der Pannonischen Ebene konnten diese fränkischen Schwerter nur von pannonischen Slawen, wohl in der ersten Hälfte des 9. Jh. genutzt worden sein, bzw. die Schwertinhaber wurden im Laufe des 9. Jh. beerdigt, d. h. damals als Transdanubien unter fränkischer Oberhoheit stand. Die drei Schwerter kommen dort nicht aus fränkischen Gräbern her, weil Franken im 9. Jh. nicht, wie schon gesagt, Beigaben in ihre Gräber beilegten. Es handelt sich eben um frühkarolingische Waffen (Abb. 4, 2; 6, 1, 2) die um 900 wohl nicht mehr in Funktion sein konnten als die landnehmenden Ungarn Transdanubien besetzten. In altungarischen Gräbern sind zumeist spätkarolingische u. postkarolingisch-ottonische Schwerter nachweisbar, wie das der Bakayschen Abhandlung klar zu entnehmen ist.

Ausserhalb Ungarns, in der an Transdanubien angrenzenden südpannonischen Drauebene Jugoslawiens sind zwei bedeutsame Spathafunde zu vermerken, zeitlich etwa komplementär mit den drei vorerwähnten in Transdanubien. Es sind das folgende Funde: Das Schwert (Abb. 11, 2) von Prelog, neben dem linken Draufer (vgl. Anm. 124) u. das Schwert (Abb. 12, 1) von Medvedička, neben dem rechten Draufer (vgl. Anm. 123). Die frühkarolingische Spatha bei Prelog ist ein Einzelfund im Schotter, vielleicht aus einem zerstörten awarisch-slawischen Gräberfeld (spätes 8. Jh.), jedoch die frühkarolingische Spatha aus Medvedička ist eine Grabganzeheit, mit wertvollen Beifunden (Abb. 12, 1—4), einem vereinzelt begrabenen slawischen Krieger angehörig.¹²⁵ Beide Schwerter kamen um 800 in die Erde zur Zeit der fränkischen Feldzüge Karls des Grossen gegen das awarische Khaganat, woran mit den Franken verbündete slawische Scharen beteiligt waren. Vf. deutet den Grabfund von Medvedička als die älteste bislang entdeckte slawische schwertführende Grabganzeheit in der Pannonischen Ebene.

Die besprochenen drei Spathafunde, festgestellt einer (Abb. 4, 2) im westlichen u. zwei (Abb. 6, 1; 6, 2) im südlichen Transdanubien, sowie die beiden drauländischen Spathafunde (Abb. 11, 2; 12, 1) gehören wohl der Frühzeit, d. h. dem Ende des 8. u. der ersten Hälfte des 9. Jh., eines pannonisch-slawischen Horizonts an (einbeziehbar ist etwa die zeitgleiche Spatha vom Sondertyp 1 von Hohenberg im südostalpenländischen Österreich¹²⁶). Ebendieser Horizont umfasst sonst das gesamte 9. Jh. in Transdanubien (determiniert von Sós mit diversem Fundstoff, zwar ohne Schwerter¹²⁷), bedingt von slawischer Anwesenheit im Zeitablauf seit dem Zusammenbruch der awarischen Vorherrschaft um 800 bis zur Ankunft der Ungarn in die Pannonische Ebene um 900. Das pannonisch-slawische Fundgut Transdanubiens u. der Drauniederung ist zwar nicht dermassen vielzählig im Verhältnis mit der reichhaltigen Hinterlassenschaft des damaligen Grossmährens im Norden, sowie derjenigen dalmatinisch Kroatens im Süden. Das pannonisch-slawische Fundgut dürfte indessen nicht umgangen werden, zugleich das Bestehen von Slawen vor u. nach der ungarischen Landnahme der Pannonischen Ebene nicht totgeschwiegen werden, wie dies zielbewusst nicht nur Bakay u. Kiss bemüht sind, sondern ebenfalls eine nicht geringe Anzahl jetziger Archäolo-

gen in Ungarn, im letzten Vierteljahrhundert ihrer Tätigkeit beflissigt ist (zur einschlägig-zielstrebigen Literatur vgl. Anm. 53, 56, 79).

Im Kapitel II setzt sich Vf. mit Schwertfunden in der Pannonischen Ebene auseinander. Somit ist es angebracht noch ein interessantes, knaufloses Schwert (Abb. 13, 1) näher zu begutachten, das Vf. schon nebenher, kurz, als angeschwemmten Wasserfund im Schotter des rechten Draufufers, zwischen dem Ort Legrad u. der Stadt Koprivnica (Kroatien), registrierte.¹²⁸ Die Parierstange des damals ungenügend präparierten Schwertes war nicht genau erkennbar, Vf. deutete es als karolingisch. Neuerdings hat Demo dasselbe Schwert recht ausführlich behandelt;^{129,130} er erkannte richtig dass dessen Parierstange postkarolingische Form aufweist, die er als eigens konkav bezeichnet; demnach deutet Demo es dem Typ S der zweiten Hälfte des 10. Jh. angehörig, bzw. verbunden mit einigen S-Schwertern aus der Gefolgschaft des Fürsten Géza in Ungarn.¹³¹ Mit Demos Beurteilung ist Vf. aus mehreren Gründen nicht einverstanden, die im folgenden Kontext dargelegt werden.

Ohne Knauf lässt sich die typologische Zuordnung des Schwertes (Abb. 13, 1), mit gut erhaltener damaszierter Klinge, nicht einwandfrei festlegen. Zwecks genauerer Bestimmung soll sein Gefäß nochmals vorgelegt werden (Abb. 13, 2, M. 1:2). Demo unterliess es in seiner weitschweifigen Beschreibung das sichtbare Nietloch an der Griffstange anzugeben.¹³² Diese nicht unwichtige Einzelheit bezeugt einstige Reparatur der Handhabe — entsprechend derjenigen am im Kapitel I vorgelegten knauflosen Schwert von Mostar—Vukodol (Abb. 3, 1) — bereits bevor das wohl langbenutzte Schwert (Abb. 13, 1, 2) in das Drauwasser geriet, das den sichtbar vorhandenen Holzgriffteil konserviert hat. Zusätzlich verweist Vf. auf das ausnahmsweise komplett erhaltene Gefäß (mit nietloser Griffstange) des Schwertes (Röntgenphoto Abb. 11, 3) das im Drauschotter bei Prelog gefunden wurde.

Die Parierstange des Schwertes Abb. 13, 2 ist offenbar nur leicht konkav, sicherlich nicht dermassen um es deswegen dem Typ S zuzuweisen — wie Demo kategorisch behauptet — dieselbe ist eher den Parierstangen vom Typ R etwa vergleichbar. Beide postkarolingischen Waffentypen gehören dem 10. Jh. an. Zur Orientierung sollen als Paradigmen zwei schematische Skizzen (ohne dem reichen Dekor) von Petersens Typ S (Abb. 14, 1) u. Typ R (Abb. 14, 2) abgebildet werden.¹³⁴ Die nun folgenden Angaben betreffs Typ S u. Typ R (einschlägige Literatur Anm. 135, 136) werden nicht wiederholt.

Vf. beurteilt das knauflose, sekundär reparierte Schwert (Abb. 13, 1, 2) als dem Typ R bedingt nahestehend, obzwar dessen leicht konkave Parierstange nicht tauschiert ist. Gegensätzlich zu den in Ungarn vorhandenen S-Schwertern, ist der Typ R weder in Ungarn noch im mittel- u. südosteuropäischen Raum vertreten. Dasselbe gilt auch für den postkarolingischen Typ Z; dessenungeachtet entdeckte Vf. in der Pannonischen Ebene einen durchaus isolierten gut erhaltenen Schwertfund vom Typ Z, aus dem südlichen Banat, im Ort Kovin an der Donau.¹³⁷ Isolierung wäre also hinsichtlich auf diesen Präzedenzfall kein Hindernis das knauflose Schwert aus der Drau bedingt dem Typ R zu attribuieren.

Das mehrmalige Vorkommen von S-Schwertern in altungarischen Gräbern des späten 10. Jh. (beste Übersicht bei Müller-Wille vgl. Anm. 139) veranlasste zweifellos Demo das knauflose Schwert aus der Drau — mit übertriebener Betonung der angeblich sehr konkaven Parierstange — als dem Typ S angehörig zu verkünden. Demo bemüht sich darum den drauländischen Schwertinhaber der Heeresgefolgschaft des Fürsten Géza (etwa letztes Viertel des 10. Jh.) anzuschliessen.¹⁴⁰ Eine solch mutwillige Behauptung ist schon deswegen irrig weil sich Fürst Géza mit seiner Heeresgefolgschaft niemals auf südpannonischem Gefild etwa in der Nähe der mittleren Drau (wo das knauflose Schwert gefunden wur-

de) aufgehalten hat, sondern (nach Bakay¹⁴¹) nur in den nördlichen Gegenden der Pannonischen Ebene — wo übrigens die 5 Fundorte an ungarländischen S-Schwertern vorkommen — um von dort aus die widerspenstigen Häuptlinge an der oberen Theiss zu unterwerfen. Demos einfältige Spitzfindigkeit hält also vernünftiger Kritik nicht stand, obwohl Demo richtig feststellte dass das im Drauschotter angeschwemmte knauflose Schwert (Abb. 13, 1, 2) eine postkarolingische Waffe des 10. Jh. ist, jedoch nicht vom Typ S, sondern bedingt dem Typ R nahestehend. Die ethnische Zugehörigkeit des Schwertinhabers bleibt ungewiss.